T.C

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİMDALI

TANZİMAT DÖNEMİ MATBUATINDA KADIN TELAKKÎSİ (TERAKKÎ-İ MUHADDERAT VE ŞÜKÛFEZAR)

AYŞE NUR ÇAKIR

BOLU, 2023

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİHANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI

TANZİMAT DÖNEMİ MATBUATINDA KADIN TELAKKÎSİ (TERAKKÎ-İ MUHADDERAT VE ŞÜKÛFEZAR)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE NUR ÇAKIR

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Ahmet Ocak

BOLU, NİSAN 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

Ayşe Nur ÇAKIR tarafından hazırlanan "**TANZİMAT MATBUATINDA KADIN TELAKKİSİ (TERAKKÎ-İ MUHADDERAT VE ŞÜKÛFEZAR)**"adlı tez çalışması jürimiz tarafından Tarih Anabilim Yakınçağ Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği/ oy çokluğuyla kabul edilmiştir. 25/04/2023

Jüri Üyeleri **İmza**

Danışman

Prof. Dr. Ahmet OCAK
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi ……

Üye
Doç. Dr. Mehmet SÜME
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi …….

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Onur ÇAPAR
Düzce Üniversitesi ……

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

…….

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

.....

AYŞE NUR ÇAKIR

ÖZET

TANZİMAT DÖNEMİ MATBUATINDA KADIN TELAKKÎSİ (TERAKKÎ-İ MUHADDERAT VE ŞÜKÛFEZAR)
YÜKSEK LİSANS TEZİ
AYŞE NUR ÇAKIR
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI:PROF. DR. AHMET OCAK)

BOLU, NİSAN - 2023
X + 158

Osmanlı Devleti'nde basın hayatı 1831 yılında çıkarılan "*Takvim-i Vekayi*" ile resmen başlamıştır. 1860'larda özel teşebbüsle çıkarılan gazetelerde artış yaşanırken gazetelerin türleri de çeşitlilik göstermiştir. Bu türler arasında kadınlara yönelik çıkarılan gazeteler de vardır. Kadınlara mahsus ilk mecmua, 1869 yılında Ali Raşit tarafından yayımlanan "*Terakkî*" ilavesi olan "*Muhadderat*"'tır. İlk kez bir kadının teşebbüsü ile yayımlanan mecmua ise 1885 yılında neşredilen "*Şükûfezar*"'dır. "*Terakkî-i Muhadderat*" mecmuasında kadınlar tarafından gönderilen mektuplara yer verilmiştir. "*Şükûfezar*" mecmuası ise imtiyaz sahibi ve tahrir heyeti kadınlardan oluşurken mecmuada kadınların gönderdikleri mektuplar da yer almıştır. Bu çalışma "*Terakkî-i Muhadderat*" ve "*Şükûfezar*" mecmuaları ışığında Osmanlı Devleti Tanzimat kadınını her yönü ile ortaya koymayı amaçlar. Bu mecmuaların orijinal metinlerine erişimi sağlanarak transkript edildi. Dönemin kaynakları ile mukayese edilerek Tanzimat kadını incelendi.

ANAHTAR KELİMELER: Terakkî-i Muhadderat, Şükûfezar, Tanzimat kadını, Eğitim, Edebiyat.

ABSTRACT

WOMEN'S UNDERSTANDING IN THE TANZİMAT PERIOD PRES (TERAKKÎ-İ MUHADDERET AND ŞÜKÛFEZAR
MASTER THESIS
AYŞE NUR ÇAKIR
BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
DEPARTMENT OF HISTORY
(SUPERVISOR: PROF. DR. AHMET OCAK)

BOLU, APRIL 2023
X +158

"Press life in the Ottoman Empire officially started with the "*Takvim-i Vekayi*" issued in 1831. While there was an increase in newspapers published by private enterprise in the 1860s, the types of newspapers also varied. Among these types, there are also newspapers published for women. The first journal for women was "*Muhadderat*" with the addition of "*Terakki*" published by Ali Raşit in 1869. The journal, which was first published with the initiative of a woman, is "*Şükûfezar*", which was published in 1885. Letters sent by women are included in the journal "*Terakkî-i Muhadderat*". While the "*Şükûfezar*" journal consisted of women who were the privilege holders and the census committee, there were also letters sent by women in the journal. This study aims to reveal the Ottoman Empire Tanzimat woman in every aspect in the light of "*Terakkî-i Muhadderat*" and "*Şükûfezar*" journals. The original texts of these journals were accessed and transcribed. Tanzimat woman was examined by comparing with the sources of the period.

KEYWORDS: Terakkî-i Muhadderat, Şükûfezar, Tanzimat woman, Education, Literature.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI iii
ETİK BEYAN iv
ÖZET v
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER vii
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ x
GİRİŞ 1
I. BÖLÜM 8
1.TERAKKİ-Î MUHADDERAT VE ŞÜKÛFEZAR 8
1.1 Kadınların Kaleminden Mecmuaların Değerlendirmesi 13
1.1.1 Mecmualara Teşekkür 17
1.1.2 Mecmuaların Dili 21
1.1.3 Mecmuaların Toplum Üzerindeki Etkisi 24
1.2 Kadınların Kaleminden Havadisler 28
1.3 İki Mecmuada Değişen Toplum 31
II. BÖLÜM 36
TERAKKÎ-İ MUHADDERAT VE ŞÜKÛFEZAR MECMUALARI IŞIĞINDA TANZİMAT KADIN PORTRESİ 36
2.1 Osmanlı'da Aile 36
2.2 Osmanlı'da Kadın 37
2.3 Tanzimat Dönemi Kadının Durumu 39
2.4 Tanzimat Kadının Aile Hayatı 41
2.4.1 Osmanlı Toplumunda Evlilik 41
2.4.2 Evlilikte Kadın 44
2.4.3 Boşanmada Kadın 47
2.4.4 Ev İdaresinde Kadın 49
2.5 Tanzimat Kadının Sosyal Hayatı 52
2.5.1 Osmanlı Kadınının Sosyal Alanı 52
2.5.2 Osmanlı Kadının Sosyal Alanda Karşılaştığı Sorunlar 57
2.6 Tanzimat Kadının İş Hayatı 60

2.7 Tanzimat Kadını ve Moda Anlayışı 66
2.7.1 Osmanlı Moda Kavramları 66
2.7.3 Kadınların Moda Bahsine Bakışı 71
III. BÖLÜM 76
3. TERAKKÎ-İ MUHADDERAT VE ŞÜKÛFEZAR MECMUALARINDA KADIN VE EĞİTİM 76
3.1 Tanzimat Kadınının Eğitim Hakkı 78
3.2 Tanzimat Aydınlarının Kadının Eğitimi Üzerine Yazıları 80
3.3 Tanzimat Dönemi Kadının Eğitimi 81
3.3.1 Mecmualarda Kadınların Eğitim Seviyesi 83
3.3.2 Kadınların Eğitim Hayatı 85
3.4 Tanzimat Dönemi Eğitim Politikaları 91
3.4.1 İlkokullar 92
3.4.2 İnas Rüşdiyeleri 93
3.4.3 Dârülmuallimât 93
3.4.4 Kız Sanayi Mektepleri 95
3.4.5 Mecmualarda Açılan Okullar Dair Yazılar 96
3.5 Tanzimat Dönemi Kadınların Eğitim Telakkisi 97
3.5.1 İlim (Say ve İkdam) Hususu 101
3.5.2 Kadın ve Terakkî 105
3.5.3 Eğitimli Kadın Profili 107
3.5.4. Eğitimde Cinsiyet Faktörü 111
3.6 Tanzimat Kadınının Kaleminden Batı'da Kadın ve Eğitimi 115
3.6.1 Batı'da Kadın Hakları 115
3.6.2 Osmanlı Kadınlarının Kaleminden Batı'da Kadın 118
IV. BÖLÜM 121
4. TERAKKÎ-İ MUHADDERAT VE ŞÜKÛFEZAR MECMUALARINDA EDEBİYAT VE KADIN 121
4.1 Kadınların Edebiyat Hususuna Dair Yazıları 122
4.1.1 Şükûfezar Mecmuasında Yer Alan Şiirler 123
4.2 Tanzimat Edebiyatı 126
4.2.1 Edebiyatta Kadın ve Dönemin Mütefekkirlerinin Görüşleri 127
4.3 Edebi Eserlerde Kadın 129
4.4 Tanzimat Dönemi'nin Öncü Kadınları 131

4.4.1 Fatma Aliye 132
4.4.2 Emine Semiye 134
4.4.3 Nigar Hanım 138
4.4.4 Leyla Hanım 139
SONUÇ 141
KAYNAKLAR 146
EK 1 153
EK 2 155
EK 3 156
EK 4 157

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

Age : Adı Geçen Eser

Agm: Adı Geçen Makale

Agt: Adı Geçen Tez

BAİBÜ: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

BOA: Başbakanlı Osmanlı Arşivi

Çev. :Çeviren

Ed: Editör

Haz.: Hazırlayan

TC: Türkiye Cumhuriyeti

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Tarih boyunca kadının toplum içindeki konumu sürekli değişmiştir. Bu değişim; toplumun karakterini oluşturan yaşadığı coğrafya, etnik kimliği, kültürü, dini inancı gibi etmenlere bağlıdır. İslam öncesi Türk kadınının müstesna bir yeri vardır. Kadın ve erkek hayatın her alanını paylaşır, kadın ata biner, ok atar, kılıç kullanırdı. Türk kadını yeri geldiğinde savaş meydanlarında yerini alır ve savaşmaktan çekinmezdi.[1] Hatunlar[2] elçi kabul eder, siyasi meclislerde fikirlerini belirtir, törenlerde hakanın yanında yerini alırdı. Mete Han döneminde Çin ile yapılan barış antlaşmasında hatunun imzası yer almaktadır. Göktürklerde de hükümdar devlet işlerinde hatunun fikrini alır ve siyasette hatundan bağımsız hareket etmezdi. Uygur kadınları ise sosyal, ekonomik, hukuk gibi alanlarda müessirdi. Hakanın annesi halk arasındaki düzeni sağlar, gerekli gördüğü yerde düzeni bozanları cezalandırırdı.[3]

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi ile kadının toplumdaki rolü ve görevi elbette ki değişmiştir. Ancak bu değişiklikleri kaleme almadan öce İslam Dininde kadının konumunun bilinmesi gerekmektedir. İslam, kadın ve erkeği birbirine denk ve tamamlayıcı olarak görür.[4] İnanç boyutunda ise kesin bir denklik söz konusudur. "*Ben sizden erkek veya kadın hiçbir çalışanın çalışmasını boşa çıkarmam, siz birbirinizdensiniz"*[5] ayetinden anlaşılacağı üzere inanan kadın ve erkek arasında hiçbir fark yoktur. Lakin bazı vazifelerde yaratılıştan gelen farklılıklar kadın ve erkeğin birbirine karşı konumunu değiştirmiştir.[6] "*Kadın ve erkeğin her birine ayrı üstünlükler verdik."*[7] Hz. Peygamber döneminde kadın sosyal hayatta etkindir. Haftanın bir günü mescit kadınlara ayrılmış, kadınlar Hz. Peygamber'e soru ve görüşlerini iletmişlerdir.[8] Kadınlar ticaretle uğraşmış, savaşlarda görev almışlardır.[9]

---

[1] Necati Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, Ötüken Yayınları, Ankara, 2003, s.144.
[2]Hatun Hunlar'dan itibaren İslâm öncesi Türk devletlerinde hükümdar zevcesinin resmi unvanı olarak kullanılmıştır.
[3] Hasan Acar, "Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın", *İnsan ve İnsan*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2019, s. 395- 411.
[4]Ramazan Biçer, *Ortaçağda Kadın*, Altan Çetin (Ed.), Lotus Yayınları, Ankara, 2011, s.44.
[5]Âl-î İmran 3/195.
[6]Şaban Ali Düzgün, *Ortaçağ'da Kadın*, Alan Çetin (Ed.), Lotus Yayınları, Ankara, 2011, s. 48.
[7]Nisa 4/34
[8]H. Y. Köksal, "Rivayetler Işığında Hz. Peygamber Döneminde Gündelik Hayat ve Kadın", *Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2010, s.78.
[9]Düzgün, a.g.m., s.53.

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra kadınlar siyasi, sosyal alanlarda uzun bir müddet Türk geleneklerini yaşatmışlardır. Bilhassa hanedana mensup kadınlar devletin her alanında etkin rolünü sürdürmüşlerdir. Büyük Selçuklu Devleti'nde ve Türkiye Selçuklu Devleti'nde kadınların siyasi mücadeleleri görülmektedir. Siyasette resmi bir görevi söz konusu olmasa da kadınlar yönetimde ortaya çıkan herhangi bir boşluktan faydalanmış, siyasete yön vermişlerdir.[10]

Osmanlı Devleti geniş bir coğrafyaya hâkimdi. Bunun neticesinde toplum dini, etnik ve statü farklılıklarının getirdiği homojen bir yapıya sahipti. Bu zengin yapısı nedeni ile tek tip Osmanlı kadınından bahsetmek güçtür. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin kuruluş, yükselme ve gerileme döneminde kadının durumunda farklılıklar görülmektedir. Genişleyen toprakları ile farklı devlet ve kültürlerin etkisi toplumda kadın imgesini de değiştirmiştir. Osmanlı kadını, devletin kuruluş yıllarında Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki konumunu korumuş; Türk geleneklerini yaşatmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında kadın daha aktiftir. Orhan Gazi'nin eşi Nilüfer Hatun'un elçileri kabul ettiği, seyyahlarla bizzat görüştüğü bilinmektedir. Bunun yanında Selçuklu Devleti'ndeki Terkenlere benzer, askeri birliği mevcuttu. İbni Batuta'nın ifadelerine göre Nilüfer Hatun şehrin idaresinden sorumludur. Nilüfer Hatun ile görüşen İbni Batuta kendisine ikramlarda bulunduğunu belirtmiştir. II. Mehmet'in İstanbul'u fethi ile Osmanlı Devleti Bizans saray geleneklerinden etkilenmiştir. Bu dönem de harem kurumsallaşmış, kadınlar mahrem olarak görülmüş ve sosyal faaliyetleri daraltılmıştır. Ancak siyasi meselelerde haremden de olsa kadınların müdahaleleri ve mücadeleleri görülmektedir.[11]

Osmanlı kadının ekonomik faaliyetler sürdürmesine müsaade edilmiştir. Ancak kadın her alanda çalışmamış, kadınlara mahsus kabul edilen alanlarda faaliyet göstermiştir. Bu durum şehir hayatında daha belirgindir. Şehirlerde kadınlar hamam, tekstil gibi alanlarda faaliyet göstermiş, çamaşırhane gibi dükkanları işletmişlerdir. I. Süleyman döneminde, dükkanların kadınlara kiraya verilmesi yasaklanmış, uygunsuz hal ve hareketlerde bulundukları belirtilmiştir. Kadınların

[10] Tülay Metin, *Ortaçağ'da Kadın*, Altan Çetin (Ed.), Lotus Yayınları, Ankara, 2011, s.471.
[11] Emel Doğramacı, *Türkiye Kadının Dünü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992, s. 6.

yönetici olabildikleri tek alan ise vakıflardır. Vakıflar daha çok yönetici zümreye mensup kadınlar tarafında idare edilmiştir.[12]

Osmanlı kadınlarının giyim kuşamları dönemden döneme farklılık göstermiştir. Kuruluş yıllarında peçe, çarşaf gibi kıyafetler söz konusu değilken sonraki yıllarda Bizans, İran ve Arap kültürlerinin etkisi şehir kadınının giyimini etkilemiştir.[13] Kadınların giyimine yönelik zaman zaman siyasi müdahaleler olmuş ve fermanlar çıkarılmıştır. Kadınların zamanla geri planda kalması, Osmanlı toplumuna göre kadını aşağılamak için değil aksine kadına değer verildiği içindi. Bu durum daha çok şehirlerde yaşayan kadınlar için geçerlidir.[14]

Osmanlı taşralarında eski Türk gelenekleri yaşatılmış, kadınlar aktif konumunu korumuştur. Köyde kadın ve erkek hayatın her alanında müşterek bir yaşam sürmekteydi. Kadın tarla ve bağ işleri ile üretimde yerini almış, elde ettiği tarım veya hayvansal ürünlerini pazar yerlerinde satmıştır. Neticede ürettiği ürünleri pazara sunarak ticaretin içinde yer almıştır. Devletin kadınlara dair müdahaleleri köyde yaşayan kadınlardan çok şehir kadınını ilgilendirmiştir.[15]

Şehirlerde yaşayan Osmanlı kadının ise hayatı kurallarla çevrilmiştir. Zira toplumda kadın ve erkeğin yaşantısı belirgin bir biçimde ayrılmıştır. Osmanlı kadınının yaşantısı evin içine, hareme sığdırılmıştır. Kadın her ne kadar belirli kurallarla dışarı çıkma özgürlüğüne sahip olsa da günlerinin çoğunu haremde geçirmiştir.[16] Devlet zaman zaman giyim- kuşam, sokağa çıkma ve erkeklerle münasebetleri konusunda kadınlara müdahale etmiştir. Bunun dışında kadının çalışmasına, mal sahibi olmasına izin verilmiştir. Hukuksal alanda kadınların erkekler kadar hakları vardır.[17]

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar kız çocuklarına eğitim imkânı gelişmiş değildi. 5-6 yaşlarına gelen kız çocukları sıbyan mekteplerine giderdi. Burada sadece dini eğitim verilirdi. Buna karşı Osmanlı Devleti'nde ön plana çıkmış kadınlar vardır. XV, XVI ve XVII. yüzyıllarda şair, bestekâr, hattat kadınlar çıkmıştır. Bu kadınlar daha çok yönetici zümrenin ve ulema sınıfının

[12]Yasemin Tümer Erdem, Halime Yiğit, *Bâcıyan-ı Rum'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2010, s. 82.
[13]Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yayınları*, İstanbul, 2010, s.244.
[14]Emel Doğramacı, *a.g.e.*, s. 6.
[15]Emine Dingeç, "Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları", *History*, Cilt: 2, Sayı:1, 2010, s. 14.
[16]Burhan Göksel, *Çağlar Boyunca Türk Kadını*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993, s.129.
[17]Fatma Aliye, *Osmanlı'da Kadın Cariyelik, Çok eşlilik, Moda*, Ekim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 50

kızlarıdır. İleri düzeyde eğitim daha çok yönetici sınıfına mahsus bir durumdur. İyi eğitim alan devlet adamları bu eğitimi kız çocuklarına da aktarmışlardır. Bu durumun somut örneklerinin biri de Kastamonulu bir kadının kızı olan Zeynep Hanım'dır. Zeynep Hanım Osmanlı Devleti'nin ilk kadın şairidir. II. Mehmet döneminde yaşamıştır. I. Süleyman döneminde Bâki'nin eşi Tutî Hatun da şairdir. [18]

Osmanlı kadınının toplum içindeki konumu, hakları ve görevleri ilk kez Tanzimat döneminde tartışmaya açılmıştır. Bu dönemde yalnız kadınların hak ve görevleri tartışılmamış pek çok konu gündeme gelmiştir. Bu süreç ise devletin mevcut durumunun değişmesi ve Batı ile alakadar olması ile başlamıştır. Zira Osmanlı Devleti XVII. yüzyıla kadar Avrupa karşısında siyasi ve askeri üstünlüğünü korumuştu. Ancak XVII. yüzyılda devlet kurumlarında bozulmalar meydana gelmiş, bu bozulmalar ise ilk başlarda askeri alanda kendisini göstermiştir. Osmanlı Devleti 1699'da Karlofça Antlaşması ile toprak kaybetmiş ve bu tarihten itibaren toprak bütünlüğünde çözülme başlayıp toprak kayıpları artmıştır. Bu durum kayıpların önüne geçmek isteyen devlet adamlarını harekete geçmiştir.[19]

XVII. yüzyıl hükümdarları ve devlet adamları askeri yenilgilere kendi devlet anlayışları çerçevesinde çözümler aradı. Zira bu dönemde Batılı Devletler yeterince güçlü görülmüyordu. Osmanlı Devleti, Avrupa karşısında askeri yenilgilerinin artması ile Batı'yla alakadar olmaya başladı. XVIII. yüzyıl padişahları askeri yenilgileri yalnız bu alanda ıslahat yaparak önlemeye çalıştı. Yapılan bu ıslahatlarda Batı örnek alındı. Ancak bu ıslahatlar, yüzeysel ve dönemseldi. III. Selim döneminde Batı ile temaslar arttı. Bu dönemde, Avrupa Devletlerinin yalnız askeri alanda değil pek çok hususta gelişmiş olduğu düşüncesi hakim oldu.[20] Nihayetinde Osmanlı Devleti kurumlarını gözden geçirmek mecburiyetinde kaldı. Batı müesseselerini yakından takip etmek için Avrupa'ya sefirler gönderildi.

Avrupa'ya giden sefirler Tanzimat Dönemi aydın zümresinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Sefirler görevleri için gittikleri ülkelere Osmanlı gençlerini de

[18]İlber ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019, s76.
[19]Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923*, Ötüken Yayınları, Ankara, 2011, s.21.
[20]Şükrü M. Hanioğlu, "Batılılaşma", *TDV Diyanet Ansiklopedisi*, Cilt:5, İstanbul, 1992, s. 150.

götürmüş, gençler Avrupa'nın ilmini ve tekniğini yakından takip etmiş, Osmanlı Devleti'ne bu ilmi taşıyarak entegre etmeyi düşünmüşlerdir. Ancak bu temaslarla kültürel etkileşim de kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu dönemde Batı müesseselerinin yanında kültürü de model alınmaya başlandı. Batı, Tanzimat Dönemi'nde sanat, edebiyat, moda, mimarî ve eğitim alanlarında örnek alınmıştır. Avrupa'nın kültürüne ve fikirlerine hâkim olan Osmanlı gençleri döndüklerinde bunu halka anlatma ve aktarma çabasına girişmişlerdir. Avrupa basın hususunda oldukça ileriydi. Osmanlı Devleti, gerek topraklarında gerek Avrupa'da bir kamuoyu oluşturma amacı ile resmi gazete yayımlamaya karar verdi. Osmanlı Devleti'nde bir değişim söz konusuydu. Bu değişim batılılaşma ve modernleşme adı altında ilerliyordu.

Tanzimat dönemi aydınları, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu Batı temelli modernleşmeyle mümkün görmüşlerdi. Batılılaşma ve asrileşme fikri, yalnız devlet kurumlarını değil topluma da etki etmiştir. Bu etkinin mimarı ise dönemin aydınları olmuştur. Dönemin aydınları Tanzimat Dönemi yeniliklerini halka anlatarak halkı da bu sürece dâhil etmek istemişlerdir. Bu dönemde pek çok konu Batılılaşma adı altında tartışmaya açılmıştır. Bu konular süreli yayınlar ile halka aktarılmıştır. Batı'nın fikirlerinin topluma tanıtılmasında ilk resmi gazete "*Takvim-i Vekayi'*"nin de etkisi olmuştur. Batılılaşma üzerinden devam eden pek çok tartışma, süreli yayınlar ile halka aktarılmıştır. Bu tartışmalar arasında kadınların hak ve görevleri de vardı.[21]

Batıdaki gelişmeleri yakından takip eden dönemin aydınları toplumun aksak yönlerini dile getirmişlerdir. Bunlar arasında Osmanlı kadın hakları da vardır. Kadının mevcut durumu süreli yayınlar ile ele alınmıştır. Kadınların da talebi ile dönemin aydınları tarafından kadın dergi ve gazeteleri çıkarılmaya başlanmıştır. Tanzimat döneminde yayımlanan bu mecmualar okuma- yazma oranı nedeni ile kısa ömürlü olmuştur. Ancak ileri dönemde hız kazanan Osmanlı kadın hareketi için bir temel oluşturmuştur. İlk kez kadınlar fikirlerini ifade edebildikleri bir alan bulmuşlardır.

Her dönemin kendine özgü, öncü kadınları vardır. Bu kadınlar yukarıda belirtildiği gibi devlet adamlarının çevresinde yetişmiş, eğitimli kadınlardır.

[21]Taner Aslan, "Osmanlı Aydınları'nın Gözüyle Batılılaşma", *Erdem*, Sayı: 55, 2009, s.4.

Osmanlı Devleti'nde kadının durumu çağdaşlarına göre daha iyi denilebilir.[22] Ancak kadınların fikirlerinin toplumda bir karşılığı yoktu. Tanzimat dönemini diğer dönemlerden ayıran, halktan kadınların da kendilerini ifade edebilecekleri gazete ve dergi gibi araçların olmasıdır. Zira Tanzimat Dönemi'nde yayımlanan mecmualarda okuyuculardan gelen mektuplara yer verilmiştir.[23] Kadınların seslerini duyurdukları ilk mecmua "*Terakkî-i Muhadderat*" ve kadınların basım tarihinde ilk kez yer aldığı "Şükûfezar" mecmuasıdır.

Bu çalışma; kadın mecmuaları ışığında Tanzimat kadının sosyal, ekonomik, eğitsel ve edebi portresini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu nedenle 1869 yılında yayımlanan ilk kadın mecmuası "*Terakkî"* ilavesi olan "*Muhadderat"* ve 1885 yılında ilk kez bir kadın tarafından yayımlanan "*Şükûfezar"* mecmuası ele alınacaktır. Çalışmanın amacı Tanzimat kadınının mülahazasını ortaya koymaktır. Bu nedenle "*Terakkî-i Muhadderat*" mecmuasının yalnızca kadın mektupları ve kadınların kaleminden çıkan "*Şükûfezar*" mecmuasında kaleme alınan hususlar tetkik edilecektir. Böylece Tanzimat kadınlarının kaleminden Tanzimat kadınının düşünceleri ortaya konulacak, 1869-1885 yılları arasında kadının fikir dünyasında meydana gelen değişimler incelenecektir. Kadının; mecmualar, aile, evlilik, sosyal hayat, eğitim ve edebiyat hususlarındaki fikirleri kaleme alınacaktır. Bu hususta devletin attığı adımlar dönemin kaynakları ile incelecektir. Bu süreçte yayımlanan edebi eserlerin ışığında toplumun kadın telakkisi ortaya konulacaktır.

"Terakkî" ilavesi olan "*Muhadderat"* mecmuasının orijinal metnine Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'ndan, "*Şükûfezar*" mecmuasının orijinal metnine Kadın Eserleri Kütüphanesi Bilgi Vakfı süreli yayınlar koleksiyonundan erişim sağlandı. "*Terakkî-i Muhadderat"* mecmuasına gelen kadın mektupları ve "*Şükûfezar"* mecmuası transkript edildi. Mecmualarda yer alan hususlar belirlendi. Bu hususlar dört ana başlık olarak tasnif edildi.

Birinci bölümde mecmualara genel bakış, kadınların mecmualar hakkındaki fikirleri, mektuplarda kaleme alınan toplumsal olaylara yer verildi. Bunların yanında kadınların fikir ve düşünceleri, iki mecmua temel alınarak, mukayese edildi.

[22]Filiz Barın Akman, *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını*, Kopernik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 51
[23]Çakır, *a.g.e.*, s. 59

İkinci bölümde, mecmualar ışığında kadının sosyal yönü ortaya konuldu. Evin içinde ve dışındaki Osmanlı kadınının profili çizildi. Ve kadının moda hakkındaki görüşleri ile Osmanlı ve Batı modasına yer verildi.

Üçüncü bölümde Osmanlı kadınının eğitimi, devletin bu konudaki faaliyetleri, kadınların eğitim konusunda görüş ve taleplerine yer verildi. Osmanlı toplumunun eğitime bakışı ve eğitim hususunda kadın, erkek farkı otaya konuldu. Mektuplarda yer alan Batılı kadın profili incelendi.

Dördüncü bölümde, mecmualarda yer alan edebi yazılar tetkik edildi. Tanzimat dönemi edebiyatında ve eserlerinde kadın tasviri ortaya konuldu. Her başlık tafsilatlı olarak ele alındı. Mecmualarda kadınların kaleme aldığı hususlar dönemin kaynakları ile mukayese edildi. Bu dönemde kadınlara yönelik yayımlanan ferman ve nizamnameler incelendi.

Dönemin mütefekkirlerinin kadınlar hakkında yazdığı yazılar mütalaa edildi. Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye gibi Tanzimat Dönemin aydınlarının kaleme aldığı eserlerden yararlanıldı. Dönemin edebi eserleri incelendi. Bunun yanında Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*; Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*; Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi* gibi ikinci el kaynaklardan da yararlanıldı. Bu dönemde yayımlanan diğer dergi ve gazeteler üzerine yazılmış eserler yol göstermesi amacı ile incelendi.

I. BÖLÜM

1.TERAKKİ-Î MUHADDERAT VE ŞÜKÛFEZAR

Osmanlı Devleti'nde ilk gazetecilik faaliyetleri Fransızlar tarafından gerçekleştirildi. Fransız İhtilalinden sonra yayımlanan bu gazeteler daha çok Fransa ile ilgili havadisler vermekteydi. 1795'te Fransız elçiliği tarafından İstanbul'da basılan ilk gazete "*Bulletins de Novuelles"*'dir. Bu gazeteyi 1796 senesinde yayımlanan "*Gazzete Française de Constantinople"* takip etti. İstanbul'un yanında İzmir'de de ticari haberler içeren Fransızca gazeteler yayımlandı. 1821 yılında İzmir'de "*Spectateur Oriental"* gazetesi yayım hayatına girdi. Alexandre Blacque tarafından neşredilen bu gazete, Fransa'nın doğu politikasını eleştirdiği için Fransa'nın müdahalesi ile karşılaştı. Baskılar neticesinde Osmanlı Devleti gazeteyi kapattı.

1824'te "*Le Smyneen"*, 1828'de "*Le Courrie de Smyrne"* yayımlandı. Doğulu seyirci anlamına gelen "*Le Courrier de Smyrne"* Gazetesinin muhtevası ticari bilgilerden oluşmaktaydı. Ancak Yunan isyanı neticesinde gazete siyasi bir kimliğe bürünerek Yunanlıları müdafaa etti. Yayın politikası Osmanlı Devleti ve toplumu tarafından tepkiyle karşılandı ve gazetenin sahibi değişti. Gazete Alexandre Blacque tarafından çıkarılmaya başlandı.[24] Ancak bu gazetede de fikirlerini açıkça ifade eden Blacque baskıdan kurtulamadı. Zira Osmanlı Devleti'ni müdafaa edip Avrupa Devletlerini tenkit eden yazılar yazması Fransa ve Rus konsoloslarının tepkisine yol açmıştı.

Tüm bu baskılara rağmen fikirlerini yazmaktan çekinmeyen Blacque, II. Mahmut'un dikkatini çekmişti. Padişah Blacque'yi İstanbul'a davet ederek resmi bir gazete çıkarmasını teklif etti. Osmanlı Devleti'nin politikalarını anlatması amacı ile Fransızca "*Le Moniteur Ottomon"* gazetesini yayımladı.[25] Blacque'nin Osmanlı Devleti'ni müdafaa etmesi Türk gazeteciliğinin de önünü açmıştı. 1828 yılında Mehmet Ali Paşa tarafından yayımlanan "*Vekay-i Mısriye"* Osmanlı topraklarında basılan ilk Türkçe gazetedir. Yayın amacı sanayi alanındaki gelişmeleri halka anlatarak çağdaşlaşmaktı.

[24]Süleyman Seydi ve Hayri Çapraz (Ed.), "Osmanlı Modernleşmesinde Basın*", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 32, 2014, s. 137.
[25]Mithat Atabay, *Türk Basın Tarihi*, Paradigma Akademi, Edirne, 2015, s. 4-5.

Yunan isyanında basının etkisi, Osmanlı Devleti'ni bu yönde hareketlendirmişti. Zira Avrupa'da süreli yayınlar aracılığı ile Yunanlar lehinde bir kamuoyu oluşturulmuştu. Halkın desteğini, bu desteği sağlayan gazetelerin önemini anlayan II. Mahmut gazete çıkarmak için harekete geçti. Nihayetinde II. Mahmut'un bizzat gayretiyle 1831 yılında "*Takvim-i Vekayi"* basıldı.[26] "*Takvim-i Vekâyi"* Osmanlı Devleti'nin ilk resmi gazetesi olup gazetede fermanlara ve resmi haberlere yer verilmiştir.

"Takvim-i Vekâyi" gazetesini 1840 yılında yayımlanan "*Ceride-i Havadis"* gazetesi takip etmiştir. William Churchill tarafından, ilk özel teşebbüsle basılan gazete olsa da devletten para desteği alması yarı resmi gazete konumuna getirmiştir. Bu gazete Osmanlı Devleti'nin yanında farklı ülkelerden de haberlere yer vermiştir. Siyasi tartışmalardan uzak, yalnız yaşanan olayları aktarma amacı gütmüştür.[27] Osmanlı Devleti'nde yayımlanan ilk dergi ise "*Vekay-i Tıbbiye*"dir. 1849 yılında yayım hayatına girmiştir. Bu dergiyi 1862 senesinde "*Mecmua-i Fünûn*" takip etmiştir. Askeri bilgiler içeren "*Ceride-i Askeriye"* elli sekiz yıl yayımlanarak Osmanlı Devleti'nin en uzun ömürlü dergisi olmuştur.[28]

Süreli yayınlar dönemi her ne kadar 1831 senesinde başlasa da tam anlamı ile 1860'ta ivme kazanmıştır. 1860 yılında Şinasi ve Agah Efendi tarafından yayımlanan "*Tercüman-ı Ahval"* fikir tartışmalarına, muhalif yazılara yer veren ilk gazetedir. Dönemin sorunları üzerine dururken, hükümetin eğitim politikasını tenkit etmiştir. "*Tercüman-ı Ahval"* gazetesi hükümetten bağımsız, düşünce ve görüşlerini gazete ile halka aktarma açsından bir dönüm noktası olmuştur. Fikri tartışmalarda büyük bir adım atan bu gazeteyi "*Tasvir-i Efkar*" gazetesi takip etti. Şinasi tarafından yayımlanan bu gazete eğitim konusuna hususi olarak eğilmiş, dönemin soruları üzerinde durarak halkı uyandırmayı amaçlamıştır. Padişaha övgü sözcüklerini dahi gazetede yer vermeyi reddetmiş, fikir hürriyetini müdafaa etmiştir.[29]

1867 yılında Ali Suavi ve Filip Efendi tarafından "*Muhbir"* gazetesi çıkarılmaya başlandı. 1868'de ise Ali Raşit ve Filip Efendi "*Terakki"* gazetesini

[26]Kenan Demir, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı*: 5, 2014, s.29.
[27]Ziyad Ebuzziya, "Ceride-i Havâdis", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İstanbul, 1993, s. 406.
[28]Filiz Balta Peltekoğlu, "Dergilerin Gelişimi ve Türkiye'de Kadın Dergileri", *Marmara İletişim Dergisi, Sayı*: 9, 1995, s.120.
[29]Atabay, *a.g.e.*, s.18.

yayımladı. Gazetede kadınlara dair yazılara yer verilmişti. Kadınların eğitimi üzerinde durulmuş, kadın hakları, kadın erkek eşitliği gibi konulara değinilmiştir. "*Terakki*" Gazetesi kadınlara dair yazılara yer vermekle kalmamış, kadın mektuplarını mecmuada yayınlamıştır.

Yayınlanan kadın mektuplarında kadınlar Ali Raşit'ten kendilerine mahsus bir mecmuanın neşredilmesini talep etmişlerdir. "*Size tarife hacet olmadığı üzere tahsil-i maarifi teslih eden esbabın birincisi mektep, ikincisi gazetedir*" ifadeleri ile gazete taleplerini kaleme almışlardır. Bunun üzerine Ali Raşit "*Terakki*" gazetesine ilave yayın olarak "*Muhadderat"* mecmuasını neşretmiştir.[30] "*Muhadderat"* mecmuası ile Türk basın tarihine kadın konusu dâhil edilmiş ve kadının konumu tartışmaya açılmıştır. Nihayetinde Tanzimat dönemi değişim ve modernleşme çalışmalarına, yayımlanan mecmualarla kadınlar da dâhil olmuştur.

Bu çalışmaya kaynaklık eden "*Terakki*" ilavesi olan "*Muhadderat"* Türk basın tarihinde kadınlar için neşredilen ilk mecmuadır. Haftalık olarak neşredilen bu mecmuanın yayın günü pazardır. *Terakkî*; ileri gitme, ilerleme, gelişme anlamlarına gelirken "*Muhadderat"*; namuslu, iffetli kadın demektir. İmtiyaz sahibi Ali Raşit'tir. İlk sayısı 17 Rabiulevvel 1286 (27 Haziran 1869) tarihinde yayımlanmış olup mecmua Cemiyet-i İlmiye Osmaniye matbaasında basılmıştır. Bir senelik aboneliği kırk, altı aylık aboneliği yirmi altı kuruştur. Bir nüshası ise kırk parayadır. Gazetenin ilk sayfasında gazete hakkında malumat verilmiş, "*Mâlumat-ı ilânat-ı nâfia maa'l- memnuniyetle kabul edilir"* sözleri ile gazeteye mektup göndermek isteyenler teşvik edilmiştir.[31]

"*Muhadderat*" mecmuasının tek yazarı Ali Raşit, kadın- erkek konusuna değinmiş ve kadının erkek karşısındaki durumunu ele almıştır. Kadınları bilhassa çocuk eğitimi hususunda yönlendirmiştir. Yazılan makaleler "*kıssadan hisse olur akıllar"* denilerek öykü ve hikâyelerle desteklenmiştir. Kadının eğitimini görev edinmiş, eğitim üzerine yazılar kaleme almıştır. Havadis başlıklı yazıları ile okurlar ülke içinde ve dışında yaşanan siyasi gelişmelerden haberdar edilmiştir. Farklı devletlerin politikaları hakkında bölümler yer almıştır. Gazetede iş ilanları da yayınlanmıştır.

[30]Büşra Akgün, "Osmanlı Kadın Kimliğinin İnşasında Terakki-i Muhadderat", *Yüksek Lisans Tez*i, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 2018, s.4-5.
[31]Mukaddime, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 1, 1286 (1869), s.1.

"Muhadderat" mecmuasında Avrupa'da kadın haklarına dair gelişmeler yer almıştır. Kadınların millet meclislerine seçme ve seçilme haklarına dair havadisler aktarmıştır. Bu mecmuada Osmanlı kadınının toplum nezdinde kıymeti sorgulanmış, kadın hakları hakkında yazılara yer verilmiştir. Avrupa ile Osmanlı Devlet'i mukayeselerinden kadınlar da payını almış, Avrupa kadını ile Osmanlı kadını kıyaslanmıştır. Osmanlı kadınının pek çok konuda geri kaldığı vurgulanmış ve kadınların terakkisinin eğitimle mümkün olabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca dönemin Fransa İmparatoriçesi Evgenie'nin Osmanlı ressamları tarafından resmedilmiş, bu ise "*Terakkî-i Muhadderat*" mecmuasının on yedinci sayısında yer almıştır. "*Terakkî-i Muhadderat*" mecmuasının basıldığı Cemiyet-i İlmiye Osmaniye bünyesinde tercüme heyeti kurulmuş, İngiltere ve Fransa basını başta olmak üzere dış basında kadın hususuna dair yazılar tercüme edilmiştir. Avrupa basınında Osmanlı kadın algısı da söz konusu bu mecmuada tetkik edilmiştir.[32]

Osmanlı kadınının hakları görmezden gelinirken "*Terakkî-i Muhadderat"* kadın- erkek eşitliğini eğitim özelinde kaleme almıştır. Ancak kadınların acz ve nehafetleri nedeni ile erkeklerin gerisinde bulundukları belirtilmiştir. Kadının görevinin eşine hizmet ve itaat, çocuklarına edep ve terbiye vermek olduğu ifade edilmiştir. Bunun için rahatlarını dahi feda etmeleri gerektiği telkin edilmiştir.[33] "*Terakkî-i Muhadderat"'ta* eğitimin yanında çok eşlilik, ev idaresi, kadının anne ve eş profili konularında da yazılar yer almış. Kaleme alınan makale ve hikâyelerle kadınlara öğütler verilmiştir. "*Terakkî"* gazetesi 439. sayısında bir ay süre ile kapatılmıştı.[34] Bunun üzerine Filip Efendi 1875 yılında kadınlara yönelik "*Vakit"* mecmuasını çıkarmıştır.[35]

Bu çalışmanın diğer bir kaynağı olan "*Şükûfezar"*, sahibi kadın olan ilk Osmanlı mecmuasıdır. 1301 (1885) senesinde on beş günde bir yayımlanmıştır. Bir nüshası elli parayadır. İmtiyaz sahibi Arife Hanım[36] olmakla birlikte yazar kadrosu mecmuanın kapağında Münire, Fatma Nevber ve Arife Hanımlar olarak

[32]Akgün, a.g.t., s. 12-13.
[33]Mukaddime, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 1, 1286 (1869), s.1.
[34]1864 Matbuat NİZamnamesi ile yayınların içeriği kontrol altına alınmış. Avrupa'da Osmanlı aleyhinde yayın yapan mecmuaların, Osmanlı topraklarına girmesi yasaklanmıştır. 1876 'da yayımlanan kararname ile Türk basın tarihine ilk yayın yasağı getirilmiştir.
[35]Petekoğlu, a.g.m., s.121.
[36] Aynur Demirdirek "Os*manlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*" eserinde "*Şükûfezar*" mecmuasının imtiyaz sahibi Arife Hanım'ın Münif Paşa'nın kızı olduğunu yazmış ancak Münif Paşa üzerine yapılan araştırmalarda bunun ispatlanamaması nedeni ile bu bilgiyi kitabından çıkarttığını belirtmiştir.

belirtilmiştir. Muharrirlerin tamamı kadınlardan oluşur. İstanbul'da Şirket'i Mürettibiye matbaasında basılmıştır. Derginin birinci sayısının ikinci sayfasında Bâb-ı Âli Caddesi'nde Ohannes Efendi'nin 38 Numaralı Vatan Kütüphanesi'nde dağıtıldığı bilgisi yer alır. "*Terakkî-i Muhadderat"*'ın aksine mecmuaya abonelik yoktur. Farsça kökenli şükûfe (çiçek) kelimesinden türeyen şükûfezar; çiçeklerle dolu yer, çiçek bahçesi anlamlarına gelmektedir.[37] Mecmuanın ismini Abdülkerim Sabit[38] vermiştir. Mecmuanın neşrine, dönemin Milli Eğitim Bakanı Münif Paşa izin vermiş, mukaddime bölümünde bundan dolayı kendisine teşekkür edilmiştir.

Mecmuanın muhtevası edebiyat ağırlıklıdır. Bununla birlikte mecmuanın mukaddimesinde "*risalemize siyasetten başka her şeyden bahsedilecektir"*[39] ifadesi ile yayın politikası belirtilmiştir. Kadın erkek eşitliğinin altı çizilmiş, bu hususta kadınlara yol gösterilmiştir. Zira kadınlar ilim çerçevesinde çalışıp gayret ederlerse erkekler kadar faydalı işler yapabilirdi. Mecmuada çok fazla şiire yer verilmiştir. Bu şiirler ya yazar kadrosuna ya da mecmuaya mektup gönderen kadınlara aittir. Toplumun kadına bakışını, "*saçı uzun aklı kısa"* gibi kalıplaşmış sözlerle, ortaya konulmuştur. Bunun yanında kadın terakkisi, say ve ikdam, edebiyat, moda gibi konularda yazılar yer almıştır.

Mecmuanın yalnız beş sayısı günümüze kadar ulaşmıştır. Beşinci sayısından sonra mecmuanın yayın hayatına dair bir bilgi yoktur. Mecmuanın beşinci sayısında Arife Hanım'ın "Mektup" başlığı ile kaleme aldığı son yazısında " *Bu biçare kadınlar böyle bir eser neşrine cesaret ettiklerinden dolayı af istirham ederler*"[40] cümlesi yer alır. Mecmuanın tirajı hakkında bir bilgi verilmemiştir. Ancak devamlılığının tirajına bağlı olduğu ifade edilmiştir. Sayfa sayısı on altı olarak belirlenmiş ve belirtilmiştir. Sayfa sayısının okurların alakasına bağlı olarak otuz iki sayfaya yükselebileceği yazılmıştır. Ancak beş sayısının tamamı on altı sayfadan oluşmaktadır.[41]

"Terakkî-i Muhadderat"'tan (1869) on altı sene sonra "*Şükûfezar"* mecmuası (1885) yayımlanmıştır. Ali Raşit tarafından neşredilen ilk kadın mecmuasının üzerine, kadınların süreli yayınlara imtiyaz sahibi olarak dahil

[37]Şükûfezar, *Şükûfezar*, Sayı: 1, 1301 (1885), s. 1-2.
[38]Abdülkerim Sabit (1863- 1913) Tercüme Odası'nda Hariciye Bakanlığına bağlı çeşitli görevlerde yer almıştır. Bürokratik görevlerinin yanında edebi yönü de vardır. 1886 yılında Sabah-ı İnşirah isminde şiir kitabı yayınlamıştır.
[39]Mukaddime, *Şükûfezar*, Sayı: 1, 1301 (1885), s.1-2.
[40]Mektup, *Şükûfezar*, Sayı: 5, 1301 (1885), s. 15-16.
[41]Mukaddime, *Şükûfezar*, Sayı: 1, 1301 (1885), s. 7-8.

olmaları on altı sene sonra gerçekleşmiştir. "*Terakkî-i Muhadderat'*"ın alt başlığında "*Muhadderat için gazetedir*" ifadesi yer alır. Zira bu dönemde gazete ve dergi farklı görülmüyordu. Ali Raşit, "*Muhadderat'* ekini gazete ifadesi ile neşretmiştir. Şükûfezar mecmuasında gazete veya dergi ibaresi yer almazken, mecmuaya gelen mektuplar da risale ifadesi yer alır. İki mecmua arasında sahibi erkekler olan kadın dergileri yayımlanmıştır. "*Terakkî-i Muhadderat'* mecmuasından sonra 1875 yılında "*Ayine'*, "*Vakit Yahut Mürebbi-i' 'Muhadderat'*; 1880'de "*Aile'*, 1883'te "*İnsaniyet'*, "*Hanımlar'* mecmuaları neşredilmiştir.[42]

'Şükûfezar' mecmuasına kadar bütün yayınların imtiyaz sahibi erkeklerdi. Bu mecmualar kadınlara hak ve görevlerini öğretme amacı gütmüştü. Osmanlı kadınını eleştiren yazılar yer almış. Bununla birlikte aile olmanın sorumlulukları kadına hatırlatılmıştır. Çocuk yetiştirme metotlarına dair bilgiler verilmiştir. Bu mecmuaların çoğunda kadın münferit değerlendirilmemiş. Kadının anne veya eş konumu üzerinden kadınlar için hak talep edilmiştir. Bazı mecmualarda ise bilimsel yazılar ile kadınlar aydınlatılmaya çalışılmıştır.[43]

1.1 Kadınların Kaleminden Mecmuaların Değerlendirmesi

'Takvim-i Vekayi' ile başlayan süreli yayınlar döneminde neşredilen gazetelerin çoğunda okuyucu mektuplarına yer verilmiştir. Okuyucular gazetelere mektuplar göndererek fikir ve düşüncelerini paylaşmışlar, gazete sahipleri de bu mektuplara mecmualarında yer vermişlerdir. Böylece Osmanlı halkının fikirlerini ifade edebilecekleri bir alan oluşmuştur. Bu mektupların gazetelerde yer alması, halkın mecmualara olan alakasını da artırmıştır.[44]

Bu mektuplar Tanzimat Dönemini anlamak için de önemli bir yere sahiptir. Dönemin sorunlarını, devletin yürüttüğü politikaların yansımalarını ve bunların halkta oluşturduğu izlenimleri bu dönemde yazılmış mektuplar aracılığıyla görmek mümkündür. Mektuplar, Osmanlı insanının düşüncelerini ortaya koyarken halkın yaşam şartları, eğitim seviyesi, sosyal faaliyetleri hakkında da fikir vermiş ve Osmanlı insanının portresini ortaya koymuştur. Ancak mektup gönderenlerin çoğu İstanbul'da yaşamaktadır. Bu nedenle mektuplar Osmanlı genelinden çok İstanbul

[42]Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*, Ayizi Kitap, Ankara, 2011, s. 8-9.
[43]Selda Malkoç, "Osmanlı Kadın Dergileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:63, 2019, s.666.
[44]Demir, a.g.m.., s. 73.

özelinde değerlendirilmelidir. Mecmualarda az sayıda da olsa farklı şehirlerden gelen mektuplar yer almıştır. Şurası muhakkak ki mektuplar, Osmanlı şehir insanını tanımlar.

"*Terakkî-i Muhadderat*" ile kadın mecmuaları yayımlanmaya başlamıştır. Kadınlara mahsus yayımlanan bu mecmualarda, kadınlardan gelen mektuplara yer verilmiştir. "*Terakkî-i Muhadderat*" ile kadın mektuplarının basında yer alması, kadınların kendilerine güvenini artırmıştır. Kadınlara yönelik okulların açılması eğitim seviyesini nispeten yükselmiş ve kadınlar kendilerini ifade edebilecekleri araçlara yönelmişlerdir. Nihayetinde "*Şükûfezar*" mecmuası ile kadınlar Tanzimat matbuatına mecmua sahibi olarak dâhil olmuşlardı. Kadınlar gönderdikleri varakalarda toplum içindeki rol ve görevlerini sorgulamış, istek ve şikayetlerini bu vasıtalarla duyurmuşlardı. "*Cânib-i hükümet-i saniyeden bunun mani olunmasını istirham ediyoruz*" gibi cümleler mektuplarda yer almıştır.[45]

Kadınlar, Osmanlı Devleti'nde yaşanan vakaları kaleme alarak, olaylardan okuyucuları "*nevime hizmet ederim*" düşüncesi ile haberdar etmişlerdir. "*Terakkî-i Muhadderat*"'ta 36 adet kadın mektubu tespit edilirken, Şükûfezar'da 8 adet mektuba yer verilmiştir. "*Terakkî-i Muhadderat*" 'mecmuasına gelen mektupların konuları daha mütenevvidir. "*Şükûfezar*" mecmuasına daha çok, mecmuanın neşrine teşekkür amacı ile mektup gönderilmiştir. "*Şükûfezar'*"ın ikinci sayısında mecmua sahibi Arife Hanım on beş adeti geçen tebrik mektubunun geldiğini ancak hepsinin yayınlanmasının mümkün olmadığını belirtmiştir.[46] Mecmualarda mektuplara yer verildikten sonra varakalarda yer alan hususlara cevap mahiyetinde kısa yazılar yer almıştır.

"*Terakkî-i Muhadderat*"'a gelen mektup imzaları: Safiye, Belkıs, Adile Hanım imzasıyla gelen varaka, Rabia, Hayriye Hanım imzasıyla vürud eden varaka, El Cevaib-i Muharreri Ahmet Farisi Efendi Hazretlerinin harem-i ismet hanım tarafından gelen varaka, Fâika Hanım imzasıyla gelen varaka, Sofya'da sakin-i Astaneli Leyla Hanım imzasıyla gelen varaka, Meryem, Kamile, Sıdıka, Ünye'de mukime bir hanım imzasıyla mektup, Trabzon'dan mektup, beş on hanım imzasıyla gelen varaka, Hasekili Nuriye, Valideniz Hamide, Dârülmuallimât talebesi Cenap, Üsküdar'da sakine bir hanım tarafından gelen varaka, Zağra-i Atik'ten mektup, Ülker, İşkodra'dan mektup, bir hanım imzasıyla gelen mektup şeklindedir.

[45]Bir Varaka (Hasekili Nuriye), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 23, 1286 (1869), s.2.
[46]Arz-ı Şükran, *Şükûfezar*, Sayı:2, 1301 (1885), s.1.

Kimi kadınlar kimliliğini belirtmemiş, "bir hanım imzasıyla" gönderilen isimsiz mektuplar da mecmuada yer almıştır. Kimileri ise yalnız "mektup" başlığı ile yayınlanmıştır. Yukarıda geçen mektup imzalarının bir kısmı mektubun sonunda yer alırken bir kısmı da mektubun başlığı olarak verilmiştir.

"Şükûfezar"'da: Şükûfezar heyet-i tahririyesine, Şükûfezar risale-i latifesi heyet-i edebiyesine, Dârülmuallimât'tan, Muhabbeniz Fatma Nigar, Fatma Naima, Edirne'den Şükûfezar heyet-i tahririye namına arz nesimi tebrik ve tehniye (Emin Bey Kerimesi), Sezaiye imzalı mektuplar yer almıştır. İki mecmuada yer alan mektuplar başta İstanbul olmak üzere Edirne, Sofya, Zağra-i Atik (Bulgaristan), İşkodra (Arnavutluk), Ünye (Ordu), Trabzon, şehirlerinden gelmiştir. Farklı şehirlerden gelen mektuplar başlıkta veya imzada özellikle belirtilmiştir. Kadınlar gönderdikleri mektupların bu mecmualarda yer almasından memnuniyet duyduklarını belirtmişlerdir. *"Eğer o surette tahrire rağbet buyurur iseniz cümlemiz memnun oluruz. O halde beni dahi her hafta gazetenize derc olunmak üzere bir kağıt gönderirim."*[47] Buradan da anlaşılacağı üzere mecmualara birden fazla mektup gönderen kadınlar vardı.

Kadınlar kendilerine mahsus gazetelerin neşredilmesinden hoşnut olduklarını belirtmişlerdir. Muharrirler kadınlara mahsus çıkarılan bu mecmuaların vatana hizmet olduğunu, bundan mütevellit bilhassa kadınların teşekkür etmesi gerektiğini yazmışlardır. "*Şükûfezar gibi latif bir risaleyi neşre muvaffak olduğunuzdan dolayı benat-ı vatan size teşekkür etmeye borçludur*."[48] "*Şükûfezar"* mecmuasına gelen bir varakada muharrir, mecmuanın yayımlanacağı haberini bir ay önce aldığını ve heyecanla beklediğini yazmıştır.[49]

Mektuplarda gazetelerin, toplumun bilhassa kadınların terakkisinde, önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmıştır. Ancak bazı varakalarda, toplumun ilerlemesi için çıkarılan bu gazetelerin dilinin ağır ve anlaşılmaz olması nedeni ile eleştirilmiştir. "*İşittiğime göre birinci gazetenizdeki bazı lügatları erkeklerden ve on seneden ziyade kitabetle meşgul olan beylerden bazıları anlamamışlar ve bazı erbab-ı malumatta müracaat etmişler.*"[50] "*Terakkî-i Muhadderat"*'ın yazılarında kullandığı üslup tepkiyle karşılansa da bu mektuplar dönemin eğitim seviyesine de

[47]Belkıs İmzasıyla Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat,* Sayı: 3, 1286 (1869), s.3.
[48]Şükûfezar Heyet-i Tahririyesine, *Şükûfezar*, Sayı: 2, 1301 (1885), s.2.
[49] Şükûfezar Risale-i Latifesi Heyet-i Edebiyesine, *Şükûfezar*, Sayı: 2, 1301 (1885), s. 4.
[50]Belkıs Hanım İmzasıyla Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, 1286 (1869), s.3.

ışık tutmaktadır. Ancak on altı yıl sonra yayımlanan "*Şükûfezar"* mecmuası da bu hususta bir yazı yer almamıştır.

"*Terakkî-i Muhadderat*"'a gönderilen mektuplarda, kadın mecmualarının eğitime teşvik etmesi nedeni ile gerekli olduğu üzerinde durulmuştu. Gazete ve dergilerin, toplumun terakkisinde yol gösteren bir rolü vardı. Ancak kadınlar bu vasıtalardan da mahrum bırakıldıklarını ifade ediyorlardı. "*Başka gazete misilli şeyleriyle ahval-ı âlemi öğrenmemize dahi güya biz dünya ehli değilmişiz gibi hiç ehemmiyet verilmemiştir."*[51] Kimi kadınların da mecmualarla yeni tanıştığı görülmektedir. Okuma yazma bilmeyen bir kadının kızlarına yazdırdığı mektupta gazete kültüründen uzak olduğunu ifade etmişti. "*Muhadderat namına yeni yeni çıkmış gazetenin ilk nüshasıdır diye kızım bana bir kağıt getirdi. Ve okuyayım dedi. Çünkü Rabbim sizden ırak bilsin biraz çok keyifsizce olduğundan nüsha lafını işitince zannettim ki başıma takılacak nüshadır. Meğerki okumuşça o gazetelerin her birine nüsha derlermiş.*"[52] Ancak bu mektupta muharrir kendisini eski zaman kadınları olarak tanımlamıştır.

"Terakkî-i Muhadderat"'ın imtiyaz sahibi Ali Raşit, kadınların düşüncelerine önem vermiş, ihtiyaçlarını dile getirmiştir. Bu nedenle kadınlar ayrıca teşekkür etmişlerdir. Gazetede kadınların aleyhine yazılar da yer alsa kadınlar eleştirilse de bunlar hoş karşılanmıştır. Bu yazıların amacının kadınları uyandırmak olduğu ifade edilmiştir. Kadınlar için gazeteler halkın genel fikrini yansıtmaktaydı. Ancak kadınlara göre gazete çıkarmak da güçtü. Zira yer alan yazıların, verilen havadislerin yayımlanmadan önce doğru olup olmadığı tetkik edilmeliydi. Doğruluğuna kanaat getirilse de yazılar yorumlara açıktı. Her okur, yazıları bambaşka yorumlayabilirdi. Ancak ne kadar güç olursa olsun muharrirler gazete çıkarmanın gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Osmanlı halkının çağına ayak uydurması için modernleşmesi gerekiyordu. Modernleşmesi için ise aydın zümre ile halk arasındaki bağı sağlayan bu gazetelere ihtiyaç vardı.

Mektuplarda bu gazetelerin öğretici yanına da vurgu yapılmıştır. Gazeteler kadınlara pek çok konuda yol göstermekteydi. Kadının anne ve eş rolleri ele alınarak bu konularda nasihatler verilmişti. Kadınlara göre gazetelerde yer alan bu nasihat ve öğütler rastgele okunmamalıydı. Ancak kimi mektuplarda gazetelerin

[51] Hayriye Hanım İmzasıyla Vürud Eden Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.3.
[52] Sofya'da Sakin-i Astaneli Leyla Hanım İmzasıyla Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat,* Sayı: 6 1286 (1869), s. 3.

amacının dışında okunduğuna değinilmiştir. *"Muhadderat"* gazetesine mektup gönderen Hayriye Hanım kadınların gazetede yer alan hikayelerden hisse almak ve ders çıkarmak yerine yalnız ifadesine gülmelerine sitem etmiş, nasihatlere kulak asılmadığını ifade etmiştir.[53] Gazetenin amacının eğlendirmekten çok eğitmek olduğu vurgulanmış, mecmuayı amacının dışında kullandıkları için okuyucular da eleştirilmişti. [54]

Muharrirlerin ifadelerine göre bu mecmualar pek çok konuda Osmanlı kadınlarına gayret vermekteydi. Kadınlar, bu gazetelerin ilim ve marifete sevk etmek niyeti ile çıkarıldığını yazmışlardır[55]. Bu nedenle gazetelerin muhtevasından da memnun olmuşlardır. Kadınlar için faydalı yazıların yer aldığını belirten muharrirler, bu öğütleri en sevdikleri insanlardan dahi duymadıklarını belirtmişlerdir. Kimi kadınlar ise Osmanlı kadınlarının halini iyileştirmek için bu gazetelerin çıkarıldığını ifade etmiştir. Osmanlı kadınları Avrupa kadınları gibi evi idare edecek düzeyde olmalıydılar. Bunun için kadınlar vakitlerini boş işlerle geçirmemeliydi. Bu gazeteler ise kadınları faydasız işlerden uzak tutmak amacı ile neşredilmişti. Bu nedenle çok sayıda nasihat ve öğütler içeren yazılar yer almıştı.

Kadınlar bu mecmuaları, mektuplar göndererek yaşadıkları sorunları veya isteklerini gerekli makamlara iletmek için araç olarak görmüşlerdir. Bunun yanında gönderdikleri mektuplarda herhangi bir konuda fikirlerini ifade etmişlerdir. Öyle ki kimi zaman birbirlerinin fikirlerine katılmadıklarını belirtmek için mektup göndermişlerdir. Belkıs Hanım bir mektubunda, sanıldığı gibi kadınların cahil olmadığını aksine okuma oranının yüksek olduğu kaleme almıştır.[56] Fâika Hanım ise Belkıs Hanım'ın belirttiği gibi okuma oranının yüksek olmadığını, İstanbul'da dahi okuma bilen kadın sayısının az olduğunu yazmıştı.[57]

1.1.1 Mecmualara Teşekkür

Kadın mecmuaları, kadınların kendilerini topluma anlatabildikleri ilk araçlardı. Kadınlar varakalarda, kendilerini muhatap alan ve ihtiyaçlarını gözeten bu mecmualara teşekkür etmişlerdir. "*Terakkî-i Muhadderat*"'ın üçüncü sayısından itibaren kadın mektupları yer almıştır. Gelen ilk varaklarda ise kadınlara mahsus

[53] "*Muhadderat gazetesi dahi eline alıp da aman dur bakalım gülecek bir şey var mı diye münderiç hikâyenin yalnız ifadesine gülerek kıssadan hisse alınmaz. Ver terbiye ve nasihate dair şeylere kulak asılmaz ise pek beyhudedir."*
[54]Hayriye Hanım İmzasıyla Vürud Eden Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.3.
[55]Çakır, *a.g.e.*, s. 61.
[56]Belkıs, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 4, 1286 (1869), s.3.
[57]Faika Hanım İmzasıyla Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.4.

çıkarılan bu mecmuaya, sahibi Ali Raşit'e teşekkür edilmiştir. "*Terakkî-i Muhadderat*" mecmuasında yer alan ilk mektup Ahmet Farisi Efendi'nin haremi Safiye Hanım tarafından 1286 Rabiulevvel 29[58] tarihinde gönderilmiştir. Şükûfezar'da yer alan ilk mektup ise "maarife düşünür" imzası ile yayımlanmıştır.

Ahmet Farisi Efendi'nin haremi Safiye Hanım "*Terakkî-i Muhadderat"* gazetesinin çıkarılmasına "*böyle faydalı bir eseri nasıl takdir edip, övmem*." diyerek teşekkür etmişti. Safiye Hanım gazetenin yalnız neşrinden değil içeriğinden de bahsederek memnun olduğunu ifade etmiştir. [59] Belkıs Hanım ise gönderdiği varaka ile "*hanımlara mahsus gazete çıkarılmaya başlandı, iki sayısını gördüm çok memnun oldum*" ifadeleri ile memnuniyetini kaleme almıştır. Ayrıca "*Terakkî-i Muhadderat*"'a abone olmak istediğini ancak ikamet ettiği yer sebebi ile vazgeçtiğini belirtmiştir.[60]

Kimi varakalarda bu gazeteleri neşredenlerin vatana hizmet ettiği vurgulanmıştı. "*Vatan için gayretleriniz muhakkaktır. Bu gayretlerin meyvesi Muhadderat için gazetedir*." Adile Hanım'ın gönderdiği bu varakada "*Terakkî-i Muhadderat"*'ın Osmanlı için kıymetine vurgu yapılmıştır. Birinci ve ikinci nüshalarını okuduğunu ve mutlu olduğunu ifade eden Adile Hanım gazete ile iftihar ettiğini belirtmiştir. "*Böyle hayırlı bir hizmete adım attığınız için sizi tebrik ederim. Ve bunun gibi pek çok hayırlı işlerde başarılı olmanızı temenni ederim*." Adile Hanım tebrik ve temennileri ile gazete için memnuniyetini kaleme almıştır.[61]

"*Terakkî-i Muhadderat*" kadınların halini görüp, kadınları herkesten evvel düşündüğü için ayrıca teşekkür edilmiş; Ali Raşit'e güzel temennilerde bulunulmuştur. Hayriye Hanım ise gönderdiği varaka ile bu mecmuaların kadınlar için önemine vurgu yapmıştır. Gazeteyi ilk sayısından beri takip ettiğini yazan Hayriye Hanım gazeteyi eşinin aracılığı ile alıp okuduğunu belirtmiştir. Bunun yanında muhtevasına da değinmiş, yer alan makalelerden faydalandığını ifade etmiş ve içeriği için de ayrıca teşekkür etmiştir. Hayriye Hanım Kadınların kendi haline bırakıldığını, bunun için üzgün olduğunu yazmış, gazetenin kadınları dikkate aldığını vurgulamıştır. Oysa bu gazete kadınları dikkate alıyordu. Muharrire göre

[58]9 Temmuz 1869
[59]Maarif Sever Bir Hanım, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, 1286 (1869), s.2.
[60]Belkıs İmzasıyla Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, 1286 (1869), s.3.
[61]Adile Hanım İmzasıyla Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, 1286 (1869), s.3-4.

gazete umum-i lisan demekti. Gazetede kadınlara yer verilmesi, kadınlar için mecmua çıkarılması toplumun kadın algısını da hiç şüphesiz etkilemiştir.[62]

"*Terakkî-i Muhadderat*"'ın beşinci sayısında yer alan bir varakada muharrir, gazetenin yayımlanan her sayısını okuduğunu yazmış ve her kadının bu mecmuaya teşekkür etmesi gerektiğini ifade etmiştir.[63] Altıncı sayısında Sofya'dan gelen bir varaka yer almıştır. Bu varaka okuma yazma bilmeyen Leyla Hanım'ın kızlarına yazdırdığı mektuptu. Bu mektupta, gazeteyi kızlarının kendisine okuduğunu belirten Leyla Hanım gazeteden hoşnut olduğunu ifade etmiş, "*Rabbim sizin gibi marifetli insanları eksik etmesin"* diyerek temennilerde bulunmuştu. Gazetede yer alan nasihatlerden de memnun olduğunu ayrıca belirtmiştir.[64]

"*Terakkî-i Muhadderat*"'ın on birinci sayısına gönderilen varakada, gazetenin sahibine teşekkür edilmiş ve gazetenin kadınlar için faydalarından bahsedilmiştir. Kamile Hanım imzalı bu varakada gazetede kadınlar için çok faydalı yazılar yer aldığına değinilmişti. Kamile Hanım, gazetede yer alan nasihatleri onu çok seven anne babasından dahi duymadığını belirterek teşekkür etmiştir.[65]

Bir kadın muharrir gazetenin kadınları ilim ve maarife teşvik ettiğini ve bu niyetle çıkarıldığını ifade etmiş ve gazeteyi faydalı bulduğunu yazmıştı. Ayrıca "*Terakkî-i Muhadderat*" güzel ahlaka sevk ediyordu. Gazete okuyanları nasihate boğmayıp, hikâyelerle süslenmişti. Muharrir, bu nedenlerle herkesin gazeteden hoşnut okuduğunu yazmıştı. Muharrire göre kadınlara mahsus mecmuaların neşredilmesi mutlaka gerekliydi. Ancak Zağra-i Atik'ten (Bulgaristan) gelen mektupta Rum İli kadınlarının marifetsiz gösterildiğini ifade ederek bu mektuptan rahatsız olduğunu ayrıca belirtmiştir.[66]

"*Şükûfezar*" mecmuasında tebrik mektupları yer almıştır. "*Mecmuaları neşrettiğiniz için vatanın kadınları size borçludur*" ifadeleri ile mecmuaların önemine değinen kadınlar memnuniyetlerini ifade etmişlerdir. "*Şükûfezar"*'da yer alan bir varakada muharrir mecmuanın makbul ve mükemmel bulduğunu belirtmiştir. Kadınlar, neşredilen bu mecmuaya memnuniyetlerini ifade ederlerken, imtiyaz sahibi ve yazar kadrosunun isimleri zikredilerek ayrıca onlara teşekkür

[62] Hayriye Hanım İmzasıyla Vürud Eden Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s. 3.
[63] Fâika Hanım İmzasıyla Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.5.
[64] Sofya'da Sakin-i Astaneli Leyla Hanım İmzasıyla Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı:6, 1286 (1869), s.3.
[65] Kamile, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 11, 1286 (1869), s.3.
[66] Bir Hanım İmzasıyla Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 34, 1287 (1870), s.1.

etmiştir. Mektupların muharrirleri yalnız kadın mecmuası olduğu için değil, bu mecmuanın kadınlar tarafından çıkarılmasından da memnun olduklarını belirtmişlerdir. Arife Hanım ise "*Sizin gibi hanımlar olduğu müddetçe bizde her zaman gayret olur*." cevabını vermiştir. "*Şükûfezar"*ın istediği düzeyde olmadığını belirten Arife Hanım, umumun takdirini kazanma konusunda emin olamadığını ifade etmiştir. Zira risalenin devamlılığı buna bağlıydı.[67]

Bir mektupta ise tebrike şayan muharrirler diye başlanmıştır. "*Şükûfezar'ın yayım hayatına girerek insanları aydınlatacağını bir ay önce duymuştum*." Muharrir kaleme aldığı bu mektupta mecmuanın yayımlanacağı haberini aldığı günden beri risaleyi beklediğini belirtmiştir. Arife Hanım'ı tebrik etmiş, her anını mecmuayı takdir ederek geçirdiğini yazmıştır. Tebrik ve teşekkürlerini bizzat iletmek için Arife Hanım'la görüşmek istediğini ancak ikametgâhını dahi öğrenemediğini ifade etmiştir. "*Neyse ki mecmua neşroldu. Aldım ve okudum adeta ezberledim."* Sözleri ile mecmuaya alakasını belirtmiştir.[68]

"Şükûfezar"'ın ikinci sayısında Fatma Nigar Hanım'ın mektubu yer almıştır. Fatma Nigar Hanım'ın mektubunda mecmuanın neşrinden duyulan memnuniyete yer verilmiş, bizzat Arife Hanım tebrik edilmiştir. "*Risalenizi alıp tetkik ederken tebriklerimin ne dereceye vardığını tahmin edemezsiniz. Size karşı muhabbetim o derece arttı ki risalenin tamamını okumadan bu tebrik mektubunu kaleme aldım*."[69] Mecmuanın sahibi Arife Hanım ise bu mektuba diğer mektuplardan farklı bir cevap vermiştir. "*Sizin gibi müstaid-i terakki edibeleri zaman hazır yetiştirdiğinden dolayı iftihar-ı şayandır.*" Arife Hanım, Fatma Nigar Hanım'ın mektubuna övgü sözcükleri ile cevap vermişti. *"Bizim vazifemiz atideki ebyat ile arz-ı şükrandır."*[70]

"Şükûfezar"'ın üçüncü nüshasında yer alan tebrik mektubunda muharrir, birinci ve ikinci nüshasını okuduğunu belirterek memnuniyetini ifade etmiştir.[71] Edirne'den gelen mektupta ise "*Şu günlerde Şükûfezar adında çıkarılan bu mecmua vatanın yetenekli edibeleri, Arife, Fatma Nevber ve Münire Hanımların eseridir."*

[67]Şükûfezar Heyet-i Tahririyesine, *Şükûfezar*, Sayı: 2, 1301 (1885), s.2.
[68]Şükûfezar Risale-i Latifesi Heyet-i Edibesine (Dârülmuallimât'tan), *Şükûfezar*, Sayı: 2, 1301 (1885), s.4-5.
[69]Şükûfezar Risale-i Sahibe-i İmtiyaz Sahibi Arife Hanıma Tebrikname(Fatma Nigar), *Şükûfezar*, Sayı: 2, 1301 (1885), s.5-6.
[70]Şükûfezar, *Şükûfezar*, Sayı: 2, 1301 (1885), s.6-7.
[71]ŞükûfezarHeyet-i Tahririyesine, *Şükûfezar*, Sayı: 3, 1301 (1885), s.1.

denilerek mecmuanın yazarları övülmüştür. "*Var olsunlar ki bu vatana güzel hediye ediyorlar*." Sözleriyle kadınların eseri olan bu mecmua takdir edilmiştir.[72]

Mecmuaların farklı sayılarında tebrik ve teşekkür mektupları yer almıştır. Bu teşekkürlerin geneli mecmuaların kadınlara hitap etmesi ve kadınların ihtiyaçlarını gözetmesi nedeni ile kaleme alınmıştı. Kadınlar bu mecmuaları vatana hizmet olarak görmüşlerdi. Zira bu mecmualar kadınları eğitime teşvik ediyordu. Kadınların eğitimi vatanın ilerlemesi ve gelişmesi için önemliydi. Kadınlar kendilerine mahsus mecmua çıkarılmasının yanında bu mecmuaların içeriğine de değinmişler. Faydalı bilgilere yer verilmesinden memnun olmuşlardı. Ayrıca bu mecmualarda kadınlar, mektuplarına yer verilmesinden, seslerini duyurabilmelerinden dolayı teşekkür etmişlerdi. Okuyucular, sahibinin kadın olmasından dolayı "*Şükûfezar*"'a ayrıca heyecanla yaklaştıkları görülür.

1.1.2 Mecmuaların Dili

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra Arplarla yakın ilişkiler kurmuş, İran coğrafyasında bulunmuşlardı. Bu durum ise Türk lisanını Arapça ve Farsçanın etkisine açık hale getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yazı dili olan Osmanlı Türkçesi'nde de pek çok Arapça ve Farsça kelime mevcuttur. Ancak halkın kullandığı dil daha çok Türkçe kelimelerden oluşuyordu. Halka kadar sirayet eden Arapça, Farsça kelimeler elbette vardı. Ancak yazı dilinde olduğu kadar değildi.[73]

Osmanlı Türkçesi'nde konuşma, yazı ve edebi dili birbirinden ayrılıyordu. Konuşma dili daha çok Türkçe kelimelerden oluşurken yazı ve edebi dilinde Arapça ve Farsça kelimeler ağırlıktaydı. Bununla birlikte Osmanlı Türkçesi'nde yazılan metinler uzun, süslü, anlaşılması zor cümleler barındırıyordu. İyi tahsil görmüş Osmanlı insanı bu yazılanları anlasa da halkın anlaması güçtü. Bu durum aydın sınıfı ile halkın arasındaki dil birliğine engel oluyordu.[74] Şinasi bu durumu "*Evet dünyada tekellüm lisanı başka ve lisan-ı tahririsi başka bir kavim var ise o da biziz*" cümlesi ile ifade etmiştir.[75]

Tanzimat Dönemi'nde modernleşme ve çağdaşlaşma adına adımlar atılmıştır. Dönemin aydınları modernleşmenin toplumun bir kesimi ile mümkün

[72]Şükûfezar Heyet-i Tahririye Namına Arz-ı Nesimi Tebrik ve Tehniye, *Şükûfezar*, Sayı: 4, 1301 (1885), s.4.
[73] Yüksel Topaloğlu, *Şemsettin Sami Yayınları Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, s.63.
[74] Yavuz Kartaloğlu, *Osmanlı Konuşma Dili*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2017, s. 27.
[75] Topaloğlu, a.g.e., s.75.

olmayacağını, halkın da bu sürece dâhil edilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Tam da bu konuyu görev edinmişlerdi. Halka ulaşmak adına gazete ve dergi çıkarmaya başladılar. Ancak mevcut dil sorunu süreli yayınlar ile gün yüzüne çıktı. Osmanlı halkı, konuşma dilinin sadeliğinden uzak olan bu mecmuaları anlamakta güçlük çekmiştir. Tanzimat Dönemi aydınları da dil hususu üzerine yazılar kaleme almış, dilde sadeleşmeyi savunmuşlardır. Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Cevdet gibi Tanzimat adamları dil sorunu üzerine yazılar yazmışlardır.

Tanzimat'ın ileri gelenleri dilin anlaşılır ve sade olması gerektiğini savunuyordu. Lisan üzerinde en fazla duran isimlerden biri Şinasi'ydi. Şinasi'ye göre dil meramını anlatma görevi görüyordu. Meramını anlatırken yazımı süslemek adına cümleleri uzatmak, çok fazla sözcüklerle cümleleri boğmak insan zihnini yormaktan öteye geçemezdi. Osmanlı toplumunun bu yazılanları anlaması için tercüman gerekirdi. Ancak yazan ve okuyan arasında tercüman olmamalıydı. Şinasi, Osmanlı Devleti'nde ilim ve marifetin yayılmasının anlaşılır bir dil ile mümkün olacağının altını çizmiştir. Bir dil ne kadar sade ve anlaşılır olursa onu konuşanlar ilim ve fenni daha kolay öğrenir ve terakki ederdi. Zira Avrupalıların terakki etmesinin nedenlerinden biri de dillerinin sade olmasıydı. Avrupa halkı yazılan kitap ve mecmuaları çok rahat anlıyordu.[76]

Yukarıda belirtildiği gibi Tanzimat Dönemi yayımlanan gazete ve dergilerin halk nezdinde dili ağır ve anlaşılması güçtü. Bu sorun mektuplar aracılığı ile okuyucular tarafından da dile getirilmiştir. Okuyucular mecmualara gönderdikleri mektuplarla bu konudaki şikâyetlerini mecmua sahiplerine iletmişlerdir. "*Terakkî-i Muhadderat*"'ta da bu konuya yer veren varakalar vardır. Belkıs imzası ile yayımlanan mektupta dil hususuna değinilmiştir. Gazeteyi mütalaa ettiğini yazan muharrir, kadınların niçin gazeteyi anlamakta zorluk çektiklerini de anlatmıştır. Belkıs Hanım'a göre gazetenin belagatine diyecek söz yoktu ancak kadınlar eğitim konusunda göz ardı edilmiştir. Kadınların aldıkları eğitim sınırlıydı, iyi ve nitelikli eğitim alamıyorlardı. Gece gündüz kitapla meşgul olan erkeklerle kadınlar mukayese dahi edilemezdi. Gazetenin tam da bunun için gerekli olduğunu belirten Belkıs Hanım, gazetenin anlaşılır olması gerektiğini de vurgulamıştır.

Belkıs Hanım kadınlar için çıkarılan gazetenin açık, akıcı ve anlaşılır olması gerektiğini ifade etmiştir. Muharrire göre mecmualar neşredilirken kadınların

[76]Hüseyin Doğramacıoğlu, "Şemsettin Sami'nin Kaleminden Dil ve Edebiyat Meseleleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, 2010, s. 257.

eğitim durumları göz önüne alınmalıydı. Belkıs Hanım bu konudaki fikirlerini gazete hakkında duyduğu haberlerle desteklemiştir. "*Hatta işittiğime göre birinci defa neşrolunan gazetenizdeki bazı lügatları erkeklerden ve on seneden ziyade kitabetle meşgul olan beylerden bazıları anlamamışlar ve erbab-ı malumata müracaat etmişler*." Terakkî-i Muhadderat'ta yer alan yazıları yalnız kadınlar değil kâtiplik veya yazı işleri ile meşgul olan erkekler dahi anlamamış, anlamadıkları hususları malumat sahiplerine danışmışlardı. Belkıs Hanım'a göre erkeklerin anlayıp anlamadığı kadınlar için önemli değildi. "*Ancak kadınlara mahsus çıkarılan bu gazetenin gayet selis ve nefis ibareleriyle olması iktiza eder. Bunu umum-u muhadderat adına rica ederim." [77]*

Fâika Hanım imzası ile gelen varakada; gazetenin dilinin toplumun geneline hitap etmediği ifade edilmiştir. Mecmuayı anlayabilmek için okuma- yazma bilmek başlı başına yetmiyordu. Muharrire göre gazetede yazılanları, yüksek tahsil görmüş insanlar ancak anlayabilirdi. Tek başına bu da yeterli değildi. İyi bir eğitimin yanında Arapça, Farsça dillerine hâkim olmak da gerekiyordu. Fakat bu imkâna sahip insan sayısı azdı. Faika Hanım bu imkânlardan mahrum olduğunu belirtirken, Belkıs Hanım'a da atıfta bulunmuştur. "*Her kadın Belkıs Hanım gibi değildir. Belkıs Hanım Arap lügatını iyi bilir*." Faika Hanım, çizdiği eğitimli kadın profiline Belkıs Hanım'ı uygun görmüş. Onun gibi kadın İstanbul'da iki elin parmağını geçemeyeceği yazmıştır. Muharrire göre doğrusu İstanbul'da okur- yazar oranı yüzde onu dahi geçmezdi.[78]

Hayriye İmzasıyla vürud eden varakada; "*Gazeteye diyecek söz yok*" ifadeleri ile mecmua övülmüş, ancak gazetenin üslubu eleştirilmiştir. Muharrir, amacının gazete nasıl neşredilir tarif etmek olmadığını yazmış, gazeteyi herkesi anlayamadığını da ayrıca belirtmiştir. Kendisinin gazeteyi anladığını fakat her kadının eğitim seviyesinin aynı olmadığını "*her okumak bilen kadın muhliseniz derecesinde değildir*" şeklinde ifade etmiştir. Hayriye Hanım aldığı eğitimi eşine borçlu olduğunu yazmıştır. Zira evlendikleri günden beri eşinden ders aldığını belirtmiştir.[79]

Kamile imzası ile yayımlanan mektupta muharrir, gazeteyi büsbütün anlamadığını ifade etmiş, okuma- yazmayı çok iyi bilmediğini bu nedenle gazeteyi

[77] Belkıs Hanım İmzasıyla Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, 1286 (1869), s.3.
[78] Fâika Hanım İmzasıyla Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.5.
[79] Hayriye Hanım İmzasıyla Vürud Eden Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.3.

anlamakta güçlük çektiğini belirtmiştir. Kamile Hanım gazeteye gelen mektuplara da değinmiştir. Zira Mecmuaya gelen mektuplar arasında iyi eğitimli kadınların mektupları dikkat çekmekteydi. Bu kadınlar gerek üslupları gerek kullandıkları kelimeler ile aldıkları eğitimi yazılarına yansıtmışlardı. Kamile Hanım bu mektupları gördükçe kendi durumuna daha çok üzüldüğünü yazmıştır.[80]

Gazetenin dilini ağır bulan muharrirlerin varakalarında, eğitime de dikkat çekilmişti. Eğitim seviyesi düşük olan kadınların bu konuda muzdarip olduğu görülmektedir. Ancak eğitimli kadın profili çizen Belkıs Hanım da gazetenin dilinden şikâyet etmiştir. Gazeteyi tekmilen anlamak için kitap ve lügatle meşgul olmak gerekiyordu. Oysa muharrirlere göre kadınların ne böyle bir imkânı vardı ne de zamanı. Kadınlar için gazete gerekliydi. Ancak dilinin sade ve anlaşılır olması da önemliydi, bunun için ricada bulunmuşlardı.

Ali Raşit kadınların dil hususundaki şekvalarına mecmuanın beşinci sayısında cevap vermiştir. Ali Raşit gazetenin neşrinin amacının kadınlar arasında maarifi yaymak olduğunu belirtmiş, okunmasını kolaylaştırmak adına yazıların harekeli yazılması ancak tahsilli kadınların eğitim seviyesini düşüreceğini ifade etmiştir. Harekeli yazılar ve kitaplar harekesiz okuyanları dahi bu hususta geri düşürecektir.[81]

"*Şükûfezar*" mecmuasında ise dil hususuna dair herhangi bir yazı yer almamıştır. "*Şükûfezar"* ile "*Terakkî-i Muhadderat*" mecmualarının dilleri mukayese edildiğinde birbirinden pek de farklı olmadığı görünmektedir. "*Şükûfezar*" mecmuasında da Arapça, Farsça kökenli kelimeler oldukça yer almıştır. O halde ya bu yönde yazılar yer almamıştı ya da iki mecmua arasında açılan okullar eğitim seviyesine etki etmişti. Zira bu mecmualar kadınların eğitim seviyesini de yansıtmaktadır.

1.1.3 Mecmuaların Toplum Üzerindeki Etkisi

Osmanlı Devleti halk ile olan bağını, çağının geliştirdiği araçlarla yeniden biçimlendirmiş, süreli yayınlar aracılığı ile halktaki tesirini artırmayı amaçlamıştır. Zira gazeteler kitleleri harekete geçirmek için önemli bir araçtır. Kadınların asıl örgütlendiği dönem her ne kadar II. Meşrutiyet dönemi olsa da kadın hareketinin temeli Tanzimat Dönemi'nde atılmıştır. Bu dönemde çıkarılan kadın mecmuaları kadınların sesi olmuş ve kadınları harekete geçirmiştir.

[80]Kamile, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 11, 1286 (1869), s.3.
[81]Akgün, a.g.t., s. 137.

Tanzimat Dönemi'nde devlet eli ile basılan gazeteleri özel teşebbüsle çıkarılan gazeteler takip etmiştir. Basılan mecmuların sayısı artarak daha geniş kitlelere ulaşmıştır. Gazeteler toplum üzerinde etkili idi. Ancak ne derece etkili olduğunu anlamak güçtür. Zira bunun için önce gazetelerin okunma oranına bakılması gerekmektedir. Ancak dönemin okuma- yazma oranı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Gazete tirajları da halkın gazetelere alakası hakkında kesin bir bilgi vermez. Zira gazeteler tirajlarından daha fazla kişilere hitap ediyordu.

Mecmualar kahvehane, kıraathane gibi toplanma mekanlarında daha geniş kitlelere ulaşıyordu. Gazeteler kahvehanelerde sesli okunur, okuma bilmeyenler dahi gazetenin muhtevasından haberdar olurdu. Kıraathanelerde yerli yabancı mecmualar okuyucuya ücretsiz sunulurdu. Tanzimat Dönemi'nde açılan okullarla öğrenme, haberdar olma kültürü desteklenmiş, okur- yazarlık oranı ile beraber mecmualara alaka da artmıştır.[82] Kadınların bu tarz belirli toplanma mekanları yoktu. Ancak "*Terakkî-i Muhadderat'*"ta yer alan bir mektupta bu konu hakkında bir detay vardır. Kamile Hanım gazetelere olan ilgisini ifade ederken, eşinin ev halkını etrafına toplayarak gazete okuduğunu belirtmiştir.[83]

"*Terakkî-i Muhadderat*" ve "*Şükûfezar*" mecmualarının kadınlar üzerindeki etkisi varakalara da yansımıştır. Kadınlar, gazetelerin insanların hayrına çalıştığını ifade etmiş, bu nedenle bu vasıtaları önemsemiş ve dikkate almışlardır. Gazete lisan-ı umum demekti. Bu nedenle gazetelerin ne dediği önemliydi.[84] Bir varakada mecmuaların dikkatle okuması gerektiği ifade edilmiştir. Kadınlar gazete ve dergileri ve bunların sözlerini kıymetli ve dikkate değer görmüştür.

"*Terakkî-i Muhadderat*"'ta Hayriye imzası ile yer alan ikinci varakada, gazetelerin toplum nezdinde öneminden bahsedilmiştir. Gazete toplumu özellikle kadınları pek çok konuda uyandıracaktı. Hayriye Hanım'a göre kadınlar şimdiye kadar cehalete sarılmak zorunda kaldılar ki bundan bir fayda görmemişlerdi. Gazete bu cehaleti yıkmak için bir fırsattı. Nihayetinde kadınların gazeteleri dikkate alıp, rehber edinmesi gerekiyordu. Gazete ayet ve hadislere de yer veriyordu. Hem insanları yanlışa sevk ediyor olsaydı devlet mutlaka müdahale ederdi. Hayriye

[82]Gül Karagöz Kızılca, "Osmanlı Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", *İlef Dergisi*, 3 (1), 2016, s.81.
[83]Kamile, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 11, 1286 (1869), s. 3.
[84]Hayriye İmzası İle Vürud Eden Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.3.

Hanım "*Terakkî-i Muhadderat*"'ın yalnız kadınları değil erkekleri dahi etkilediğini belirtmiş, erkeklerin bu mecmuayı alıp vapurlarda okuduğunu ifade etmiştir.[85]

Gazeteler toplumun kadınlara bakışını da etkilemiştir. Kadın mecmuaları, gazetelerin yalnız erkekler için değil kadınlar için de var olduğunu ve kadınların da bu vasıtalara alaka duyabileceklerini göstermiştir. Bir mektupta muharrir gazetelere olan ilgisinden bahsetmiş, eşinin gece yarılarına kadar gazete okuduğunu, eşinden sesli okumasını rica ettiğinde "*sizce bir şey yok*" cevabını aldığını yazmıştır. Ancak birkaç aydır eşinin gazeteleri sesli okuduğunu belirtmiştir. Kamile Hanım'ın eşinin değişen tutumunda "Terakkî-i Muhadderat" mecmuasının etkisini olduğu muhakkaktır.[86]

Eski Zağra'dan (Bulgaristan) gelen mektupta, "*Terakkî*" gazetesinin burada bulunan rüştiye mektebine geldiği belirtilmiş, bu gazetenin insanlara iyi yönde tesir ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca iki sene önce Zağra'ya yalnız iki gazete gelirken şimdi bu gazetelerin sayısı oldukça artmıştır. Gelen bu gazeteler içinde "*Terakkî"* gazetesi de vardı. Muharrir, bu gazetelerin insanların fikirlerinde değişikliğe yol açtığını yazmış, hatta erkeklerin tahsil-i maarife istek ve arzularını bir hayli artırdığını iddia etmişti.[87]

Ülker Hanım imzası ile gelen varakada, kadınların mecmualar vasıtası ile Avrupa kadınını daha yakından tanıdığı görülmektedir. Kadınlar, daha ileri gördükleri için pek çok konuda Avrupa kadınını örnek almışlardır. *"Taifemizin ıslah-ı ahvali ve terbiyemizin istihsaliyle Avrupa kadınları gibi erkeklere muine ve ev bark idaresinde müdire ve müdebbire olup havai değmez şeylere vakt-i nazik ve azizlerini heba etmekten men tahzire çalışmakta..."* Ülker Hanıma göre mecmualar Osmanlı halkını faydasız ve boş işlerden men ediyordu.[88]

Kadınlar gazetelerin insanları yönlendirdiğini ifade etmişlerdir. İşkodra'dan (Arnavutluk) gelen varakada gazetelerin toplumun üzerindeki etkisine dikkat çekilmiştir. Bazı konularda gazetelerin insanları uyarması gerektiği belirtilmiştir. Muharrir mektubunda eğitim ve çeyiz konularına yer vererek bilhassa bu konularda erkeklerin ikaz edilmesini rica etmiştir. Muharrire göre kadınlar iradelerini

[85]Hayriye, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 15, 1286 (1869), s. 4.
[86]Kamile, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 11, 1286 (1869), s. 3.
[87]Eski Zağra'dan Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 36, 1287 (1870), s.2.
[88]Ülker, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 37, 1287 (1870), s. 2.

erkeklere kiraya vermişlerdi. Bu nedenle kadınlara nasihat etmek faydasızdı önce erkeklerin uyarılması gerekiyordu.[89]

Mecmualar, kadınlara kendilerini ifade edebilme konusunda cesaret vermiştir." *Şükûfezar*"'a Dârülmuallimât'tan imzası ile gelen varakada, muharrir çalıştığını ancak fikirlerini ifade etme konusunda güçlük çektiğini yazmış, Şükûfezar'ın fikirlerini açıkça belirtme konusunda cesaret verdiğini ifade etmiştir. Şükûfezar Mecmuası kadınlara kendilerini ifade etmeye imkan sağlarken, kadınları edebiyat konusunda teşvik etmiştir. Şükûfezar'da tahrir heyeti tarafından kaleme alınan şiirlerin yer alması okuyucuları bu konuda heveslendirilmiştir. Nitekim yazdıkları şiirleri mecmuaya göndermişlerdir.[90]

Gazete yalnız muhtevası ile insanları yönlendirmemiş. Gelen varakalar da kadınları etkilemiştir. Kadınlar yazdıkları mektuplarla bazı hususları sorgulamışlardır. Kamile Hanım yazdığı mektupta, gazetede yer alan diğer mektuplardan bahsetmiştir. Bu mektuplarda kadınların kullandığı dil, aldıkları eğitimi yansıtıyordu. İyi eğitim alan kadınların kendisini belli ettiğini yazan muharrir, bu mektupları gördükçe kendisine üzüldüğünü ifade etmiş, bu nedenle mümkün olsa günde birkaç saat mektebe gitmek istediğini belirmişti. Muharrire göre gazeteler kadınları insan yerine koyarak toplumu da bu yönde etkiliyordu.[91]

Mecmualar, toplumun kadın algısını önce kadınlarda sonra toplumda değişmesinde etkili olmuştur. Kadınlar bu vasıtalarla kendilerine yüklenmiş kalıplaşmış düşüncelere karşı çıkmışlardı. "*Şükûfezar*"'da, "*biz ki saçı uzun aklı kısa diye aşağıladığınız taifeyiz*" diye sitem edilir. "*Terakkî-i Muhadderat*"'ta ise bir varakada "*kadınların erkeklere cariye; erkekler ise kadınlara hizmetçi değildir*" ifadeleri yer alır. Kadınlar toplumun kendilerine yükledikleri rollere daha eşitlikçi söylemlerle mukavemet göstermişlerdir. Bu sorunların çözümü için gazete ve dergi gibi araçları kullanmışlardır.

Mecmualar Osmanlı halkını büsbütün etkiledi iddiası ne kadar yanlışsa, okuma yazma oranı düşük olduğu için mecmualar yalnız aydın kesimde infial yarattı demek de yanlış olur. Zira okuma bilmeyen bir kadın, "*Terakkî-i Muhadderat*"'tan kızları vasıtası ile haberdar olduğunu yazmış, gazeteyi kızlarının

[89]İşkodra'dan Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 39, 1287 (1870), s.2.
[90]Şükûfezar Risale-i Latifesi Heyet-i Edibesine(Dârülmuallimât'tan), *Şükûfezar*, Sayı: 2, 1301 (1885), s. 5.
[91]Kamile, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 11, 1286 (1869), s. 3.

kendisine okuduğunu belirtmiştir. Hiç okuma bilmeyen Leyla Hanım dahi "*Terakkî-i Muhadderat*"'tan ve içeriğinden haberdardı. O halde mecmualar yalnız okuma- yazma bilenlerin haberdar olduğu bir araç değildi.

Kadın mecmualarının kadınları eğitim konusunda etkilediği muhakkaktı. Zira muharrirler gönderdikleri varakalarda dahi kadınları öğrenmeye teşvik etmişlerdi. Eğitim konusunda kadınların söylemleri birbirine çok yakındır. Çoğu varakada, kadınlar maarif hususunda hatıra bile getirilmediklerini, erkeklerle eşit eğitim hakkı verilmediğini dile getirmişlerdir. Ve kadının toplumdaki konumu tartışmaya açılmıştır. Bu bağlamda kadın hareketi daha çok eğitim hakkı arayışı ile başlamıştır denilebilir.

1.2 Kadınların Kaleminden Havadisler

"*Terakkî-i Muhadderat*" mecmuası kadınları yaşanan olaylardan haberdar etmiştir. Çoğu sayısında adli vakalara yer verilmiş, ülke içinde ve dışında cereyan eden olaylardan okurlar haberdar edilmiştir. Cinayet, hırsızlık gibi adli olaylar mecmuada yer alırken kadınlar da yaşanan olayları mektupları aracılığı ile aktarmışlardır.[92]

Kadınlar gönderdikleri varakalarla yalnız istek ve şikâyetlerini dile getirmemişler. Gördükleri ve duydukları havadisleri de paylaşmışlardı. Bunu yaparken niyetlerini "*nevim olan Osmanlı kadınını hadiselerden haberdar etmek*" şeklinde ile ifade etmişlerdi. Kadınlardan kimi fikirlerini desteklemek kimi endişesini teskin etmek için hadiseleri kaleme almıştır. Fakat havadis veren varakaların çoğu kadınlara bir mesaj içeriyordu. Bunun yanında salt haber veren mektuplar da vardı. Çoğu havadis toplumu uyandırmak ve ders vermek amacı ile kaleme alınmıştır.[93]

Adile Hanım, gönderdiği varakada kadınları hadiselerden haberdar etmek istediğini şöyle açıklamıştır: "*Erkeklerin, hem cinslerine hizmet etmek niyeti ile fikirlerini gazetelerde paylaştıklarını görüyoruz. Ben de nevim olan Osmanlı kadınlarını hadiselerden haberdar etmek, bazı hususlarda onları ikaz etmek isterim. Şurasını da ilave ederim ki erkekler bildiklerini paylaşmaktan çekinir, hatta*

[92]Hale Çağlayan, "Defining the Ottoman Women: The Terakki-i Muhadderat (1869-1870) as the First Woman's Journal in the Ottoman Emire", *Yüksek Lisans Tezi*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s.80.

[93]Ebru Davulcu, Mustafa Temel, "Osmanlı Devleti'nde Yayınlanan İlk Kadın İlavesi Terakki-i Muhadderat'taki Yer Alan Kadın Mekruplarının Tahlili", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı: 44, 2017, s. 237.

saklarlar. Ben de hem erkekleri utandırmak hem de kadınları bu konu da teşvik etmek için kabul ederseniz gazetenize ara sıra mektup göndermek isterim. Kadınların boş lakırdılarla zayi olmasındansa ulum ve marifetle meşgul olmaları her şeyden evvel gereklidir."[94]

Ünye'de mukime bir hanım tarafından gönderilen mektupta ise Çarşamba Kazası'nda yaşanan hırsızlık vakasına yer verilmiştir. Muharrir; hırsızların akıbeti hakkında bilgi verirken, bu hırsızların yargılanma sürecini de anlatmıştır. Bu mektupta asayişi sağlayan zabtiye memurlarından, mahkeme sürecine kadar pek çok detaya yer verilmiştir. Muharrir, olayın büyümesinin müsebbibi olarak zaptiye askerlerini göstermiştir. Zira tam bu dönemde zaptiye askerlerinin kıyafetleri yeniden tertip edilmiş, zaptiyeler "elbise-i cedide*"* giymişlerdi. Ancak yeni salahları henüz verilmediği için eski salahları vardı. Üniformalarının usule aykırı olması ve salahlarının bulunmaması olaya müdahale etmelerine engel olmuştu.[95] Muharririn ifade ettiği gibi bu dönemde zaptiye askerlerinin yetkileri yeniden düzenlenmişti. 22 Mayıs 1869 tarihide görevleri tertip edilirken, 14 Haziran 1869'da Âsakir-i Zabtiyye Nizamnamesi çıkarılmış ve taşralardaki durumunda çeşitli değişikliğe gidilmişti.[96] Muharrir kaçan hırsızların akıbeti için ikinci bir mektup göndermiştir. Ünye'den gelen bu mektupta yaşanan başka havadislere de yer verilmiştir.[97]

Trabzon'dan gelen mektupta ise, Akçabat Nahiyesi'ne bağlı Civane Karyesi'nde geçen nikah hadisesi anlatılmıştır. Muharrir adalet sisteminden şikayet etmiştir. "*Terakkî-i Muhadderat*" gazetesi bu mektuba cevaben, muharririn olayları abartarak anlattığını, olayı soruşturan paşaların adaletten ayrılmayacaklarını yazmıştır. Vakanın aslının Trabzon gazetesinde yer aldığını da ayrıca belirtilmiştir.[98]

Hamide Hanım kaleme aldığı mektupta ise endişesini paylaşmıştır. Muharrir kendisini korkutan söylentileri şöyle aktarmıştır: Yahudilerin hamursuza[99] yakın çocukları kaçırdığı haberlerini çocukluğumdan beri

[94]Adile Hanım İmzasıyla Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, 1286 (1869), s.3-4.
[95]Ünye'den Mukime Bir Hanım Tarafından Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 17, 1286 (1869), s. 7.
[96]Abdülkadir Özcan," Zaptiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, s. 128-130. S.129.
[97]Ünye'de İkamet Etmekte Olup Geçenlerde Bir Mektubunu Derç Etmiş Olduğumuz Hanım Tarafından Bu Defa Dahi Gelen Mektuptur, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 20, 1286 (1869), s.2.
[98]Trabzon'dan Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 20, 1286 (1869), s. 2.
[99]Hamursuz: Yahudilerin hamursuz bayramında yedikleri bir nevi mayasız ekmek.

işitmekteyim. Kaçırdıkları bu çocukları iğneli fıçıda telef ederek, kanlarından hamursuz yaparlarmış. Ancak bunlar çocukları korkutmak için anlatılan hikâyelerdi. Bu söylentilere inanmak istemesem de kadın- erkek herkesin dilinde. İleride ya çocuklardan kadınlara da geçerlerse, kadınları da kaçırmaya kalkarlarsa ne yaparız. Uykularım kaçıyor, aklım zıvanadan çıkıyor.[100]

"*Terakkî-i Muhadderat*" gazetesi, Hamide Hanım'ın iddialarına yanıt vermiş, bunların yalnız söylentiden ibaret olduğunu, gerçekle uzaktan yakından alakasının olmadığını belirtilmiştir. Zira bu söylentiler bir yanlış anlaşılmadan ortaya çıkmıştı. Küçükpazar'da çamurdan geçemeyen bir çocuğa Yahudi yardım etmiş. Çocuğu yoldan geçirmek için kucağına almıştı. Ancak orada bulunanlar, "*çocuğu nereye götürüyorsun*" diye Yahudi'ye saldırmış, darp etmişlerdi. Bu olaydan sonra söylentiler büsbütün artmıştı. En nihayetinde olay tahkik edilmiş ve Yahudi'nin suçsuz olduğu ortaya çıkmıştı. O dönemde bu söylentilerin ciddi bir etkisi vardı. Gazetelerde dahi haber niteliğinde yer alıyordu.[101] Devlet Yahudilerin mağdur olmaması için Bâb-ı Zabtiye Beyannamesi yayınlamış. Yahudilere herhangi bir saldırıda, saldıranların cezalandırılacağı belirtilmişti. "*Terakkî*" gazetesi beyannamenin bir suretine, yer verdiğini "*Muhadderat*" ekinde belirtmiştir.[102]

Bir başka mektupta ise Rusya'da yaşanan bir olay aktarılmıştır. Ailelerin çocuklarının evliliğine müdahil olması gerektiğini ifade eden muharrir, bu bağlamda Rusya'da ailesini dinlemeyen bir kadının hikayesine yer vermiştir.[103] Bir varakada ise evlilik öncesi yapılan masraflara değinilmiştir. Muharrir çeyiz için yapılan masrafların ailelerin gücünü aştığını belirtirken Osmanlı Devleti'nin bu konudaki tedbirlerine de yer vermiştir. Muharrire göre çeyiz masrafları devlet tarafından yasaklanmıştır. Bu yasağa uymayanların ise cezalandırılacağını belirtmiştir.[104] Evliliklerin bu masraflardan dolayı ertelendiği hatta üç beş yıla kadar uzadığı Osmanlı belgelerinde de görülmektedir. [105]Ancak çeyizin yasalarla düzenlenmesini ya da yasaklanmasını daha çok halk talep etmiştir.

[100]Mektup (Valideniz Hamide), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 28, 1286 (1869), s.4.
[101]İlber Ortaylı Yahudilerin aleyhinde çocuk kaçırıp katlettikleri suçlamaları Rumların yaydığını yazmıştır. Ortaylı, *a.g.e*, s.32.
[102]*Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 28, 1286 (1869), s. 4-5.
[103]Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 32, 1287 (1870), s.2.
[104]İşkodra'dan Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 39, 1287 (1870), s.2.
[105]BOA, A.MKT, 26/64.

Bir mektupta ise kadınların cehaletinin nelere mal olduğu anlatılmıştır. Üsküdar, Sultan Tepesi Mahallesi'nde oturan romatizma hastası ihtiyar bir kadının derviş kıyafetinde bir adam kapısını çalmıştı. Kapıda "Kimsin?" diye sorulduğunda, hasta okumaya geldim cevabını vermiş. Kadınlar da adamı, Hızır diye, saygı ve hürmetle içeriye almışlardı. Adam hasta kadının başına gelerek hastalığı hakkında bilgi almış, hastalığına derman olacağını, ancak bunun için otuz kuruş gerektiğini söylemiştir. Kadınlar on kuruş pazarlık ederek adama parayı vermişlerdir.

Adam hasta kadına okumaya başlamış, ara sıra tuhaf tuhaf hayvan sesleri çıkarmıştı. Kadınlar bu seslerden korkarak bayılma derecesine gelmişlerdi. Adam okumasını bitirip giderken koltuğunun altından oyuncaklar çıkarmış, tuhaf seslerin sebebini gören kadınlar kandırıldıklarını anlamışlardı. Muharrire göre, kadınlar cahil oldukları için adamın dolandırıcı olduğunu anlayamamışlardı. Muharrir mektubuna "*Avrupalıların yanında bizim cahil olduğumuzu meydana koyan delillerden birincisidir"* sözleri ile son vermişti. [106]

Kadınlar gönderdikleri varakalarla yaşanan olayları anlatmışlardı. Farklı şehirlerden gelen bu mektuplar, Osmanlı insanın günlük yaşantısını, olaylara yaklaşımını ortaya koymuş, Osmanlı Devleti'nin işleyişi hakkında malumat vermiştir. Bu havadislerin kadınların kaleminden çıkması da Osmanlı kadınını daha yakından tanımaya imkan sağlamıştır. Zira kadınlar salt havadis vermemiş, kendi düşüncelerini de ifade etmişlerdi. Kadınların yaşanan hadiselere kayıtsız kalmadıkları görülmektedir. Mektuplarda, yukarıda anlatılanların dışında pek çok havadis vardır. Muharrirler açılan okulları haber vermişler. Erkeklerden geri kalmayacaklarını ifade ederek sevinçlerini paylaşmışlardı. Bunun yanında sokaklarda yaşadıkları sıkıntıları, gördükleri muameleleri de yazmışlardı. Ancak bu varakalara II. ve III. bölümde detaylı bir şekilde değinileceğinden bu bölümde yer verilmemiştir.

1.3 İki Mecmuada Değişen Toplum

XIX. yüzyıla kadar pek çok alanda geri kalan Osmanlı kadını, bu dönemde modernizm ve eğitim hakkı argümanlarıyla toplumda etkin olmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin batılılaşma ve modernleşme neticesinde kadının toplumsal hayattaki rolü tartışmaya açılmış, bu tartışmaların başat mecraları ise gazete ve dergiler olmuştur. Zira bu vasıtalarla dönemin aydınları kendilerine doğrudan

[106]Buna Dair Matbaamıza Gönderilen Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 41, 1287 (1870), s.2.

muhatap bulmuş, okuyucu mektupları ile bu bir tür diyalog haline dönüşmüştür. Bu mektuplar zamanla kadınların imtiyaz sahibi olarak gazete ve dergi çıkardıkları bir sürece dönüşmüştür.

Bu dönemde çıkarılan kadın mecmualarının sayısında artış olmuş, kadınların hak ve sorunları daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Kadınlar ise mecmualara gönderdikleri varakalarla, doğrudan kendi kalemleri ile hak talep etmişlerdir. İlk kadın mecmuası "*Terakkî-i Muhadderat"*'ın kadınlara yönelik attığı bu adım, "*Şükûfezar"* mecmuası ile yeni bir sürece girmiştir. Zira ilk kez kadınlar, mecmua sahibi olarak basın hayatına girmiş, bu alanda kadınlara öncü olmuşlardır. II. Meşrutiyet döneminde ise basın hayatında kadınların faaliyetleri artmıştır.[107] Söz konusu mecmualar, bu sürecin ilk adımları olup kadın gazete ve dergilerinde bir dönüm noktası olmuştur.

"Terakkî-i Muhadderat" 1869 yılında yayın hayatına başlamış, "*Şükûfezar*" ise 1885'te neşredilmiştir. "*Terakkî-i Muhadderat"* Ali Raşit tarafından kadınlara rehber olmak, yol göstermek amacıyla çıkarılmış. Aile içinde paylaşılan görevlerde kadının konumu, anne profili, evlilik gibi hususlar ele alınmıştır. Bu hususlar da kadınlara bilgi verilmiş, evin içindeki durumu, çeşitli argümanlarla güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bunlara ilaveten kadınlara dünya siyasetinden haberler verilmiş, Osmanlı kadınına mukabil başka bir kadın profili konulmuştur.

"Şükûfezar" mecmuasında ise mukaddimesinde yer alan hususlar genel olarak yayın amacını ortaya koymuştur. Söz konusu bu yazıda tahrir heyetinin bütün gayreti, Osmanlı kadınını uyandırmak ve yönlendirmek olmuştur. Mecmua doğrudan kadınlara seslenerek, kadınlara mesajlar vermiştir. Mecmuada ilim konusu üzerinde durulmuş, kadınlar çalışmaya, gayret etmeye teşvik edilmiştir. Kadınların her alanda başarılı olabileceği gibi erkeklerin de gerisinde olmadığı ifade edilmiştir.[108]

"*Terakki Muhadderat*" mecmuasında kadınlar mektuplarla fikirlerini paylaşmış, şikâyetlerini dile getirmiştir. Mektuplarda aile, sosyal hayat, eğitim ve moda konularına değinilmiştir. Söz konusu bu mektuplarda genel olarak toplumda var olan olumsuzluklar üzerinde durulmuştur. Topluma karşı bir eleştiri geliştiren kadınlar, mektuplar aracılığı ile hak talebinde bulunmuşlardır. Eleştirilerin odağında umumî olarak erkekler olurken toplum anlayışını da bu bağlamda ele

[107]Çakır, *a.g.e.*, s. 407.
[108] Mukaddime, *Şükûfezar*, Sayı:1, 1301 (1885), s.3.

almışlar, kendilerini de eleştirilerin merkezine koymuşlardır. Nihayetinde yaşanan sorunları kadın, erkek bütün topluma paylaştırmışlardır. Mektuplarda en çok yer alan husus eğitim olurken kadınların eğitim hakkı talep ettiği görülmektedir.[109]

"*Şükûfezar*" mecmuasında ne heyet-i tahririyenin kaleme aldığı yazılarda ne de yayınlanan mektuplarda aile ve sosyal hayata dair bir yazı yer almamıştır. Kadınlara "olması gereken" adı altında seslenilmiş. Bu doğrultuda kadınlar teşvik edilmiştir. İlimsiz gayrettense ilim çerçevesinde çabalamak daha değerli görülmüştür. Terakki üzerine yazılar kaleme alınmış, bilim terakkinin yegane unsuru olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanında edebiyat, moda konularından da bahsedilmiştir. Mecmuada yer alan bu yazılara, muhalif olan mektuplar görülmektedir. Bu yazılara heyet-i tahririye oldukça sert bir üslup kullanarak cevap verdiği söylenilebilir. Nitekim bu, mecmuanın çizdiği kadın profilinin dışına çıkmak demektir.[110]

"*Terakkî-i Muhadderat*"'ta eğitim talebinin yanında kadınlar toplumda kabul görmek istediklerini belirtmişlerdi. En çok şikâyet edilen konular arasında eğitimden mahrum oluşları varken ikinci bir hususta toplumsal alanda göz ardı edilmiş olmalarıydı. Belirgin ve doğrudan kadın, erkek eşitliği söz konusu değildir ancak toplumsal alanda iki cinsinde birbirine olan ihtiyacından bahsedilir. "*Şükûfezar*" mecmuasında bilim üzerine durulmuş, kadın ve erkeğin akılca birbirinde farklı olmadığı, aynı azamide çalıştığı müddetçe kadının erkek gibi her alanda başarılı olabileceği ifade edilmiştir. "*Şükûfezar*"'da kadın, erkek eşitliği üzerine yazılar kaleme alınmış, doğrudan müsavattan bahsedilmiştir. Kadınlar da erkeklerin çalıştığı alanlarda çalışabilirdi, buna mani de yoktu. Zira kadınların noksan olarak kabul edildikleri hususlar tamamen kadınların belirli sınırlar içinde hapsedilip, tembelliğe itilmiş olmalarından kaynaklanıyordu.

Kadınlar mecmualarda Osmanlı cemiyetinde kadın- erkek hususunu değerlendirmiştir. Muharrirlerin, toplumun kadınlara tutumunu anlatmak için kullandıkları ibareler dikkat çekmektedir. Bu sözler kadınların düşünce dünyalarını, istek ve şikayetlerini de ortaya koymaktadır. "*Terakkî-i Muhadderat*""'a "*ne kadınlar erkeklere cariye ne de erkekler kadınlara hizmetkardır*"[111] ifadeleri yer

[109]Hayriye Hanım İmzası ile Vürud Eden Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.3.
[110] Burak Çavuş, "Osmanlı Kazın Yazınında Şükûfezâr Dergisi ve Derginin Tam Çevirisi", *Edebi Eleştiri Dergisi*, Takvim-i Vekayi'den 1928 YılınaSüreli Yayınlar ve Edebiyat Özel Sayısı, 2021, s.428.
[111]Varaka (Rabia), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.1-2.

alır. "*Şükûfezar"* da ise: "*biz ki saçı uzun aklı kısa diye erkeklerin hande-i istihzasına hedef olmuş bir taifeyiz, bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek şahrah-ı say ve amelde mümkün olduğu kadar pay-ı endaz-ı sebat olacağız.*"

"Terakkî-i Muhadderat"'a kadınlar şikâyetlerini dile getirirken "*Şükûfezar*" mecmuasının muhtevasında ise daha çok edebiyat yazıları ve şiirler yer almıştır. "*Terakkî-i Muhadderat*"'a kadınlar eğitimi "evin içindeki konumları" için talep ederken, "*Şükûfezar"* mecmuasında kadınlar "evin dışında" değerlendirilmiştir. "*Terakkî-i Muhadderat*"'ta" kadınların çalışma hayatına dair bahsettikleri tek meslek terziliktir. Şükûfezar'da ise doktor, edip gibi mesleklerden bahsedilmiş bu meslekler ilimle edinildiği için daha âli görülmüştür. İki mecmuada da kadın öğretmen okulu olan Dârülmuallimât öğrencilerinden gelen mektuplar yer almıştır.

"Terakkî-i Muhadderat"'ta, aldığı eğitimle göze çarpan kadınlar varken "*Şükûfezar*"'da ise edip kimliği ile öne çıkan yazarlar vardır. "*Şükûfezar"* muhteva bakımından bilim ve edebiyat konularını merkeze almış bir mecmua iken "*Terakkî-i Muhadderat*"'ta yayınlanan mektuplarda edebiyata dair bir yazı görülmemektedir.*"Terakkî-i Muhadderat"* ve "*Şükûfezar*" mecmualarının ele aldığı konular birbirinden tamamen ayrı konular değildir. Benzer konuları işleyen kadınlar "*Şükûfezar*" ile bu fikirlerini bir adım öteye taşımışlardır. Bu durum artan eğitim faaliyetleri ile de açıklanabilir. Zira iki mecmua arasında pek çok kız mektebi açılmış, kadınların eğitim seviyesi yükselmiştir. Artan eğitim seviyesi ile de kadın mecmualarının sayısında artış olmuştur.

1869-1885 yılları arasında kadınlara yönelik daha çok eğitim alanında adım atılmıştır. Maarife Umumiye Nizamnamesi yayınlanmış kadınlara yönelik eğitim kurumlarında artış olmuştur. Bu dönemde kadınların eğitim alması gerektiği ifade edilmiştir. Sıbyan mektepleri yerine iptidai mektepleri açılmış, ilköğretim daha modern hale getirilmiştir. "*Terakkî-i Muhadderat*"'ın neşredildiği yıl İstanbul'da yalnız bir rüşdiye mektepleri varken 1887'de on bir adet inas rüştiyesi bulunmaktaydı. İstanbul dışında ilk kız Rüştiyesi de 1883-1884 yıllarında görülmüştür. İlk kız idadisi ise 1880'de açılmıştır.

Bu süreçte kadınlar iş hayatına adım atmış, kamusal alanlarda çalışmaya başlamıştır. 1870'te açılan Dârülmuallimât 1872-73 yıllarında ilk mezunlarını vermiş, kadınlar öğretmen olma imkanı elde etmiştir. Bunun yanında kadınlara iş imkanı sağlayan ıslahhaneler vardır. İlk ıslahhane 1864'te açılmış, bu okullar geliştirilerek kız sanayi mektepleri kurulmuştur. 1887'de İstanbul'da iki inas sanayi mektebi bulunmaktadır.

1869-1885 yılları arasında kadınların hukuki haklarında bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Kadınların miras hakkı 1850'lerde düzenlenmiştir. Bu dönemde yayınlanan kadın mecmualarının yanında edebi eserlerde kadınların karşılaştıkları sorunlar ele alınmıştır. Söz konusu bu eserlerde kadının eğitimine vurgu yapılmış, görücü usulü evlilik, kadına şiddet gibi konular eleştirilmiştir. Bazı aydınlar ise kadınların toplumsal alanlardan soyutlanmasına karşı çıkmış, kadınların topluma karışması gerektiği üzerinde durmuştur. Kadın- erkek eşitliği bu eserlerde ele alınmıştır. Bu dönemde aydın- bürokrat çevresinde yetişen Fatma Aliye, Nigar binti Osman gibi ön plana çıkan kadınlar vardır.[112]

[112] Kurnaz, *a.g.e.*, s.44.

II. BÖLÜM

TERAKKÎ-İ MUHADDERAT VE ŞÜKÛFEZAR MECMUALARI IŞIĞINDA TANZİMAT KADIN PORTRESİ

2.1 Osmanlı'da Aile

Ailenin mahremiyeti ve kadının bu mahremiyetteki önemli yeri sebebiyle Osmanlı toplumunun aile yapısını, bilhassa kadının durumunu öğrenmek güçtür. Kadının alanına girmek, yaşantısını gözlemlemek zordur. Osmanlı ailesini anlatan kaynakların başında şeriyye sicilleri ve seyahatnameler gelir.[113] Seyahatnamelerin ise gerçeği ne kadar yansıttığı tartışma konusudur. Bazı Avrupalı seyyahlar, Osmanlı toplumuna ve kadına önyargılı yaklaşmış. Kimisi ise eserlerinde konuk olduğu evin sahibini tahkir eden ifadelere yer vermiştir.[114]

Fatma Aliye çoğu seyahatnamenin gerçeği yansıtmadığını ve bu eserlerin bir tür roman ve hikâye olduğunu ifade etmiştir. Avrupalı kadınların Osmanlı kadınlarına dair duyduklarını anlatmasına karşı "*başka milletten bahs olunuyor zanneyledim*" ifadelerine yer vermiştir.[115] Bu ön yargılı tutum, Türk kadınlarına da yansımış. Kadınlar kapılarını yabancılara açmaktan çekinir hale gelmiştir. Zira kimi yabancıların alaycı tutumu, Türk kadınlarını güvensizliği itmişti. Türk evlerine giremeyen yabancılar ise Osmanlı Devleti'nde yaşayan yabancılardan duydukları yarım yamalak bilgileri kaleme almışlardı.[116] Bu bilgiler ise Avrupa'da yayılmış, Türklere karşı olan ön yargıyı bir adım öteye taşımıştır. Ancak bütün bunların aksine bazı seyyahlar tarafsız bir tutum sergileyerek gördüklerini aktarmışlardır.

Osmanlı ailesi ataerkil bir yapıya sahiptir. Ancak devletin sahip olduğu geniş coğrafya nedeni ile tek tip Osmanlı ailesinden bahsetmek güçtür. Osmanlı ailesinin, bölgeden bölgeye şehirden şehire renkli bir yapısı söz konusuydu. Türk aile yapısı İslam'a göre şekillenmiştir. Kadının sınırları da dini değerler göz önüne alınarak çizilmiştir. Ancak aile yapısında yalnız dini değerler dikkate alınmıyordu. Gelenek ve göreneklerin de aile üzerinde ciddi bir etkisi vardı.

---

[113]Ortaylı, *a.g.e*., s. 96.
[114]Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, çev. Bahar Tırnakcı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 159.
[115]Fatma Aliye, Nisvan-ı İslam, haz. Hülya Argunşah, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, s. 17.
[116]Grace Ellison, *İstanbul'da Bir Konak ve Yeni Kadınlar*, Çev. Neşe Akın, Dergah Yayınları, İstanbul, 2017, s. 23.

Aileler genelde üç kuşak bir arada yaşar ve üretimde iş bölümü yapardı. Ailelerin özel alanı ise oturdukları mahalleleriydi. Mahalleler genelde aynı dine mensup sülalelerden oluşurdu. Bunun yanında mahallelerin değişik kültür ve gelir düzeyine göre karma bir yapısı vardı. Bu toplum yapısının asalet ve zenginliğine göre değil, inanç esaslı yapısından kaynaklanan bir hususstu. Sıradan insanlar ile devlet erkânından bir paşanın aynı mahallede yaşaması, evlerinin yan yana bulunması mümkündü.

Osmanlı toplumunda evlilikler inanç çerçevesinde şekilleniyordu.[117] Farklı dine mensup kişilerin evlendiği pek görülmezdi. Evliliklerin kurulmasında ise aile büyüklerinin çabaları önem arz ediyordu. Türkler toplum merkezli bir yapıya sahipti. Evlilikler, çoğu hususta olduğu gibi toplumun ya da çevrenin uğraşı ile gerçekleşiyordu. Aile büyükleri evlilik çağına gelen çocuklarına uygun bir aday bulur, ailelerin istişareleri ile karar alınır ve bir haftaya aşkın düğün şenlikleri yapılırdı.[118]

2.2 Osmanlı'da Kadın

Kadının aile içinde kıymetli bir yeri vardı. Çocuk sahibi olan kadınlar daha değerli görülür, yaşlı kadınlara ise saygı ile yaklaşılırdı.[119] Kadınlar günlerini haremde geçirirlerdi. Harem kutsal, yasak anlamlarına gelmektedir. Erkeklerin rahatlıkla giremediği bu alan, Avrupa'da çok başka anlaşılmış ve yorumlanmıştır. Ancak kadınların özel alanını ifade etmek için kullanılmıştır. Genelde evler haremlik selamlık olarak iki girişe sahipti. Doğu cephesi harem, kadınlara özel bölümdü. Batı Cephesi ise selamlık, erkeklerin bulunduğu alandı.[120]

Çok eşlilik kabul görmekle beraber genelde tek eşle evlilik geçerliydi. Zira çok eşli bir evlilikte, zevç eşleri arasında her anlamda eşitliği sağlamalı, eşlerinin ihtiyaçlarını gözetmeliydi. Fatma Aliye'yi ziyaret eden İngiliz bir kadın, kalabalığa dikkatle göz gezdirdikten sonra "*hanımların hangisi hangisini ortaktır*" diye sormuştu. Fatma Aliye ise çok eşli evliliklerin nadir olduğunu, kadınların hiçbirinin ortağı olmadığını söylemiştir. Zira yükümlülüğü ağırdı.[121] Oysa Osmanlı toplumunda çok eşlilik hukuka aykırı değildi. Ancak toplumda hoş görülmüyordu. XIX. yüzyılda çok eşlilik oranı yüzde ikilerdeydi. Çok eşlilik, şartlarının ağır

[117]Ortaylı, *a.g.e.*, s. 114.
[118]Fanny, *a.g.e.*, s. 95-96.
[119]Çakır, *a.g.e.*, s. 262.
[120]Ellison, *a.g.e.*, s.146.
[121]Fatma Aliye, *a.g.e.*, s. 72.

olması nedeni ile daha çok yüksek gelirli ailelerde görülmüştür. Dar gelirli aileler için bu pek mümkün değildi.[122]

Osmanlı toplumunda kadın ve erkeğin yaşam alanları belirgin bir şekilde ayrılmıştır. Kadının alanı ev, erkeğin alanı ise evin dışıydı. Nihayetinde kadın evinden ve çocuklarından sorumluydu. Kadın evin dışında nadir de olsa çıkardı. Evin dışında, kalın keten kumaştan yapılan siyah peçe takar, çarşaf, ferace gibi bol kıyafetler giyerlerdi. Fatma Aliye, İslam'a göre kadının saçını kapatmasının yeterli olduğunu söylemişti. Buna göre ferace, çarşaf, peçe sonradan ortaya çıkmıştı.[123] Bu tarz kıyafetlerin nasıl adet haline geldiği ise ayrı bir konudur. Zira Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında bu kıyafetlerin olmadığı görülmektedir.

Grace Ellison peçe, çarşaf gibi adetlerin Bizans'tan kaynaklandığını yazmıştır. Ellison'a göre peçe Osmanlı toplumu tarafından tamamen yanlış yorumlanmıştı. Taşra kadınları ise şehir kadınları gibi peçe takmıyor, saçlarını ve omuzlarını örten örtüler örtüyorlardı.[124] Kadınların sosyal alanlarının başında hamamlar ve mesire yerleri geliyordu.[125] Kadın ve erkeğin eğlence alanları birbirinden kesin bir şekilde ayrılmıştı. Bu konuda zaman zaman fermanlar yayınlanmış, devlet sosyal alanlara müdahalede etmişti. Kadınlar asli ve keyfi ihtiyaçlarını çarşı ve pazardan karşılıyordu. Bir başka yol ise bohçacı kadınlardı. Bu kadınlar ev ev gezerek kadınlara ürünlerini pazarlıyor; pek çok eve girip çıkmasıyla gazete görevi görüyor, kadınlar arasında modayı yayıyordu. Tanzimat kadının modaya karşı alakasının olduğu görülmektedir. Aileler, evlerini dahi alafranga tarzı döşemeye gayret ederlerdi.

Kadınlar evin dışında tamamen kapalı kıyafetler giyer, yalnız kadınlara ayrılan bölümlerde otururlardı. Kadınların bindiği arabalar içi gözükmeyecek şekilde kapalı olurdu. Vapurlarda dahi kadınlar için ayrı, kapalı bölümler vardı. Toplumda olduğu gibi kadınlar arasında da statü yoktu. Türk kadınları arasında haneden üyesi ya da sıradan insanlar farklı değildi. Yoksul bir kadın ile varlıklı kadın aynı ortamda bulunabilirdi.[126]

[122]Ortaylı, *a.g.e.*, s. 117.
[123]Fatma Aliye, *a.g.e.*, s.
[124]Ellison, *a.g.e.*, s.114.
[125]Ortaylı, *a.g.e.*, s.115.
[126]Ellison, *a.g.e.*, s.47.

2.3 Tanzimat Dönemi Kadının Durumu

Tanzimat fermanında her ne kadar kadınlara yer verilmemişse de müsavat üzerinde durulmuştur. Fermanda bütün tebaanın kanun önünde eşit sayılacağına dair madde yer almıştır. Bu dönemde bilinçli bir değişim söz konusuydu. Devlet kurumlarını modernleştirme yoluna gitmiş. Askeri idari ve hukuksal alanlarda düzenlemeler yapmıştır.[127] Modernleşme Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak ve sürdürmek için başvurduğu bir yoldu. Ancak modernleşme belli alanlarda kalmamış Osmanlı insanın yaşam tarzını da etkilemiştir. Bu değişim kadının yaşantısına da yansımıştır. Kadınlara yönelik okullar açılmış, hukuki düzenlemeler yapılmıştır.

Devlet, Batı tarzı yenilikler yaparken Tanzimat aydınları da Osmanlı toplumunun Batı insanı karşısındaki durumunu tetkik etmiştir.[128] 1860'larda çıkarılan mecmualarda kadının toplumdaki rolü, ailevi görevleri, eğitim durumu ve hakları üzerine yazılar kaleme alınmıştır. Bu dönemde kadının çalışması da gündeme gelmiştir. Ahmet Mithat kadına haklarının verilmesi üzerine yazılar yazarken, kadının çalışmasını gerekli bulmadığını ifade etmiştir. Şemseddin Sami ise kadının erkekten farklı olmadığını belirtmiş, sosyal alanda etkin olması gerektiğini savunmuştur.[129] "*Fakat her halükarda 19 yüzyılda değişen ve değişik dünyalar arayan Osmanlı insanı çağıydı"*[130]

Devlet hukuki zeminde aileye yönelik düzenlemeler yapmıştır. Bu dönemde kadınlara mülkiyet hakkı tanınmış. Evlilik ise daha çok resmileştirilmiştir. İlk etapta kadınının erkek karşısında eşit olmayan mülkiyet hakkı yenilenmiştir. 1846 yılında kız çocuklarına, erkek çocuklarında olduğu gibi babasının mülkünü bedelsiz olarak sahip olabilme hakkı tanındı. 1858'de Arazi Kanunnamesi ile kız ve erkek çocuklara mirasın eşit paylaştırılması kararı alındı. Böylece kadınlara miras hakkı verildi. Bu dönemde evliliğe dair düzenlemeler yapılmış, buna dair yeni kaideler eklenmiştir. 1881 yılında Sicil-i Nüfus nizamnamesi ile İmamlar tarafından kıyılan

[127]Ahmet Özkiraz, Gül İşçi Baş, "Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplumunda Aile Yapısı Boşanma", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (30), 2016, s. 90.
[128] Yasemin Avcı, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde "Otoriter Modernleşme" ve Kadının Özgürleşme Meselesi, s.
[129]İsmail Güven, "Tanzimattan Cumhuriyete Kadın Eğitimi Düşüncesinin Gelişimi (Osmanlı d Düşünürlerinin Kadın Eğitimine Bakışları), *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 2001, 34.1, S. 63.
[130] Ortaylı, *a.g.e.*, s.

nikahlar, bir hafta içinde nüfus memuruna bildirilmesi şartı getirilmiştir. Daha sonraki yıllarda boşanma için de aynı şartlar konulmuştur.

Bu dönemde evliliklerin toplum tarafından zorlaştırıldığı görüşü hâkimdi. Bu ise evliliklerin azalmasına neden oluyordu. Buna dair şikâyetler dönemin belgelerinde görülmektedir. Bu nedenle 1844'te başlık parası yasaklanmış. 1867'de yayınlanan ilânname ile evlilikleri zorlaştıran hususlara dair yasaklar getirilmiştir. Osmanlı Devleti, evliliklere engel olan meselelere müdahale etmiştir. Halktan da bu yönde bir talep olduğu görülmektedir. Nitekim "*Terakkî-i Muhadderat*"'ta yer alan İşkodra'dan (Arnavutluk) gelen mektupta çeyiz için yapılan masraflara değinilmiş ve devletin bu harcamaların önüne geçmesini talep edilmiştir.[131]

Tanzimat Döneminde aileye ve kadınlara yönelik yapılan değişiklikler daha sınırlıydı. En çok eleştirilen konular arasında çok eşlilik ve görücü usulü evlilikler yer alıyordu. Ancak bu konularda da hukuki bir düzenlemeye gidilmemiştir. Bu hususta II. Meşrutiyet döneminde dahi belirgin bir değişiklik olmamıştır. Aile ile ilgili en kapsayıcı kararlar 31 Mart 1917 kararnamesinde alındı. Bu kararnamede boşanma, bütün tebaa için geçerli olacak şekilde, şartlara bağlanmıştır. Çok eşlilik yasaklanmamış, ancak belirli kaidelerle zorlaştırılmıştır. Tanzimat döneminde kadın ile erkek birlikte sosyal alanlarda bir arada bulunmuyordu. İkinci Meşrutiyet Döneminde dahi bu konu tartışılıyordu.[132]

Tanzimat Döneminde kadınlara yönelik radikal değişiklikler vardı denilemez. Bu dönem daha kontrollü ve kademeli bir değişim söz konusuydu. Yeniliklerde toplumun değerleri göz önünde bulunduruluyordu. Söz konusu yapılan değişiklikler toplumun durumunu iyileştirmeye yönelikti. Osmanlı'da aileye ehemmiyet verilmiş ve korunmuştur. Kadın ise ailenin temeli olarak görülmüş, kadınların durumu iyileştirilirse ailenin nihayetinde toplumun durumu iyileştirilebilirdi. Kadınlar anne ve eş olarak değerlendirilmiş, ülkenin geleceği kadınlara bağlanmıştır. Tanzimat Dönemine kadar kadınının durumu, İslam hukukuna göre düzenlenmiştir. Tanzimat Döneminde ise kadınlara yönelik atılan adımlarda İslam'a uygunluk ilkesine dikkat edilmiştir. Kadının eğitim hakkı söz konusuysa, İslam'ın kadının eğitim almasına engel teşkil eden bir hükmünün olup olmadığına bakılmış, ona göre karar verilmiştir.

[131]İşkodra'dan Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 39, 1287 (1870), s.2.
[132]Avcı, a.g.m., s.5.

2.4 Tanzimat Kadının Aile Hayatı

Osmanlı toplumunda ailenin önemli bir yeri vardır. Ziya Gökalp aileyi "*cemiyetin en küçüğü fakat en canlısı*" olarak tanımlamıştır. Bu cemiyetler birleşerek milletleri meydana getiriyordu. Aile ne kadar güçlü olursa, toplumda o kadar sağlam kalabilirdi. Osmanlı toplumunda aileyi inşa eden ise kadın olarak görülüyordu. Kadın ailenin temeliydi; milletleri kadın inşa eder, kadın tarumar ederdi.[133]

Tanzimat Dönemi aydınları aile üzerine oldukça durmuşlardır. Bu hususta yazılar kaleme almışlar, milletin kurtuluşu ile kadın arasında bir bağ kurmuşlardır. Bu nedenle kadının hakları gündeme gelmiş, kadın erkek- eşitliği tartışılmıştır. Bu dönem aydınlarına göre kadın, her şeyden önce anne olarak önemliydi. Kadının durumu, ailenin durumunu tayin ediyordu. Kadın hakları "çocuğuna iyi bir anne, zevcine iyi bir eş" ibaresi ile gündeme gelmiştir. Osmanlı toplumunda kadının aile içindeki konumu, kadına verilen haklarda etkili olmuştur. Bu dönem aydınlarına göre terakki ancak kadınla mümkün olabilirdi. Zira bireyin ilk tanıştığı, ilk eğitimini aldığı annesiydi. Neticede kadının anne rolü üzerinden hak talep edilmiştir. Toplumun temeli aile, ailenin temeli kadındı. Osmanlı toplumunun kadın telakkisi bu düşünce üzerine kuruluydu.

"Cemiyetin üç rüknü var, birinci aile
Bu diyanet yuvasını sensin kuran kadın."[134]

Tanzimat mecmualarında aile ve kadın üzerine yazılmış yazılar yer almıştır. Bu yazılarla kadını yönlendirerek, anneliğini iyileştirmeyi hedeflenmiştir. "*Terakkî-i Muhadderat*" mecmuasında kadınların hak ve sorumluluklarına dair yazılar yer almıştır. Kadınlar ise yazdıkları mektuplarla aile ve sosyal hayatlarına dair yaşadıkları olumlu, olumsuz hadiseleri kaleme almışlardır. Şükûfezar'da ise ne mecmuanın muhtevasında ne de gelen mektuplarda aile ve sosyal hayata dair yazı yer almamıştır.

2.4.1 Osmanlı Toplumunda Evlilik

Osmanlı toplumda aile kurmak, evlenmek neredeyse şart ve gerekli olarak görülüyordu. Evlenme çağına gelen bireye çevre seferber olur ve uygun gördükleri birisiyle evlendirilirdi. Çevre ve akrabalar bu süreçte etkin bir rol oynardı. Evlilik çağına gelmiş oğlu olan kadın, tecrübeli bir arkadaşını uygun bir kız bulması için

[133]Ali Albayrak, "Ziya Gökalp'te Kadın ve Aile", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6 (4), s.247.
[134]Doğramacı, *a.g.e.*, s.72.

görevlendirirdi. Bu kişi kızın evine gider, kızı görürdü. Görücü usulü ismi de buradan gelmektedir. Kız ise evine gelen bu kadına kahve ikram eder, kahvesi bitesiye kadar yanından ayrılmazdı. Bu görücü kadın, kızı beğenirse söz hakkı kızın ailesine geçerdi. Kızın ailesi, muhataplarını araştırır ve kararlarını belirtirlerdi. Eğer onay verirlerse aileler bir araya gelir, düğün hazırlıklarına başlanırdı.[135]

Aile evlenecek olan kızlarına ne düşündüğünü pek sormazdı. Yalnız kız için değil erkek içinde durum aynıydı. Evlilik ailelerin kararlarıyla gerçekleşirdi. Bu durum Tanzimat Dönemi'nde oldukça eleştirilmiştir. "*Terakkî-i Muhadderat*"'a gelen bir mektupta bu konuya değinilmiştir. Muharrire göre kız ve erkek evliliğe karar verse de bu durum ailesinin ve akrabalarının müdahalesine her zaman açıktı. Çünkü aileler kızlarını gözetip, korumak için vardı. Zira yeni yetişen kızlar tecrübesiz olup, çabuk aldanıyordu. Neticede ise türlü türlü felaketlere uğruyorlardı.[136]

Evliliklerde ailelerin müdahaleleri kimi zaman cebren evliliklere de zemin hazırlıyordu. Osmanlı Devleti zaman zaman bu konuya müdahale etmiştir. Kadınlar evlilik konusunda yalnız ailesinden değil çevresinden de baskı görmüştür. Kimi kadın bu baskılar karşısında mahkemeye başvurmuştur. Raziye Hanım eşinin ölümünden sonra kimseyle evlenmek istememiş. Ancak Erzurum Muhafazasından Vezir Mehmet Paşa, Raziye Hanım'a oğlu Mustafa ile evlenmesi için baskı yapmıştır. Bu durum Mihaliç kadısına bildirilerek, bu baskıya son verilmesi istenmiştir.[137]

Osmanlı toplumunda düğünler oldukça gösterişli yapılırdı. Düğünler için yapılan masraflar, dönemin kaynaklarında da yerini almıştır. "*Terakkî-i Muhadderat*"'a Üsküdar'da sakine bir hanım imzası ile gelen varakada bu masraflara değinilmiştir. "*Epeyce vakit taşrada yaşadım. Bir iki seneden beri İstanbul'da oturmaktayım. Taşrada ve şehirde gördüğüm bir hususu dile getireceğim. Zira bu durum beni oldukça müteessir etmektedir. Şöyle ki düğünler için yapılan israf beni hayrete düşürüyor. Bu masraflar maneviyata dahi zarar veriyor.*" Muharrir düğün yapmak için ailelerin tefecilerden borç aldıklarını, bu borçları ödemek için epey uğraştıklarını şöyle aktarmıştır:

---

[135]Davis, *a.g.e.*, s.78.
[136]Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 32, 1287 (1870), s.2.
[137]BOA, A.DVNS. MHM. d. 92/276, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s.22.

"*Taşra düğünlerinde yapılan masraflar yüzünden aileler murâbahacılara muhtaç oluyor. Buralardan aldıkları paraları ödemeye yetişemiyorlar. Sırf adet yerini bulsun diye boş yere harcanan akçelere, kendi cebimden veriyor gibi acırım. İstanbul'da yerleştikten sonra fark ettim ki buralarda yapılan harcamalar taşraları fazlasıyla geçiyor. Meğer İstanbul bu harcamaların merkeziymiş. Taşralarda yalnız düğün sahipleri masraf yaparken, İstanbul'da sanki hepsi gelin oluyormuş gibi entarilere etekler dolusu para harcamaktadır. Oysa düğün sahipleri misafirlerine iki sofralık yemek ikram etse kafidir. Aileler ise yapılan bu masrafları damada iş imkânı sağlamak için kullansa hem onun hem gelinin rahat edeceği âşikardır*."[138]

İşkodra'dan (Arnavutluk) gelen mektupta muharrir, düğün masraflarından şikâyet etmiş. Devletin bu harcamaları yasaklamasını talep etmiştir. Zira devletin de bu konuyu müdahil olduğu zamanlar olmuştur.1856'da İzmir'de buna dair Vali tarafından İhtar yayınlanmıştır. "*İzmir'de ve bazı kazalarında düğün yapmak ve kız alıp vermek halka bir bâr-i sakil olduğundan saye-i maâli vâye-i hazret-i şahane'de bir usul-i mütedileye konulması farizadan olduğu ve hatta İzmir kazalarından Karaburun Kazas'ında şu düğün ve cihaz tehniye ve ihzar-ı beliyyesinden üç yüzden mütecaviz bakir ve bekar kız bulunduğuna…*" Belgede düğün ve çeyiz için yapılan masraflardan dolayı evlenmek isteyenlerin dahi evlenemediği, bu nedenle evliliklerin azaldığı belirtilmiştir. Bu durum yalnız Türk aileleri için geçerli değildi. Yine bu belgede Yahudi ve Ermenilerin de haddinden fazla masraf yaptıklarını bu nedenle Ruhani liderlerinin bundan şikâyet ettiği belirtilmiştir.[139]

Osmanlı toplumunda nikah kıyılırken kadına verilecek mehir miktarı taahhüt edilirdi. Bu İslam dininin bir emriydi, mehirsiz nikah geçersiz sayılıyordu. Mehir ise mehri muaccel ve mehri müccel olarak ikiye ayrılmaktadır. Mehri muaccel peşin olarak ödenirken kadın bu mehri nikahtan önce ya da nikah esnasında alır. Mehri müeccel ise tarih belirlenmişse o tarihte, belirlenmemişse nikahı sona erdiğinde, boşanma ve kocasının ölmesi durumunda bu mehri alır. Osmanlı Devleti'nde kocası ölen kadın, kocasından alacaklı konumuna geliyor ve terekede ilk sırada yerini alıyordu.[140]

[138]Üsküdarda Sakine Bir Hanım Tarafından Gelen Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 33, 1287 (1870), s.1.
[139]BOA, HR. MKT. 142/26.
[140]Ortaylı, *a.g.e.*, s.91.

Mehir kadından başkasına verilmezdi. Kadına ise maddi destek sağlamak için veriliyordu. Böylece kadının müşkül durumda kalmasına engel olunuyordu. Osmanlı Devleti mehirden başka başlık gibi adetleri yasaklamıştı. 1831 yılında Sivas Sancağı'nda bulunan karyelerde, evlenmek isteyenlere kızın ailesi tarafından 800 ile 1500 kuruş akçe verilmedikçe nikaha müsaade edilmemiştir. Bunun üzerine evliliklere engel teşkil ediyor gerekçesi ile Padişahın rızasına aykırıdır diye ferman yayınlanmıştır.[141]

Osmanlı'da düğün yapılır, nikah kıyılır en sonunda gelin ve damat birbirlerini görürdü. Genelde düğün gününe kadar taraflar birbirlerini görmüyordu. Fatma Aliye'yi ziyaret eden İngiliz bir kadın çiftlerin birbirlerini görmelerine neden müsaade edilmediğini sormuştu. Fatma Aliye ise bunun ailelerin kararına bağlı olduğunu, eğer aileler müsaade ederlerse birbirlerini görmelerinin mümkün olduğunu söylemiştir.[142] Fatma Aliye, "*Hanımlara Mahsus Gazete*"'de yer alan yazısında sağlıklı bir evlilik için şartları sıralamış. İzdivaç için iki tarafın da onayının alınması gerektiğini vurgulamıştır.[143]

2.4.2 Evlilikte Kadın

Osmanlı kadını evlilikte ailesinden ve evinden sorumluydu. Çocuklarının ihtiyaçlarını karşılar, evini idare ederdi. Ailenin sağlam temeller üzerine kurulması, evin huzuru, evin yönetimi, çocukların terbiyesi kadının omuzlarına yüklenmiştir. Bu hususlarda bir sorun varsa, sebebi kadın olarak görülmüştür. Yalnız erkekler değil kadınlar da bu konuda hem fikirdi. Yazdıkları yazılarla hemcinslerini bu hususlarda yönlendirmeye çalışmışlardır. Kadınlar evliliklerde yaşanılan sorunların kadın temelli olduğunu ifade ederken sebebini ise eğitimsiz oluşları ile açıklamışlardır. Eğitimden mahrum kalmalarının sorumlusu olarak da erkekleri görmüşlerdir.

Kadınlar "*Terakkî-i Muhadderat*" gazetesine gönderdikleri mektuplarla Osmanlı kadınının evlilikteki yerine dair bilgi vermiştir. Kimi kadın evlilik üzerine nasihatlerde bulunmuş kimisi ise erkekleri eleştirmiştir. Kimi kadın da evlilik ve boşanmaya dair yazdıkları yazılarda "*benim düştüğüm duruma hiçbir kadın düşmesin*" diyerek yaşadığı kötü hadiseleri aktarmıştır. Kadınların evlilikteki

[141]BOA, C.ADL 2/93, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s.34.
[142]Fatma Aliye, a.g.e., s.84.
[143]Davis, *a.g.e*., s.93

görevleri evin idaresi ve çocuklarının terbiyesiydi. Kadınlar "*Terakkî-i Muhadderat'*"a gönderdikleri mektuplarla çocukların terbiyesini kaide ve usule uygun verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdi.

Bunun yanında evin huzurundan da kadınlar sorumluydu. "*Hanımlara Mahsus Gazetede*" bu hususa dair yazı yazılmış, evlilikte kadın ve erkeğin görevleri tayin edilmişti. Buna göre erkek evin harici işlerinden sorumluydu. Ailenin geçimini sağlar, ihtiyaçlarını görürdü. Kadın ise evin dâhiliye işlerinden mesuldü. Kocasının kazandığını idare eder, çocuklarını terbiye ederdi. Kadınlar tarafından yazılan bu yazıda: Kadın, evinde yaşanılan problemlerden de sorumluydu. Zira bir problem varsa bu bütün fertlere yansırdı. Bu durum eşinin ve çocuğunun başarısına etki ederdi.[144]

Kadınlar "*Terakkî-i Muhadderat*"'a gönderdikleri varakalarla eşlerine iyi muamele etmeleri gerektiğini vurgulamışlardı. "*Kadın eşine gereken muamele ve hizmeti yapmalı, evinin idaresini ve çocuklarının terbiyesini kaide ve usule uygun yönetmelidir*."[145] Evlilikte kadın ve erkeğin birbirlerine ihtiyacı vardı. Meryem Hanım "*Terakkî-i Muhadderat*"'a gönderdiği varakada bu ihtiyaca dikkat çekmiş, iki taraf da bu hususta uyarılmıştır. Erkekler kadınlara muhabbetle, kadınlar erkeklere hürmetle yaklaşmalıydı. Evliliğin devamlılığı bu muhabbete bağlıydı.[146]

Fatma Aliye de bir yazısında bu hususa değinmiştir. Yazısında eşlerin birbirlerine karşı olan sorumluluklarını üzerinde durmuştur.[147] Toplumun anneye bakışı kadına olan bakışından farklıydı. Kadın anne olduğunda saygınlık da kazanıyordu. Osmanlı toplumunda anneye sevgi ve şefkatle yaklaşılıyordu. Ellison, evlatlar suç işlese dahi annesine değer verdiğini ifade etmiştir.

Osmanlı kadınları anneliği önemsemişler, çocuklarını iyi yetiştirmeyi vatan borcu olarak görmüşlerdir. Ancak yeterli eğitim alamamış olmalarını çocukların yetiştirilmesinde olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir. Ellison'a göre Osmanlı kadını anneliği ile erkeğin de kaderini biçimlendirmiştir. Oysa Türk kadınları yeterli düzeyde eğitimi alamıyor, toplumdan uzak kalıyordu. Bu durum anneliğini etkiliyor, iyi evlatlar yetiştiremiyorlardı.

[144]Davis, a.g.e., s. 37.
[145]Varaka (Hayriye), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 15, 1286 (1869), s.4.
[146]Meryem, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 7, 1286 (1869), s.5.
[147]Davis, *a.g.e*., s. 93.

Rabia imzası ile gelen varakada Osmanlı kadınlarının göz ardı edilmesinin neticesinde çocuk yetiştirme hususunda noksan olduğu yazılmıştır. Muharrire göre kadınların dest-i terbiyesinde bulunan çocuklar ne tarafa çekilse tarafa o tarafa meyl etmesi tabidir. Ancak valideler duydukları şefkat ve muhabbet neticesinde çocuklarını kucaklarından düşürmeyip, her istediklerini yerine getirip onları şımartırlar. Ancak bunu ayıplamamalı zira terbiyeden bihaber olan, hatta kendi hayrı ve şerrini dahi bilmeyen bu taife mürebbiye olursa bu kadar olur. Rabia Hanım çocuk yetiştirme konusunda Avrupa kadınlarını örnek göstermiştir.[148]

Osmanlı toplumunda evlilik, bir ev sahibi olmak, yeni bir ev anlamına gelmiyordu. Evlendikten sonra yeni evde oturanlar hiç yok değildi. Ancak istisnai bir durumdu. Evlendikten sonra ya kadının ya da erkeğin ailesinin evinde yaşarlardı. Kızın ailesi evlilik öncesi aynı evde yaşama şartını koyabilir, kızları ile birlikte yaşamaya devam edebilirlerdi.[149]

"Terakkî-i Muhadderat"'ta yer alan bazı mektuplarda, evlilik hususuna değinilmiş. Kimi varakalarda erkeklerin eşlerinden sürekli şikâyet ettiği ifade edilmiştir. Ülker Hanım tarafından gönderilen varakada da bu hususa yer verilmiştir. Muharrir erkeklerin kadınlardan nefret etmekte olduğunu yazmıştır. Ülker hanıma göre erkekler kadınlara terbiyece noksanlarını sürekli söyleyip, kadınları bezdirmektedir. Bu durum erkeklerin diline pelesenk olmuştur. "*Kadınlar terbiyesizdir, haksızdır, geçimsizdir.*" Ülker Hanım kadınların terbiye ve geçinme konusundaki noksanlarını örneklerle açıklamış, erkeklerin evlenirken neyi dikkate aldığını anlatmıştır.

Ülker Hanım'a göre evlenmek isteyen bir erkeğe yardımcı olup, falan yerde elli bin liralık çeyizi bulunan dul ve kimsesiz bir kadın var, başka bir yerde de orta halli ancak terbiyeli bir kız var denilse şüphesiz parayı, altını tercih eder. Terbiyesi fevkalade olan kızı parasız diye istemez. Zengin olan kadının ahlakına bakmadan kabul eder. Bu hırsların neticesinde belaya ve ezaya duçar olsalar yeridir. Sonra karısının kendisine karşı muamelelerinden ve edepsizliklerinden şikayet eder, taife-i nisaya dil uzatır. Oysaki eşini seçerken, ahlakını göz önünde dahi bulundurmamıştır. Karısı ise kocasının kendisi ile evlenme nedenini bildiği için esirlere nasıl muamele edilirse kocasına öyle muamele eder. Zira kocasından değil fayda görmek, malını hiç edeceğini iyi bilir. Oysa evlilik edep ve terbiye üzerine

[148]Varaka (Rabia), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı:5, 1286 (1869), s.1-2.
[149] Ellison, *a.g.e.*, s.77.

kurulmalıdır. Bu hususlara dikkat eden adam ömrünün sonuna kadar geçinir. Kadınla parası için değil, ismeti için evlenir. Kendi maddi durumu sıkıntıya girse dahi karısının parasını almayı aklına getirmez.[150]

2.4.3 Boşanmada Kadın

Osmanlı toplumunda boşanma hususunda da İslam hukukuna göre hareket edilmiştir. Erkek boşanmak isterse sebep göstermeden boşanabilirdi. Kadının boşanması için erkeğin din değiştirmesi, cinsi rahatsızlık gibi belirli şartlar gerekiyordu. Ancak kimi zaman bu şartların dışına çıkılmıştı. Şeri'yye sicillerinde kadının talebi ile boşanma davaları görülmüştür. Boşanma durumunda kadının mehrinin ve nafakasının verilmesi gerekiyordu.[151] Bunun yanında farklı dinlere mensup ailelerde taraflardan biri Müslüman olursa eşini boşayabilirdi. Buna örnek olarak Erakina Binti Vilaho nam Nashraniye Müslüman olmuş. Eşi Morfo'dan boşanması için Galata Bab-ı mahkemesine başvurmuştu.[152]

Osmanlı toplumu evlilikte denkliği önemli görmüştür. Eşlerin birbirlerine uygun olması, evliliğin kaderini belirliyordu. Eşler arasında denkliğin olmaması boşanmaya neden olabiliyordu. Şer'iyye sicilinde yer alan mahkeme kaydında; Kasımpaşa'da Havva binti Ahmet, eşini Kıpti(Çingene) taifesinden diye boşamıştır. İki sene önce bunu bilmediğini ve iki bin akçe mehr-i müeccel ile nikahının kıyıldığını ancak sonra "*Kıpti olduğu malumun olup benim küfvüm olmadığına binaen"* diyerek kocası İbrahim'i boşamıştır.[153]

Osmanlı toplumunda "boşanma" külfetli olduğu için nadirdi.[154] Boşanma İslamiyet'te de hoş görülmüyordu. Ancak mecbur kalındığında meşru idi. Evliliklerini sonlandırmak isteyen çiftler bunun için çeşitli yollara başvurabilirdi. Bunların başında talak geliyordu. Bu boşanma erkeğin ifadeleri ile gerçekleşiyordu. Boşanmanın ardından üç ay iddet müddeti beklenir. Sürenin sonunda boşanma kesinleşir, iki tarafta hür sayılırdı. İkinci bir yol ise "muhalla" modern hukuktaki adı ile anlaşmalı boşanma. Çoğu zaman kadının talebi ile gerçekleşirdi. Mahkemenin evliliği ortadan kaldırmasına ise tefrik adı verilir.[155]

---

[150]Ülker Hanım Tarafından Vârid Olan mektup Defa 3, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı:42, 1286 (1869) s.3.
[151] Ortaylı, *a.g.e.*, s. 115.
[152] BOA, C. ADL. 19/1150.
[153]İstanbul Şer'iyye Sicili, d.18, Varak No: 126a Hüküm 1,*Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2015, s. 24.
[154]Ortaylı, *a.g.e.*, s.94.
[155]Özkiraz ve Baş, *a.g.e.,* s. 91.

Erkekler boşanmak istediklerinde bir sebep sürmelerine gerek yoktu. Kadının mehrini verdikten sonra evliliği sonlandırabilirdi. Kadının boşanması için yukarıda da belirtildiği gibi bazı şartlar aranırdı. Ancak mehrinden vazgeçerek anlaşmalı boşanabilirdi. Mehirin evliliklerde kimi zaman sorun olduğu görülmektedir. Zira boşanmaların önüne geçen mehirdir. Erkeklerin boşanmak istediğinde mehir vermemek için farklı yollara başvurduğu da görülmektedir.

"Terakki-i Muhadderat"'a mektup gönderen Sıdıka Hanım boşanma sürecini anlatmıştır. Sıdıka Hanım çocuklarının olmadığını, eşinin bunun sorumlusu olarak kendisini gösterdiğini anlatmıştır; Çocuğumuz olmadığı için eşim olacak efendi kabahati bende buldu. Bu nedenle ikide bir kötü muamelede bulunarak, eziyet etmekteydi. Bir gün falan mahallede bir hoca var, nefesi pek kuvvetli imiş, herkese çare olurmuş. Biz de o hocaya gidelim, çocuğumuzun olmadığını söyleyelim. Belki bize de çare bulur, sözleri ile bana geldi. Ben de hazırlandım. Birlikte hocanın dükkanına gittik ve derdimizi hocaya anlattık. Hoca ise önce babalarımızın ismini sordu. Sonra eline küçük bir tabak alarak, içine bir şeyler yazdı. Bir kitap açtı, düşündü taşındı ve nihayetinde "*Siz bağlısınız bu nikahı bozup yeniden nikah kıymalısınız*" dedi. Bu sözlerin üzerine eve geldik.

Nikahta ilan edilen bin beş yüz kuruş mehri,"*Bu kadar parayı veremem, şuradan iki kişiyi çağıralım, sen onların yanında 'nikahım olan bin beş yüz kuruşu noksansız aldım' de ki boşanabilelim dedi*." Sonra iki kişi çağırdı. Ben de söylediği gibi, hakkımı eksiksiz aldım, dedim. Ardından nikahı tazeledik. Ancak bu defa yüz elli kuruşa nikahımız kıyıldı. Kocam olacak hain bir iki ay sonra bahaneler üretip beni boşadı. Bin beş yüz kuruşu değil yüz elli kuruşu verdi. İşte o zaman aklım başıma geldi. Ama ne çare iş işten çoktan geçmişti. Meğer benimle evli kalmaya gönlü olmadığından bin beş yüz kuruş olan mehri vermemek için hoca ile birlikte düzen kurmuşlar. Sonraki nikah ise niyetlerini gizli tutmak içinmiş.[156]

Boşanma mehirden dolayı külfet olarak görülüyordu. Nikahta ilan edilen mehir miktarını vermek istemeyen erkeklerin ne tür yollara başvurduğunu Sıdıka Hanım mektubunda anlatmıştır. Evlilikte çocuk sahibi olmak nasıl kadını yüceltiyorsa, çocuğunun olmamasından sorumlu olarak da kadın görülüyordu. Kadınların bu tarz olaylarda karşı tepkileri Sıdıka Hanım'da olduğu gibi "*Allah'a havale eyledim*" şeklinde oluyordu. Oysa kadına mahkeme yolu her zaman açıktı.

[156] Diğer(Sadıka), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı:11, 1286 (1869), s.4.

Çocuk sahibi olan ailelerde ise evlilik sonlandırıldığında, çocukların maddi yükü babaya bırakılırken çocuklar annenin himayesine verilirdi. Fatma Binti Sefer isminde bir kadın kocası ile boşanmış, çocuğunun yanına almıştı. Ancak yeniden evlenmeye karar vermesi üzerine çocuğu babasına vermiştir.[157]

2.4.4 Ev İdaresinde Kadın

Osmanlı toplumunda evin idaresinden kadın sorumluydu. Parayı kazanan zevç olsa da bu parayı idare etme görevi kadına verilmişti. "*Terakki Muhadderat"*'a gönderilen varakalarda kadının evin idaresinden sorumlu olduğunun altı çizilmiştir. Ancak kadınlar ev idaresinde iyi olmadıklarını ifade etmişler ve bu konuda birbirlerini eleştirmişlerdir. Kadınlara göre kötü idarenin sebebi eğitimden mahrum oluşlarıydı. Kadınlar hem cinslerine dair eleştirdikleri her konuyu eğitimle ilişkilendirmişlerdir.

"*Terakki Muhadderat*"'ta Rabia imzasıyla yer alan mektupta, kadınların ilim ve marifetten mahrum olmalarının neticesinde ev idaresini dahi yönetemedikleri ifade edilmiştir. Muharrire göre Osmanlı kadınları bütün vaktini giyinip, kuşanıp gezmeye harcıyordu. Bununla da kalmıyor, her beğendiğini alıp zevcinin kazancını yahut anne ve babasından intikal eden mirası israf ediyordu. Kadınlar kendileri kazanmadıkları gibi kazanılmış olan parayı idare etmek yerine harcıyordu. Rabia Hanım, Osmanlı kadınlarının eşlerinin kazandığı parayı alışverişte harcadıklarını ifade etmiş, kadınların alış-veriş tutkusunun evin idaresine kötü yansıdığını belirtmiştir.[158]

Üsküdar'dan gelen bir varakada da bu harcamalara değinilmişti. Yazara göre kadınlar bu kadar gereksiz harcama yaparsa servet sahibi olamazdı. Fakirlik yalnız taife'yi rical'e ait değildi, bunun zararı mutlaka kadınlarda da dokunacaktı. Hem bu harcamalar dinen de uygun değil, israftı. Ancak muharrir, kadınların okuma yazma bilmedikleri için bu münasebetsiz hareketlerde bulunduğunu yazmıştı.[159] Hayriye Hanım ise bu hususta kadınlara ihtarda bulunmuştu. Ona göre herkes idaresini bilip harcamalarına dikkat etmeliydi. "*Eğer zevcimizin parasını sarf etmeyip, hanelerimizi iyi idare edersek işte o zaman rahata ereriz*." Erkeklerin bu konuda şikayetçi olduğunu yazan muharrir, erkekler bir araya geldiklerinde

[157]İstanbul Şer'iyye Sicili d.03 Varak No:63b Hüküm 533, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2015, s. 18.
[158]Varaka (Rabia), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.1.
[159]Üsküdar'da Sâkine Bir Hanım Tarafından Gelen Varakadır, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 9, 1286 (1869) s.5

hanenin idaresinden konuştuklarını belirtmişti. Para kazanmanın kolay olmadığını bu konuda endişe etmelerinin normal olduğunu yazmıştı. "*Kadınlar bu konuda insaflı olması gerekir. Şu Kalpakçılarbaşı'na dökülen paraları hesap edelim*."

Hayriye Hanım, hanenin idaresi için elbise dikmenin kolay yolunu öğrenmeleri gerektiğini belirtmiş, bunun için Türkçe kitapların olmadığını ifade etmiş ve gazeteden bu hususta yardım istemiştir. Avrupalıların dikiş-nakışa dair basılan kitaplarından bahsetmiş, bu kitapların ev idaresi için önemli olduğunu vurgulamıştır. "*Avrupalıların dikmek, biçmek ve hanesini idare etmek misillü işlerine dair kitapları varmış. Onların böyle mühim ve bizim memleketimize uygun mülayim şeyleri bizim lisanımıza geçirerek muteberinize derç eder iseniz evlerin işi başka bir intizam-ı kesb edeceği cihetle buna bizden ziyade erkeklerimiz teşekkür eder*."[160]

Muharrirler; şehir kadınının ev idaresindeki başarısızlığını maariften yoksun olmalarına bağlarken, eğitimden daha uzak olan taşra kadınını ev idaresinde örnek göstermişlerdi. Anadolu kadınlarının evi çekip çevirmekle kalmadığını kocalarına dahi yardım ettiklerini yazmışlar, çalışkan yapılarını methetmişlerdi.[161] Kimi kadın ise taşra kadınlarının okuma-yazma ve hesap bildiğini öne sürmüştü. Eski Zağra'dan (Bulgaristan) gelen mektupta taşra kadınlarının dikiş- nakış bilip evlerini iyi idare ettikleri ifade edilmiş, kimi kadınların okuma-yazma dahi öğrendiğini belirtmişti. Muharrire göre taşralarda okuma-yazma bilen kadınların sayısında artış vardı.[162]

Çoğu kadının ev idaresi diye bahsettiği kadınların parayı idare etmesiydi. Ancak muharrirler kadınların lüzumsuz harcamalar yaptığını ifade etmişlerdir. Kadın parayı evine ve lüzumlu şeylere harcamalıydı. Harcamaların dışında evin gündelik işlerinin yapılması da ev idaresi olarak açıklanmıştı. Ancak Osmanlı kadınlarının evin tertibi ile ne kadar ilgilendiği de bilinmemektedir. Bu konudaki görüşler şöyleydi: Kimi kaynaklar Osmanlı kadınlarından ev işi beklenmediğini, evin gündelik işlerini cariyeler tarafından yapıldığını yazmıştır.[163] Kimi ise bu durumun varlıklı aileler için geçerli olduğunu ifade etmiştir. Geliri yüksek olan

[160] Hayriye Hanım İmzasıyla Vürud Eden Varaka, Terakkî-i Muhadderat, Sayı: 5, 1286 (1869), s.3.
[161]Bir Hanım İmzasıyla Gelen Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 34, 1287 (1870), s.1.
[162]Eski Zağra'dan Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 36, 1287 (1870), s.2.
[163]Aybet Güngül, "17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyal İlişkiler", *VIII th International Congress on the Economic and Social History of Turkey*. 2006. s.104.

ailelerde evin hanımına yardımcı olması için cariye, evlatlık, ahretlik, sütanne dadı gibi evin işlerine yardımcı olan kadınlar bulunurdu.[164]

"*Terakki Muhadderat*"'a mektup gönderen Safiye Hanım ev işlerini cariyelerin yaptığını şöyle açıklamıştı. "*Roma kadınları da bizim gibi evin işlerini cariyeye terk edip gezmeye giderler. Bizim kadınlarımız gibi evin her eşini hizmetçiye gördürür, kendisi görüşmeye gider. Bununla da kalmaz eşinden işittiklerini 'bizim efendi söyledi' diyerek anlatır ifşayı sır eder.* " Kadınların ev işlerini cariye ve kölelere bıraktığı bu mektupta belirtilmiştir.[165] Hayriye Hanım ise "*hanemce olan işlerimi cariyelerimle beraber bitirdikten sonra bütün vaktimi okumaya veriyorum*" ifadeleri ile cariyelerinden bahsetmiştir.[166]

Osmanlı evlerinde bulunan cariyeler evin neredeyse bütün işlerinden sorumluydu. Zira evin çoğu işini cariyeler yapıyordu. Hatta efendisinin hususi işleri ile de cariyeler ilgileniyordu. Fatma Aliye'nin Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yazdığı makalelerde üçüncü muhaverede kadınlardan birinin cariyeye "*haydi bakalım sende hanımı giydir*" ifadesi bu hususu açıklamaktadır. Yine bu yazılarda Fatma Aliye "*saçlarımızı taramaya bile üşenerek cariyelerin muavenetlerine muhtaç kaldığımızı akıldan çıkarmayalım*" ifadelerine yer vermiştir.[167]

Cariyeler evin her işi ile ilgilenir gelen misafirlerle alakadar olurlardı. II. Meşrutiyet dönemini anlatan Grace Ellison cariyelerden oldukça bahsetmiştir. Grece Ellison Osmanlı Devleti'nde bir Türk evine misafir olmuş ve ev sahibi, Grace Ellison'un hizmetine bir cariye vermiştir. Bu cariye Ellison'un bütün işleriyle ilgilenmiştir. "*Asla tek başıma giyinmeme izin vermiyor ve beni ancak yatağıma yatırıp cibinliğimi güzelce örttükten sonra yalnız bırakıyordu*."[168]

Cariyeler evin hizmeti için genelde küçük yaşta satın alınırdı. Birçoğu Çerkez asıllı olan bu kızlar ev işlerine yardım eder, her türlü hizmeti görürdü. Hizmetlerinden dolayı aylık alırlardı. Bunun dışında ev sahibi cariyelerine hediyeler de alırdı. Kimi cariyelere ev dahi hediye edildiği olmuştur. Bu hediyeler elbette efendisinin servetine göre değişirdi. Cariyelik modern dünyanın hizmetçi

[164]Yavuz Selim Karakışla, *Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869- 1927)*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014, s.29.
[165]Faris Efendi'nin Haremi Safiye, *Terakkî-i Muhadderat,* Sayı: 7, 1286 (1869), s.3.
[166]Varaka (Hayriye),*Terakkî-i Muhadderat,* Sayı: 15, 1286 (1869), s.4.
[167]Fatma Aliye, a.g.e., s.124.
[168]Ellison, *a.g.e*., s.20.

sınıfına benzese de hizmetçinin; işi, maaşı ve ev sahibine karşı tutumu cariyeye göre daha resmidir.

Osmanlı toplumunda evin hizmetini gören cariyeler, evin doğal üyesi sayılırdı. Küçük yaşta eve girer ve evlenesiye kadar bu evde kalırdı. En tecrübeli cariye baş kalfa olurdu. Kalfa kadın, usta- çırak ilişkisi ile tecrübesiz cariyeleri yetiştirirdi. Uygun bir eş bulunursa azat edilip, evlendirilirdi. Fatma Aliye, dinin hükmüne göre cariyenin dokuz senenin sonunda azat edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak bazı cariyelerin bunu istemediğini belirtmiş, ne zaman evlenmek isterlerse o zaman azat edildiklerini ifade etmiştir.[169]

2.5 Tanzimat Kadının Sosyal Hayatı

Osmanlı kadınının yaşamı genel anlamda evin içindeydi. Kadınların dış dünya ile pek bağlantısı yoktu. Evin dışına çıkma özgürlüğü vardı. Ancak kadın ve erkeğin yaşamları sokakta da belirgin bir şekilde ayrılmıştır. Kadın-erkek diyalogu sınırlıydı. Kadın toplumun pek çok alanından soyutlanmıştı. Çarşıya, pazara, seyir yerlerine gidiyordu ancak buralarda da toplumun içine karıştığı söylenilemezdi.[170]

Osmanlı Devleti'nde sosyal alanlar kadın ve erkeğe göre farklılık göstermiş, buna göre biçimlenmiştir. Kadın ve erkeğin yaşantısının net bir şekilde ayrılması toplumun bütün alanında etkili olmuştur. Bazı alanlarda kadınlar için alan tahsis edilirken bazı yerler sadece erkeklere aitti. Zira kadının dışarı çıkması toplum tarafından hoş karşılanmıyordu. "*Terakkî-i Muhadderat*" mecmuasında yer alan bazı varakalarda kadınların gezmesini, toplum içine çıkmasını hoş karşılamayan kadınlar vardır.

2.5.1 Osmanlı Kadınının Sosyal Alanı

Osmanlı evlerinin üç kuşak bir arada yaşamasından dolayı hareketli bir yapısı vardı. Kadınlar evin içinde oldukça aktifti. Yalnız kalmak bu evlerde pek mümkün değildi. Tandır etrafında toplanan kadınlar, yemişler eşliğinde oyunlar oynarlar, hikâyeler anlatırlardı. Kimisi ise işleme ile meşgul olurdu. Kaynaklarda Osmanlı kadınlarının rahata ve eğlenceye düşkün olduğu ifade edilmektedir.

Osmanlı evlerinde masal, hikâye kültürü oldukça yaygındı. Evin ihtiyar kadını tarafından anlatılan bu masallar, genelde kış mevsiminin o soğuk havasını dağıtmak için etkili olurdu. XIX. yüzyılda okuma-yazma öğrenen kadınlar ise bu zamanlarda roman okumayı tercih ederdi. Kadınlar kendi aralarında dama, tavla,

[169]Fatma Aliye, *a.g.e.*, s.40-41.
[170] Çakır, *a.g.e.*, s.152

peçic gibi oyunlar oynarlardı. Bu dönemde Avrupa'da oynanan oyunlar Osmanlı toplumuna girmeye başlamıştır. Domino XIX. yüzyılda oynanan bu oyunlardandır.[171] Kadınlar evlerde eğlence tertip eder, ud, keman, tambur, ney çalarlardı. Bu müzik aletlerini öğrenmek için özel ders alırlardı. Kadınların içinde birden fazla müzik aleti bilenler vardı. Yalnız kadınların arasında çalan kadın müzik grupları vardı. Bu kadınlar, üst zümrenin tertip ettiği eğlencelerde çalıp, söylüyorlardı.

Evin dışında kadınların sosyal alanlarından biri ev ziyaretleriydi. Kadınlar haftanın bir günü akraba ve dostlarını ziyaret eder ya da kabul ederdi. Kadınların aktif oldukları sosyal mekanlardan biri de hamamlardır. Şehir kadınları haftanın bir gününü hamama ayırır, tüm gününü burada geçirirlerdi. Kalabalık bir grup halinde hamama giderler, neşeli şarkılar eşliğinde eğlenirlerdi.[172] Hamamlar kadınların öz bakımlarını yaptığı alanlardı. Ancak bunun yanında olup biten havadislerin yayıldığı ve nakledildiği de bir mekandı. Zira erkekler için kahve neyi ifade ediyorsa kadınlar içinde hamam oydu. Kadınlar hamamlara gelirken yanlarında çocuklarını, torunlarını da götürürlerdi. Tüm günlerini burada geçirdikleri için yanlarında mutlaka yiyecek bulundururlardı.[173]

"*Terakki Muhadderat*"'ta tam da bu konuya dair bir varaka yer almıştır. İsimsiz gönderilen bu mektupta muharrir hamamlarda yemek yenilmesini eleştirilmiştir. Zira burada yenilen yemeklerin kötü tesirinden dolayı ileride hastalıklar peyda olurdu. Bunun yanında kadınlar yanlarında bebeklerini ve çocuklarını götürdüklerini, onlarla beraber lahana turşusu ve portakal gibi şeyler yediklerini yazmıştır. Kadınların burada sabahtan akşama kadar malayani sözlerle vakit geçirdiklerini belirtmiştir. Bu hal yalnız kendilerine değil çocuklarına da zarar veriyordu. Zira hamamdan çıkıp evine gidesiye kadar hava soğuk olduğundan hastalıklara düçar oluyorlardı. Bu mektupta, kadınların bu davranışlarının sebebini "*latife-i inas ulum nafiadan bir behre olmaları cihetiyle*" şeklinde açıklanmıştı.[174]

Osmanlı kadınları çarşı, pazara pek çıkmıyordu. Ancak XIX. yüzyılda bu durum değişmeye başlamıştır. Kadınlar çarşı pazara çıkıyor, dükkanları geziyordu.[175] Buna dair yazılan bir mektupta kadınların buralardaki tutumundan

[171] Davis, *a.g.e*., s. 185.
[172]Güngül, a.g.m., s.105
[173]Davis, *a.g.e*., s.151
[174]Mektup (Valideniz Hamide), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 28, 1286 (1869), s.3
[175]Davis, a.g.e., s.162.

dem vurulmuştur. Hayriye Hanım'ın gönderdiği varakada; bazı kadınlar kapılarda, memurların karşısında hiddetli hiddetli bağırarak, çarşı pazar esnafı önünde pazarlık edeceğim diye münasebetsiz sözler söylemektedir. Meydanda bağırıp çağırarak yaygara koparanlar dahi vardır. Dini açıdan da bu durum hoş değildir. İnsan halim selim olmalıdır. Hiddet insana fayda vermez. Bir malı daha ucuza almak uğruna çirkin sözler söylenmemelidir. Zira böyle durumlar tehlike arz etmektedir. Esnaf da karşılık verirse, kadın maskara olur. Lakin kadınların kabahati yoktur. Asıl kabahat erkeklerindir. Çünkü insan nasıl muamele edeceğini talim ve tedris ile yani mekteplerde öğrenir.[176] Hayriye Hanım, kadınların buralarda nasıl davranacağını bilmediğini yazmış; çarşı ve pazardaki davranışları için kadınları uyarmıştır.

Çarşı, pazarın yanında kadınlar seyir yerlerine de alaka göstermişlerdir. Osmanlı Devleti'nde yaz akşamları mehtap geceleri düzenlenirdi. Gelenek haline gelen bu gecelerde dolunayı izlemek için boğazda pek çok kayık toplanırdı. Üst zümre bu mehtap gecelerine katılırken, halk da bu gecelere ilgi göstermiştir. Saz başta olmak üzere çeşitli müzik aletleri mehtaba eşlik ediyordu. Bu seyir Abdülaziz döneminde daha çok alaka görmüştü. Kayıklar Kalender Koyu ile Bebek arasında toplanırdı. Bu geceler devletin üst düzey yetkilileri tarafından tertip ediliyordu. Kayıkların toplanacağı güzergâh dahi belirliydi.[177]

XIX. yüzyılda çeşitli seyir yerleri açılmıştır. Bu mekanlarda çoğu zaman müzik de olurdu. Bu alanların kadınlara ne kadar açık olduğu konusunda kadınlar yazılar kaleme almıştır. Bir hanım tarafından gönderilen mektupta bu mekanlardan bahsedilmiştir. Muharrir insanın edeple eğlenmesinde bir mahzur olmadığını, kadınların da kendi aralarında eğlenebileceğini yazmıştır. "*Nevimizden vakti hali müsaade olanların yaz günleri boğaz içinde sair güzel eğlenceli mahallelerde gezip tozdukları göz önüne alınır ise…*" Muharrir mektubu ile Üsküdar'da gittiği bir mekanı tasvir etmiştir. "*Geçen hafta bir tanıdık hanımın daveti üzerine birkaç geceliğine Üsküdar'a gittim. Pazar günü Çamlıca yolunda yeni açılmış olan bahçeye gittik. Bahçeyi o kadar beğendim ki tarif edemem. Gördüğüm bütün seyir yerlerinden daha güzide buldum. Mahalle arasında olduğu için uzun uzun yol gitmek zorunda kalmadık. Bahçede oturacak sandalye ve kanepeler bulunduğundan evden ihram-ı şilte, minder gibi şeyler götürmemize gerek kalmadı*."

[176]Varaka (Hayriye), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 15, 1286(1869), s.4.
[177] Davis, *a.g.e.*, s.167.

Muharrir söz konusu bu bahçede müzik çalındığını yazmış, bundan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. ”*Salisa müzikalar çalınmakta olduğundan az para ile çalgı dinleyip eğlenmek mümkün*.” Muharrir yaz mevsiminde İstanbul'un en güzel seyir yerlerinden birinin Veli Efendi sahrası olduğunu ancak burada oturacak kanepe, sandalye olmadığını belirtmiştir. Tek sorun bu da değildi, İstanbul'dan Veli Efendi Sahrası'na gitmek bir kadın için hem masraflı hem meşakkatliydi. Muharrire göre Edirne'ye gitmekle Veli Efendi Sahrası'na gitmek arasında bir fark yoktu.

İsimsiz gönderilen bu mektupta kadınların eğlenceden mahrum bırakıldığı ifade edilmiştir. “*Bir iki ay önce Eyüp'te akşamüzeri kayıkla dönerken Aya Kapısı önünde birkaç yüz kadının vapur iskelesinin sağ ve solunda mezbele taşlarına oturduklarını gördüm. Zavallılar seyir için güneşin altında yanmaktaydılar. Erkekler beni alakadar etmez. Hoş onlar her türlü yolunu bulup eğlenirler*.” Muharrire göre dikkate alınmak için ya erkek ya da zengin olmak gerekiyordu. Kadınlar İstanbul'da hapisti. “*Hem nevim olan ve İstanbul'a mahpus olan kadınlara acıyorum.*” Şayet kadınlar böyle yerlerden mahrum bırakılmıyorsa Üsküdar'daki gibi millet bahçeleri tanzim edilmesi gerektiğini yazmış. Gazetede vasıtasıyla duyurmuştur.[178]

Bazı mektuplarda ise kadınların seyir yerlerine gitmelerinin uygun olmadığı yazılmıştır. Rabia imzasıyla gönderilen varakada “*Arabaya binip seyre ve terbiyesiz zuhuriye gitmeden ne çıkar”* ifadeleri ile kadınların gezmeye ve eğlenmeye olan alakaları eleştirilmiştir. Muharrire göre kadınlar gezmek yerine hanelerine ilgi ve alaka göstermeliydi. Ancak kadınlar bazen seyir yerlerine gitmek, buralarda eğlenmek ve vakit geçirmek isterlerdi. Rabia Hanım bu konuda erkekleri de eleştirmiştir. Zira erkekler, kadınların bu halinden çekinip utanç duyması beklenirken onlar bu durumu hoş görürler. Kadınların bu gezme arzusunun önüne geçilmeye çalışıldıkça şiddetle devam etmektedir. Ancak bu da hoş görülmelidir. Zira erkekler her türlü eğlencede hazır bulunurken kadınların bu aşırılığı normal karşılanmalıdır.[179]

Osmanlı kadınları; şehzadelerin sünnet törenleri, saltanat düğünleri gibi üst düzey eğlencelere de katılırlar, buralarda akrobat, ip cambazları gibi gösterileri

[178]Bir Hanım Tarafından Matbaamıza Gelen Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 48, 1286 (1869), s.2.
[179]Varaka (Rabia), Terakkî-i Muhadderat, Sayı: 5, 1286 (1869), s.1.

seyrederlerdi.[180] İsimsiz gönderilen bir mektupta muharrir Abdülaziz'in Beşiktaş'ta gerçekleştirdiği Sûr-ı Hümayuna katıldığını yazmıştır. Burada oynanan oyunların çok methedildiğini ifade eden muharrir bu oyunları seyretmek için cuma günü arkadaşlarıyla yola çıkmış. Ancak hava şartlarından dolayı gitmekte zorlandıklarını belirtmiştir. Ancak Sûr-ı Hümayun gösterilerini de beğendiğini ifade etmiştir.

"'*Ağustos'ta suya girsem, balta kesmez buz olur'" sözünce sokağa adım atar atmaz bardaktan boşalırcasına yağmur yağmaya başladı. Kendimizi muhafaza etmeye çalışsak da şemsiye dahi fayda etmedi. Mecburen köprünün altına sığındık. Köprünün üstü denize döküldüğünden, deliklerden çamurlu sular akmaya başladı. Neyse ki o esnada yağmur dindi. Ancak biz de baştan aşağı ıslandık. Geri dönmeye karar vermiştik ki hava açılıp etraftaki insanların vapurlara bindiğini görünce vazgeçtik. Üstümüzü başımızı temizledikten sonra vapura bindik. Çamura bata çıka meydana ulaştık. Biraz sonra oynanan oyunları güzel güzel seyrettik. Bu cemiyeti işittiğimden daha güzel buldum*."[181]

Kadınlar kimi zaman kır gezilerine çıkar, piknik tertip ederlerdi. Bu tür gezilere önem verilirdi. Bu tarz gezilere genelde öküzlerin çektiği arabalarla gidilirdi. Seyir ya da piknik için Kağıthane çayırları tercih edilir, buralarda çeşitli oyunlar oynanır, şarkılar söylenirdi. Yaz akşamları sandalla gezintiye çıkmak da kadınların eğlence kültürü arasındaydı. Sandallar genelde rengârenk giyinen Rum kayıkçılara ait olurdu.

Ramazan ayında Osmanlı sokakları canlanırdı. Kimi faytonla gezmeye çıkar. Kimi ise geleneksel karagöz oyunlarını seyretmeye giderdi. Halide Edip Ramazan akşamlarının hareketli oluşundan, sokakların ışıklandırılmasından bahsetmiştir. Havada asılı duran renkli kandiller, Ramazan akşamlarını aydınlatıyordu. Hazreti Peygamberin doğum günü gibi özel-dini günlerde de şehir ışıklandırılırdı. Osmanlı halkı bu ışıklandırmayı izlemek için boğazda sandal gezisine çıkardı.[182]

Kadınların ilgi gösterdiği faaliyetler arasında düğünler de vardı. Bu konuya da oldukça değinilmiştir. Kadınlar mektuplarda düğünlere olan alakayı gereğinden fazla bulmuşlar ve eleştirmişlerdir. Zira düğünler için Osmanlı kadınları çok fazla

[180]Davis, *a.g.e.*, s.1.
[181]Bir Hanım Tarafından Matbaamıza Gelen Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 48, 1286 (1869), s.2.
[182]Davis, *a.g.e.*, s. 166.

para harcıyordu. Yalnız kadınların değil Osmanlı toplumu genel anlamda düğünlere önem veriyorlardı. Muharrire göre düğün yapanlar adeta servet harcamaktaydı.[183]

2.5.2 Osmanlı Kadının Sosyal Alanda Karşılaştığı Sorunlar

Osmanlı toplumunda kadının dışarı çıkması hoş karşılanmazdı. Daha ziyade kadının alanı evi düşüncesi hakimdi. Yalnız erkekler değil kadınlardan da bu görüşü benimseyenler vardı. "*Terakkî-i Muhadderat*"'a mektup gönderen Rabia Hanım "*bizim her ne kadar muhabbetimiz hanelerimize inhisardan kurtulup seyir yerlerinde eğlence ile vakit geçirmeyi initaf eylemiş ise de…*" diyerek kadınların gezmeye olan alakalarını eleştirmişti.[184] Ancak tam tersine kadınların da gezmeye ihtiyacı olduğunu düşünen muharrirler vardı. Bazı kadınlar "*eğer İstanbul'daki kadınlar böyle yer ve seyirlerden mahrum tutuluyorsa diyeceğimiz yok*" diyerek sitem etmişlerdi.[185] Kadınlar gönderdikleri varakalarla sosyal hayatlarına dair bilgi vermişler, bu alanları tasvir ederlerken buralarda yaşadıkları sorunları da kaleme almışlardır.

Bir varakada Osmanlı sokaklarında at koşturan ipsiz sapsız kimselerden bahsedilmiştir. *"Gerek sokak aralarında gerek cadde ve mahallelerde ipsiz sapsız kimseler at koşturmaktadır. Bu kişiler yüzünden sakatlık vuku bulduğu aşikârdır. Geçen gün beş yaşındaki oğlum Mahmut ile beraber Fatih'te kayınvalidemden dönerken iki sarhoş sürücü bargirle doludizgin gelmekteydi. Tablakâr(seyyar satıcı) adama çarparak devirdiler. Ancak buna rağmen hayvanları hala çala kamçı sürdüklerini gördüm. Derhal oğlumu alıp yolun kenarına sığınmıştım ki dibimize kadar geldiler. Çok şükür yaralanma olmadı. Lakin havanın yağmurlu olması nedeniyle iki atın ayağından sıçrayan zifos nedeniyle baştan aşağı çamur olduk. Canip hükümet-i seniyyeden şehir içinde at koşturulmasına mani olunmasını istirham ederim*." Muharrir şehir güvenliğine dair bilgi vermiş. Hükümetin bu konuda tedbir almasını istemiştir.[186]

Sûr'u Hümayun'da tertip edilen oyunları izlemeye giden Muharrir, erkeklerin kadınlara tutumunu da kaleme almış, müşahede ettiği münasebetsiz hallerden çok üzüldüğünü belirtmiştir. "*Şöyle ki alanda iyi kötü fark etmez*

[183]Üsküdar'da Sakine Bir Hanım Tarafından Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 33, 1286 (1869), s.1
[184]Varaka (Rabia), Terakkî-i Muhadderat, Sayı: 5, 1286 (1869), s.1.
[185]Bir Hanım Tarafından Matbaamıza Gelen Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 48, 1287 (1870), s.2.
[186]Bir Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 23, 1286 (1869), s.2.

karşısında kim olursa olsun ağzına geleni söyleyen kendini bilmez erkekler vardı. Bu çirkin davranışlar yalnız sözlü de değildi. Bunlar arasında kadınlara el uzatmak için fırsat kollayanlar dahi vardı. Hatta iffetli bir kadına, iyi bir kadın olsaydın buraya gelmezdin, dediklerini kulaklarımla işittim. Osmanlı kadınları her türlü eğlenceden mahrum mu bırakılıyor? Bu düğün yalnız erkeklere mi mahsustur. Avrupa'da kadın erkek her yerde beraber bulunabilirken Osmanlı kadınları Şehzade düğününden niçin mahrum kalıyor? Zaptiyeler bu taşkınlıkların önüne geçmek için müdahil oldu. Ancak kadınları rahatsız eden bu kişiler eğlencelere de mani oldu."[187]

Muharrir erkeklerin kadınları rahatsız ettiklerini anlatırken kadınların da hakkı içtimaiye istediklerini belirtmiştir. Kadınların da erkekler kadar bu tür alanlarda bulunabileceğini yazmıştır.[188] Kadınlar gönderdikleri mektuplarla toplumun bir parçası olduklarını belirterek, içtimai hak talep etmişlerdi. Beş-on hanım imzasıyla yer alan mektupta kadınlar ise sokakta yaşadıkları sorunlardan şikâyetçi olmuşlardı. "*Kandil geceleri Beyazıt Meydanı'nda cami etrafı gibi kalabalık yerlerde bazı külhanbeyleri geziyor. Bu serseriler, ellerinde bulunan tebeşirlerle kadınların feracelerine çizgi çekip kaçıyorlar. Ve tebeşirin lekesi çıkmadığı için feraceler telef oluyor. Gazete vasıtasıyla bunu ilan ediyoruz ki zaptiyeler bu mazarrata mani olsun. Bu konunun dikkate alınmasını rica ederiz. İstanbul'da mekteplerin, eğitim mahallerinin artmasına karşı bu edepsizliklerin sokaklarda kadınlara sarkıntılık etmelerine ayrıca üzüntü duyuyoruz*."[189]

Kadınlar bu tür olaylarda gazetelere mektup göndererek serzenişte bulunmuşlardı. Harici bir yere şikâyet ettikleri mektuplarda belirtilmemiştir. Anlatılan hadiselerin akışında böyle bir detaya yer verilmemiştir. Osmanlı kadınlarının yaşadıkları sorunlara karşı daha çekimser bir tavrı vardı. Halide Edip akşam saatlerinde bir erkeğin elbisesinin manşetini kaldırarak kolunu çimdiklediğini anlatmış, polis geldiğinde ise kaçtığını söylemiştir. Oysa kaçmayıp, olayı polise kanıtlasaydı adamın sürgün edileceğini eklemiştir. Türk kadınlarının bu konularda cesaretsiz davrandığını ifade etmiştir.[190]

[187]Bir Hanım İmzasıyla Gelen Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 43, 1287 (1870), s. 2.
[188]Demirdirek, *a.g.e.*, s. 88.
[189]Beş On Hanım İmzasıyla Matbaamıza Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 22, 1286 (1869) s.3.
[190]Ellison, *a.g.e.*, s.65.

Kadının toplumdaki konumu, kadına biçilen değerle eşdeğer görülüyordu. Kadının sosyal hayatta yaşadığı sorunlar da toplumdaki yerine işaret ediyordu. Kadınlar bazı erkeklerin tutumlarından şikayet ediyor. Bu davranışların kabul görülmesine sitem ediyordu.[191] Ülker Hanım gönderdiği mektupta erkeklerin tanımadığı kadınlara karşı muamelelerinin hoş görülürken, kadınlar bu davranışlara karşı ne yapsa suçlu görüldüklerini uzun uzun anlatmış, bunun sebebini sorgulamıştır. Kadınlara sokak ortasında hadsizce davranışlarda bulunan erkeklerin kendi ailelerini düşünmediklerini belirtmiştir. Ülker Hanım bu durumu mektubunda şöyle anlatmıştır:

Bu devirde ahlakı bozacak ne kadar şey var ise hepsi noksansız makbul görünmektedir. Bir memleket bir hane halkı hükmündedir. Erkekler yaşlı anne ve babalarına, hemşire ve biraderlerine ne gözle bakıyorsa dışarıda gördüğü kadınlara o gözle bakmalıdır. Zira erkeklerin hane halkına nasıl muhabbet ve muamele ile yaklaştıkları aşikârdır. Lakin memlekette kardeşlik muamelesi hatırdan çıkmıştır. Bu duruma aykırı ve zıt ne varsa o geçerli olmuştur. Daha açık konuşmak gerekirse erkekler yolda kendi halinde giden bir kadın görse sanki kırk yıllık mahremi gibi hadsizce şeyler söyleyebiliyorlar. Onları kendi kardeşi gibi gördüğü için mi bu muameleyi yapıyorlar? Hiç sanmam zira söyledikleri sözler anneye veya kardeşe söylenecek türden değildir. İffetli hanımlar bu muamelelere nasıl tahammül etsin?

Böylesine kötü bir muameleye, münasebetsiz sözlere karşı kadın sükut etse "*hanımın tutumu yolunda şuna birkaç lakırdı daha söyleyeyim*" diyerek iyice haddi aşmaktadırlar. Kadın cevap verip adamı azarlarsa "*ooo kadın zannımızdan daha ziyade imiş*" derler. Bu muamelelere zararsız eğlence düşüncesi ile karşılık vermekten çekinmeyenler de var. Ancak bu onların tecrübesiz ve terbiyece noksan olduklarındandır. Nihayetinde bunun yanlış olduğunu bilseler böyle münasebetsizliklerden sakınacaklardır. Şunu merak ediyorum ki kadınlara karşı cüret ettikleri davranışların neticesinde hiç mi üzüntü duymazlar? Başkasının haremine musallat olan kendi haremine rahatsızlık vermiş olmaz mı? Kendi hukukuna tecavüz edilmesine müsaade etmeyen bir adam, başkasının hukukunu nasıl çiğner? Buna nasıl cesaret eder? Doğrusu merak konusudur.

Ya ben insan olmanın kaidelerini yanlış biliyorum. Ya da şimdikilerin gittikleri yol yanlıştır. Bunları yazmaktan dahi utanıyoruz. Oysa Osmanlı

[191]Çakır, a.g.e., s.211.

toplumunda ayıplanan kesim hep kadındır. Amacım facirelere sahip çıkmak değildir. Ancak erkeklerin kadınlara yaptığı laubali muamele, edepsizlik ve insanlıktan noksan oluşlarındandır. Hele bu erkeklerin bazılarının özürleri kabahatlerinden büyüktür.

Muharrir, erkeklerin kadınları iki sınıfta değerlendirdiğini Fransız bir eserden verdiği örnekle anlatmıştır. Erkeklere göre ailesindeki kadınlar ve diğer kadınlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Ailesindeki kadınlar müstesnadır. Diğerleri ise her türlü muameleye layıktırlar. Kadınları her konuda eleştirip, yermeyi alışkanlık haline getirenler bu konuyu iyi düşünsün. Bu münasebetsiz davranışlarda bulunan erkekler, kendi ailesine de aynı muamelenin yapılacağını iyi bilsinler.[192]

2.6 Tanzimat Kadının İş Hayatı

Bireyleri bağımsız ve özgür kılan şey iktisadi özgürlüktür. Zira iktisadi özgürlük bireylere hayatlarını diledikleri gibi tanzim etme imkanı sağlar.[193] Ancak Osmanlı aile anlayışında ve kadının hayatında bu fikirlere çok fazla yer yoktur. Ailede her ferdin kendine mahsus alanı vardı. Baba çalışır, anne evi ile ilgilenirdi. Dinen de baba evine, çocuklarına ve eşine bakmakla yükümlüdür. Osmanlı ailesi de İslami değerlere göre tanzim edildiği için kadın çalışma ihtiyacı duymuyordu. Osmanlı Devleti'nde kadının Tanzimat'a kadar çalıştığı pek görülmemiştir. Ancak kocasından boşanması durumunda kadının kendisine bakacak kuvveti de yoktu.[194] Kimi kadın ise "*Hanımlığı kurup sanki ne yapacağız cepte para olmadıktan sonra*" ifadeleri ile kadınların ekonomik durumuna değinmiştir.[195]

Şehir hayatında kadınların çalışma alanları daha dardı. Ancak az bir kesim de olsa bir işle meşgul olan kadınlar vardı. Kadınlar sahibi oldukları gayrimenkulü kiraya verebilir ya da satabilirdi. Kendi mülklerini istedikleri gibi işletip, tasarruf edebilirlerdi.[196] Maddi durumu ne olursa olsun el işi, nakış gibi el becerilerini satar eve katkıda bulunurdu. Kadının çalışabildiği alanlar arasında dadılık ve özel öğretmenlik de vardı.[197] Tanzimat Döneminde ise kadınlara devlet dairelerinin kapısı açılmış, memur olma imkanı verilmiştir. Ebelik ve öğretmenlik alanlarında

[192]Ülker Hanım Tarafından Mektup II. Defa, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 38, 1286 (1869), s. 2.
[193]Çakır, *a.g.e*., s.372.
[194]Demirdirek, *a.g.e*., s.87.
[195]Faika Hanım İmzası İle Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.5
[196]Yunus Özger, " Osmanlı'da Kadınların Medeniyete İstihdam Meselesi ve Sicil-i Ahvalde Kayıtlı Memurelerin Resmi Hal Tercümeleri", *History*, 4 (1), 2012, s. 424
[197]Doğramacı, *a.g.e*., s.33.

kadınlara önce eğitim hakkı verilmiş, sonra bu alanlarda kadınlar istihdam edilmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde kadınların devlet memuru olarak istihdam edildiği ilk alan ebelikti. Bu döneme kadar doğumlar ebeler tarafından yaptırılıyordu. Ancak bu kadınların aldıkları doğru düzgün bir eğitimi yoktu. Bir başka ebe tarafından ilkel yöntemlerle ebeliği öğreniyorlardı.[198] Doğumlarda ölüm oranları, ibtidai ve sağlıksız şartlarda yapıldığı için artıyordu. Ebeliğin daha bilimsel ve sağlıklı yapılabilmesi için 1843'te Tıbbiye Mektebi'nde Fenni Kıbale sınıfı açıldı. Bu sınıflara katkı sağlamaları için de Avrupa'dan ebeler getirildi.

1845'te Ebelik kursunu tamamlayan kadınlar padişahın huzurunda diplomalarını almışlardı. Bu kadınların tamamı Müslümanlardan oluşmuyordu. Hatta Müslüman kadınların sayısı azdı. Fenni Kıbale'nin ilk mezun sayısı otuz altı olup bu kadınların onu Müslüman yirmi altısı Hristiyandı. Bu mezun olan kadınlar diplomalarını aldıktan sonra ebe olarak tayin edildi. 1854'te Lebibe Hatun'un, 1856'da Hafize Hatun'un ebelik yaptığı Salnamelerde kayıtlıdır.[199]

Kadınların devlet dairelerinde çalışabileceği bir başka alan ise öğretmenlikti. 1858'de ilk kız rüşdiye okulu açılmış, Buralara Kadın öğretmen yetiştirmek için 1870'te Dârümallimât kurulmuştur. Zira Osmanlı toplum değerlerine göre Rüştiye seviyesinde öğrenim gören kızların öğretmeni erkek olamazdı. Neticede devlet kadınlara kadro açmış, memur olarak istihdam etmiştir.[200] 1873'te Dârülmuallimât'tan mezun olan öğrenciler, rüşdiyelere muallim muavini, muallimi sâni olarak atanmış. Kademeli olarak yükselmiş ve yeterli düzeye geldiğinde muallimi evvel olarak terfi etmişlerdir.

Okullarda görev alan kadın öğretmenler ilk etapta el becerisine dayanan derslere girmişlerdir. El becerisi dışında görev alan ilk öğretmen Refika Hanım'dı. Refika Hanım müzik derslerine girmiştir. Teorik derslere ilk giren öğretmen ise Nakiye Hanım'dır. 1882'de Tarih-i Osmanî derslerine girmiştir. 1882'de Dârülmuallimât'ın müdiresi olarak Fatma Zehra Hanım atanmış, ilk kadın müdür olmuştur.[201] Öğretmen maaşları yıllara göre değişiklik göstermiş, en düşük

[198]Özger, a.g.m., s.424.
[199]Erdem ve Yiğit, a.g.e., s.96.
[200] Özger, a.g.m., s.423.
[201]Erdem ve Yiğit, a.g.e., s.94.

öğretmen maaşı 80 kuruş iken, en yüksek öğretmen maaşı 900 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir.

Kadın öğretmenler salnamelerde yerini alırken yaşlarının 14- 15 olduğu görülmektedir. Salnamelerde geçen bazı kadın öğretmen isimleri; Adile Hanım, 1876'da İbrahim Paşa Kız Rüşdiyesinde muallimi evvel olarak 100 kuruşla göreve başlamıştır. Adile Havva Hanım 1888'de 15 yaşında 150 kuruşla Darülmuallimat'a muallime muavini olarak tayin edilmiştir. Fatma Hanım ise 1884'te 14 yaşında 300 kuruşla Mirgün Kız Rüştiye Mektebine atanmıştır.[202]

Grace Ellison, Türk kadınlarının öğretmenliklerini ve sağlık sektöründeki çalışmalarını başarılı bulmuştur. "*Kadınlar ciddi bir gayeleri olduğunda olağanüstü işler başarabiliyorlar. Türkiye'deki kadınlar peçe takmalarına ve kendilerine sunulan haklardan bir türlü faydalanmak istememelerine rağmen çok önemli iki konuda, hemşirelik ve öğretmenlikte, ne kadar başarılı olduklarını kanıtladı. Her iki dalda da Avrupalıların hiç tahmin etmediği vasıflar sergileyen Türk kadınları gerçek birer vatanperverler*."[203]

Osmanlı Devleti'nde, ıslahhane gibi mesleki ve teknik eğitimi veren okullar da açılmıştır. İlk ıslahhane 1863'te meslek kazandırmak amacı ile Niş'te kurulmuş. Sonraki yıllarda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de açılmıştır.[204] "*Terakkî-i Muhadderat*"'a gelen mektuplarda kurulan bu ıslahhanelerden bahsedilmiştir. Fâika Hanım: "*Şükür ki ellerimiz var. Padişah Efendimiz ıslahhane açılmasını emretmiş. Biz de bu okuldan istifade edip dikiş, nakış, kasnak, kanava öğrenmeliyiz*" ifadeleri ile kadınları ıslahhanelere gitmeleri konusunda teşvik etmiştir.[205]

Osmanlı'da çalışan kadınlar arasında bohçacı adı verilen kadınlar da vardı. Bu kadınlar doğunun kumaşından, batının sanayi ürünlerine kadar her türlü eşyayı bohçalarına koyarak Osmanlı'yı dolaşırdı. Evleri gezer, evin içine kadar girer, bohçalarındaki ürünleri kadınların beğenisine sunardı. Elbise, çamaşır, kumaş, başörtü, tülbent, yatak örtüsü, yorgan, çarşaf gibi kadınların ihtiyaç ve ilgileri dâhilinde ne varsa bohçalarına sığdırırlardı. Bu kadınlar Müslüman ve Hristiyan olarak ikiye ayrılırdı. Müslüman olanlar çingene kökenli iken, Hristiyanlar genelde

[202] Özger, a.g.m., s.442.
[203]Ellison, a.g.e., s.60.
[204]Cemil Öztürk, "Islahhane", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, İstanbul, 1999, s.190.
[205]Fâika Hanım İmzası İle Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.5

Rumeli muhacirlerindendi. Hristiyan olanlara madam adı verilirdi.[206] Osmanlı Devleti'nde özellikle İstanbul'da madamların etkili olduğu görülmektedir.

"*Terakkî-i Muhadderat*"'a mektup gönderen Fâika Hanım madamlardan kokana diye bahsetmiş ve ürünlerini haddinden fazla pahalıya sattıklarından söz etmiştir. "*Kokanalar evlerimize ayak basmadan evvel entari dikmesine beş on lira verildiği işitilmiş midir*?"[207] Farklı kaynaklarda da bu kadınların pazarlığı kabul etmediği, beş kuruşluk malı en az iki misline sattığı belirtilmiştir. Faika Hanım da "*Frenk işi diye 5 kuruşluk şeyi liralarla alıyoruz*" diyerek bu duruma sitem etmiştir.

Taşralarda yaşayan kadınların çalışma hususunda erkeklerden pek bir farkı yoktu. Taşra hayatında yapılan iş bölümü kadınları belirli alanlara kapatmamış, evin içinde ve dışında etkin olmasını sağlamıştır. Bu kadınlar erkeklerle birlikte tarlada çalışır, hayvancılıkla uğraşırlardı. Ürünlerini pazar yerlerinde satarak geçimlerini sağlarlardı.[208] Fâika Hanım mektubunda Balıkesir'deki kadınlardan "*Anadolu kadınları gördüm ki çalışa çalışa erkeklerden ziyade kazanırlar*." diyerek bahsetmiştir. Muharrire göre kadınlar çok çalışıyorlar ki erkekleri dahi geride bırakıyorlardı.[209] Rabia imzalı varakada da bu kadınlardan bahsedilmiştir. "*Taşralarda bulunan kadınlar erkeklerle birlikte çalışır. Ziraat ve felahat gibi her türlü işte eşlerine yardım ederler ve tek başlarına pazarlarda satış yaparlar*."

Osmanlı kadınının evine maddi destek sağlamak amacı ile çalışmak istediği görülmektedir. Bunun için daha çok dikiş nakış öğrenmek istediklerini belirtmişlerdi. Hayriye Hanım mektubunda Avrupalıların dikiş konusunda oldukça ileri olduklarını yazmış. Hanelerini idare etmeye dair kitaplarının olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu kitapların tercüme edilmesini istemiştir.[210] Üsküdar'dan gelen varakada ise kadınlar çalışmaya teşvik edilmiştir. "*Biraz düşünelim kokonalar aldıkları eğitim sayesinde her gün yeni bir şeyler icat ediyor. Biz de o icatlara bütün paramızı yatırıyoruz. Yazık değil mi bu harcanan paralara. Kadınlar bu kadar dirayetsiz mi? Çalışanın elinden ne kurtulur*."[211]

Muharrirler kadınların çalışma hayatına girmeleri gerektiğini doğrudan ifade etmese de kadınların marifet sahibi olması gerektiğinin üzerinde durmuşlardı.

[206]Karakışla, *a.g.e.*, s.118.
[207]Fâika Hanım İmzası İle Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.5.
[208]Özger, a.g.m., s. 420.
[209]Fâika Hanım İmzası İle Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.5.
[210]Hayriye Hanım İmzası ile Vürud Eden Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.3.
[211]Üsküdar'da Sakine Bir Hanım Tarafından Gelen Varaka, Terakkî-i Muhadderat, Sayı: 33, 1286 (1869), s.1.

Rabia imzası ile yer alan mektupta, erkeklerin hüner ve marifetleri sayesinde sermaye sahibi olduklarını, bu sermaye ile hem kadınları hem kendilerini iaşe ve idare ettiklerini yazmıştır. Kadınların da çalışması gerektiğini belirten muharrir niçin bu halde olduklarını şöyle açıklamıştır: Sırf kadınız diye bu halde olduğumuzu söyleyenler var. Bunu aklı başına kimse kabul etmez. Zira böyle olsaydı Avrupa'daki kadınlar da bizim halimize benzerdi.

Rabia Hanım kadın ve erkeğin arasında hiçbir fark olmadığının altını çizmiştir. "*Şurasını iyi bilmek gerekir ki ne erkekler kadınlara hizmetkâr ne de kadınlar erkeklere cariye olmak için yaratılmıştır*."[212] Bir başka mektupta ise kadınların kör nefesini besleyecek kadar sanat öğrenmesi gerektiği vurgulanmış, bu sanatlarda kazanç elde ederek kendisini idare etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Zira kazanç, idare edecek gücü veriyordu.[213]

Kadınların çalıştığı alanlar arasında ev hizmetçiliği de vardır. Ancak buralara yalnız köleleri aldıkları için hür kadınların bu alanlarda çalıştığı görülmemiştir. Bunun yanında hamamlarda kadınlara hizmet eden hamam ustası olarak çalışan kadınlar da vardır. Kendini iaşe ve idare etmek zorunda olan kadınların çamaşırcılık yaptığı görülmektedir. Bu kadınlar para karşılığı çamaşır yıkayarak geçimlerini sağlıyorlardı.[214] Kadınlarda çalışan çalışmayan üst düzey sıradan insan fark etmiyor, bir arada yaşıyorlardı. "*Ayaklarının dibinde bağdaş kurup oturan yırtık pırtık kırmızı çarşaflı kadın esir tüccarı. Ayakkabılarını dışarıda çıkarmış. Onun yanında bir hamamcı…* "[215]

Çalışan kadınlar olsa da kadınların geneli bir işe ihtiyaç duymuyordu. Zira eşleri kendilerine bakmakla yükümlüydü. Kadınlar eve katkı sağlamak için girişimlerde bulundukları görülse de tam anlamı ile çalışma hayatına atılmak Osmanlı kadınından uzaktı. Ancak "*Terakkî-i Muhadderat*"'a gelen varakalarda kadınlarda çalışma fikrinin filizlendiği görülmektedir. Buna mukabil "*Şükûfezar*"'da kadınların çalışması gerektiği vurgulanmıştır. Söz konusu bu çalışma da sınırlandırılmamış, kadınların ahlakî çerçeveden ayrılmadan her alanda çalışabileceği vurgulanmıştır.

[212]Varaka (Rabia), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.1.
[213] Buna Dair Matbaamıza Gelen Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 41, 1286 (1869), s.2.
[214] Dingeç, *a.g.e.*,s.15.
[215] Ellison, *a.g.e.*, s.48.

"*Şükûfezar*"'da Arife Hanım'ın kaleme aldığı bir yazıda doktor ve edip gibi belli bir eğitimin nihayetinde elde edilen meslekler, terzilik gibi mesleklerden daha yüce görülmüştür. Zira bu meslekler belirli eğitimin neticesinde elde edilmektedir.[216] Arife Hanım bu kadar keşfiyat bu kadar terakkiyatın say ve ikdam sayesinde vücut bulduğunu yazmış, çalışmak gerektiğini belirtmiştir. İlimle birlikte çalışmak gerektiğini ifade eden Arife Hanım, doktor, edip ve hakimin marangoz ve dikişçi gibi saadet halinde heyet-i içtimaiyeye hizmet etse de aynı derecede olmadığını belirtmiştir. Marangoz veya dikişçi kadının hizmeti doktor, edip ve hakimin hizmetinden dün bir derecededir. Çalışmanın en kabul göreni tahsil-i ilim ve maarife münhasır olandır.

"*Şükûfezar*"'da Fatma Nâima imzasıyla yer alan mektupta kadınların erkeklerden farklı olmadığı ileri sürülmüş, kadınların toplumda noksan olarak görüldüklerine değinilmiştir. Fatma Nâima Hanım'a göre kadınların iradesinin zayıf olması ve bedeninin güçsüz olması bir işte çalışmasına engeldi. "*Terakkî-i Muhadderat*"'ta Ali Raşit'in yazıları da bu yöndedir.[217] Ali Raşit'e göre kadınlar acz ve nehafetleri nedeni ile çalışmaktan muaf tutulmuştur. Kadının görevi eşine hizmet ve itaat, çocuklarına ise tedip ve terbiyesi için rahatını dahi feda etmesi olarak belirtmiştir.[218] Buna mukabil "*Terakkî-i Muhadderat*" mecmuasının muhtevasında iş ilanları yer almaktadır.[219]

Osmanlı toplumunda kadınlar fıratları nedeni ile bir işte çalıştırılmıyordu. Ancak Fatma Nâima Hanım'a göre bu hususlar kadınların bir işte alınmayıp tembel bırakılmasıyla alakalıydı. "*Bir insan ne ile ülfet ettiriliyor ise onunla tabiatlaşacağından…*" kadın geri bırakılmıştır. Kadınlar yalnız ev idaresi ve çocukların terbiyesinden sorumlu tutulmayıp zorluklara alıştırılmış olsaydı bu noksanlar meydana gelmezdi. Ancak medeni ülkeler de dahi kadınlar bir iki nevi hizmet ve memuriyete istihdam olunmaktaydı.[220]

---

[216] Mukaddime, *Şükûfezar*, Sayı:1, 1303 (1885), s.3-4.

[217] *"Kadınlar dahi mazeret-i bedeniyeleri yani derkâr olan acz ve nehafetleri icabınca vasıta-i taayyüş olan kesb ve kâr zımnında biz-zarure ihtiyar olunacak imal-i şakka ifasından tabîî muaf olarak yalnız hükm-i celil-i mezkûr üzere müdir ve mürebbileri olan zevçlerine hüsn-i hizmet, itaat ve mevzu-ı hızane-i terbiyeleri olan çocukların emr-i te'dib ve terbiyelerine kendi rahatlarını feda edercesine dikkat ve daha sair idare-i umur-ı beytiyeye nezaret etmeye memur ve hem de "Ve lin nisâi nasîbun mimmâktesebin" 41 vaad-i âlîsi üzere bundan dolayı me'curdurlar."*

[218] Mukaddime, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı:1, 1286 (1869), s.1.

[219] Akgün, a.g.t., s.16.

[220] Şükûfezar Heyeti-i Sahibe-i İmtiyazı Hanım Efendiye (Fatma Naima), Şükûfezar, Sayı: 4, 1303 (1885), s.1.

Kadınlar bir işten, bir marifetten yoksun olmaları ile I.Dünya Savaşı döneminde yüzleşmiştir. Zira kadınların eşleri savaşa gitmiş; kimisi dönmüş kimi ise kolunu, bacağını, gözünü savaşta kaybetmişti. Evi iaşe eden eşler ya yoktu ya da çalışacak durumda değildi. Bu dönem boşalan devlet kadrolarını doldurmak için kadınların önü açılmıştır. Kadınlar ise savaşın üstesinden gelmek için adımlar atmışlardır. Sur içinde dükkan açarak Türk Malı satmaya başlamış, Türk malına teşvik etmişlerdir.[221]

2.7 Tanzimat Kadını ve Moda Anlayışı

Tanzimat Döneminde Batı'nın takip edilmesi ve pek çok alanda model alınması doğu-batı kültürel etkileşimini kaçınılmaz hale getirmiştir. Devletin pek çok kurumunda batı etkisi görülürken bu etki halka kadar inmiştir. Bu dönemde kadınlara yönelik çıkarılan mecmualarda Osmanlı kadını eleştirilmiş, Avrupa kadını ile mukayese edilmiştir. Kadınlar ise bu eleştiriler karşısında Avrupa kadınını model alma yolunu seçmişti. Bu durum Osmanlı ailesinden, kadınların yaşam tarzına kadar her alana yansımıştır. Avrupa kültürünün en çok etki ettiği alanlar arasında Osmanlı kadının giyim-kuşamı da vardır. Tanzimat Dönem'inde kadınlar Türk usulü giyim ile Avrupa modası arasında sıkışmışlardı. Kimi kadın tamamen Avrupa modasından yana olurken kimi ise Türk usulü giyimde ısrar etmişti. Kimisi ise iki tarzı da benimsemiş ve kullanmıştı.

Kadınlar modaya alaka duymuşlar, modayı takip etmişlerdir. Tanzimat Dönemi'nde moda en çok giyim kuşamda etkili olmuş, kadınlar modaya uygun giyinmeye özen göstermişlerdir. Ancak bazı kadınlar modanın bu kadar yaygınlaşmasını cehaletin neticesi olarak görmüş, bu ilgiyi eleştirmiştir. Hızla değişen moda, ona harcanan paralar evin idaresine külfet olduğu, aileleri maddi anlamda sıkıntıya soktuğu ifade edilmiştir. Söz konusu bu eleştiriler Tanzimat Dönemi kadın mecmualarında yer almıştır. Avrupa ürünlerinin rağbet görmesi tenkit edilirken milli ürünlere vurgu yapılmıştır.[222] "*Terakkî-i Muhadderat*" ve "*Şükûfezar*" mecmualarında da kadınlar modaya yer vermişlerdir.

2.7.1 Osmanlı Moda Kavramları

Alaturka İtalyanca "alla turca" Türk tarzında, Türk usulünde anlamına gelmektedir. Avrupa Osmanlı Devleti'nin Mehter takımından etkilenerek Türk müziği için Alaturka ismini kullanmıştır. Önceleri yalnız Türk müziği için

[221]Özger, a.g.m., s.425.
[222]Çakır, *a.g.e.*, s. 252.

kullanılsa da zamanla Türklere dair her şeyi bu kelime ile ifade etmişlerdi.[223] Osmanlı kadınlarının geleneksel kıyafetleri için de Alaturka ismi kullanılmıştı. Tanzimat Döneminde Osmanlı kadını Avrupa'ya dair pek çok şeyi nasıl merakla takip etmişse, Avrupalılarda Türkleri öyle merak etmişlerdi. Devlet zamanla askeri yenilgiler alıp, toprak kaybetse de Avrupalıların ilgi ve alakası devam etmiştir. Avrupa'ya giden devlet memurları, Osmanlı ülkesini ziyaret eden Avrupalı seyyahlar, Osmanlı kültürüne olan alakanın artmasına neden olmuştur.

Avrupa modasını ifade etmek için kullanılan Alafranga XIX. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Frenk adı ise XV. yüzyıldan itibaren Avrupa Devletlerini kapsayan Batı, Avrupalı anlamlarında kullanılmıştır. Buralardan gelen ürünlere frengi kumaşı, frengi kadife gibi frengi adı verilmişti. Bunun yanında Osmanlı dâhilinde yaşayan Avrupa kökenli kişilere de Frenk deniliyordu. Frenklerin II. Mehmet tarafından yaşamları güvence altına alınmış, Osmanlı topraklarında, özellikle İstanbul, Galata'da, yaşamaya devam etmişlerdir. Frenkler, Avrupa kültürünü Osmanlı Devleti'ne taşımışlar, giyim, mimari, müzik gibi alanlarda müessir olmuşlardır. Batı modasının Osmanlı topraklarında yayılmasında da etkili olmuşlardır.[224]

2.7.2 Osmanlı Moda Anlayışı

Moda herhangi bir şeye gösterilen geçici ilgi ve alakanın adıdır. İhtiyaç duyulmayan önemsenmeyen pek çok şey moda olması ile alaka görmüştür. Moda yalnız kadının giyim-kuşamını etkilememiştir. Grace Ellison, bir Osmanlı paşasının evine misafir olmuş. Paşanın evinde bulunan pek çok eşyanın İngiliz modasına uygun olduğunu ifade etmiştir. Tabak, çatal, bıçak gibi mutfak eşyaları İngiliz markasına aitken masa, sandalye, örtü gibi eşyaların da İngiliz işi olduğunu belirtmiştir. Türk evlerinde Batı tarzı mobilyalar önce devlet memurları kullanmaya başlanmış, sonra sıradan insanların evine girmiştir. Doğunun ahşap işlemeli eşyaları yerini Avrupa usulü mobilyaları almıştır.[225]

Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Frenkler Avrupa ile bağlarını korumuş, modayı takip etmişlerdir. Avrupa'dan getirdikleri kumaşlarla, özellikle Fransız modasına uygun, elbiseler dikerek Türk kadınlarına satmışlardır. Türk kadınları ise Avrupa'ya karşı alakanın neticesinde bu ürünlere rağbet ediyorlardı.

[223]Cinuçen Tanrıkorur, "Alaturka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul, 1989, s.343.
[224]Mahmut H. Şakiroğlu, "Frenk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13, İstanbul, 1996, s.198.
[225]Ellison, *a.g.e.*, s. 50.

Frenkler Avrupa modası ile Osmanlı kadını arasında köprü görevi görüyorlardı.[226] Bu Hristiyan kadınlar daha çok Beyoğlu'nda Galata ve Pera çevresinde terzi işiyle uğraşıyorlardı. "*Terakkî-i Muhadderat*"'a gelen bir mektupta Beyoğlu'nda meşhur terzi Madam Şişman'dan bahsedilmiştir.[227]

Bunlar arasında ev ev dolaşan bohçacı adı verilen kadınlar da vardır. Bu kadınların çoğu Yahudi veya Rum kökenlidir. Siyah tayyör, hasır şapka, ellerinde siyah eldiven ve çanta, ayaklarında iskarpin ile kapı kapı dolaşırlar Avrupa usulünde dikilen elbiseleri Türk kadınlarına satarlardı. Özellikle Osmanlı'nın üst zümresi ile iyi geçinirlerdi. Avrupa modasına uygun kıyafetlerden, makyaj malzemelerine, Avrupa yünlerinden, takılarına kadar pek çok ürünü Türk kadınlarına tanıtırlardı. Ürünlerini pahalıya satarken, pazarlığa kapalı oldukları dönemin kaynaklarında yer almıştır.[228] "*Terakkî-i Muhadderat*"'ta bu kadınlar için kokona tabiri kullanılmıştır. "*Kokonalar evlerimize ayak basmadan entarilere bu kadar para verildiği görülmüş müdür?*" Muharrirler bu kadınların ürünlerini pahalı sattığından şikâyet etmişlerdir.[229]

Tanzimat Döneminde Avrupa modası, bir diğer deyişle Alafranga, Türk kadınları arasında etkili olmaya başlamıştı. İstanbul'da levantenlerin varlığı, Avrupalıların ziyaretleri burada modanın daha hızlı yayılmasında etkili olmuştur. Avrupa modası, daha çok üst kesimde etkili olmuş, kadınlar Avrupalılara benzemek için önce giyimlerini almışlardı. Bu durum ise batıcılığın taklitçilik olduğuna dair tartışmaların çıkmasına neden olmuştur.

Rum terziler Avrupa'dan getirdikleri kumaşlarla Avrupa tarzı kıyafetler dikiyordu. Maliyeti yüksek olduğu için kimi Türk kadını kendisi dikmeyi tercih ediyordu. Osmanlı kadın dergileri de kadınların bu üretkenliğini destekliyor, terziliğe dair teknik bilgilere yer veriyordu. Böylece biçki-dikiş konusunda Osmanlı kadınını hem teşvik ediyor hem yol gösteriyordu. Bu dergilerde "*satın almak yerine kendiniz dikebilirsiniz*" mesajı veriliyordu. Böylece Türk kadınları paralarını çarçur etmeyecek, yabancı kadınlara yedirmeyecekti.

[226] Erdem ve Yiğit, *a.g.e.*, s.61.
[227] Mektup, Terakkî-i Muhadderat, Sayı: 29, 1286 (1869), s.2.
[228] Karakışla, *a.g.e.*, s.125.
[229]Faika Hanım İmzası İle Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.5.

"*Terakki Muhadderat*" gazetesi, biçki-dikişe dair teknik bilgi verilmemiştir. "*Şükufezar"* ise sahibi kadın olmasına rağmen moda karşıtı ifadeler ile bu konudaki tavrını belirtmiştir. Daha çok "*Süs*", "*Hanımlara Mahsus Gazate*" gibi kadınlar tarafından çıkarılan meşrutiyet dönemi mecmuaları bu ilkeyi benimsemiş; kadınları biçki-dikiş konusunda eğitmeye çalışmıştır. Buna karşı "*Terakkî-i Muhadderat*"'a gelen mektuplarda kadınların modaya dair yazılarında elbiselerini kendileri dikebileceklerine dair ifadeler yer almıştır. Kadınların ıslahhane gibi okullarda eğitim alması gerektiği ifade edilmiştir.

"*Süs*", "*Hanımlara Mahsus Gazete*" gibi mecmualarda kadınlar, elbiselerini kendileri dikmeleri hususunda teşvik edilmiştir. Avrupa modasına uygun elbiselerin dikimleri tarif edilmiştir. Ancak mecmuaların bu yayınları modayı tanıtmış, modanın yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Bu mecmualarda Avrupa tarzı kıyafetlerin çizimlerle tanıtımı yapılmıştır. Bununla birlikte modanın kadınlar arasında yayılmasında etkili olmuşlardı. Tanzimat Döneminde Frenk modası ile modernlik eşdeğer görülmüştü. Avrupa tarzı giyim, aksesuar, saç, makyaj gibi hususlar Osmanlı kadınına sunulmuştu. Bu dönemde dikiş makinelerinin kullanımında da bir artış yaşanmıştır. Zira dergilerde dikiş makinesi reklamlarına yer verilmiştir. Bilhassa bazı markalar gazetelere reklam vermekle kalmamış, kadınlara yönelik biçki-dikiş kursları açmıştır.

Batılılaşma neticesinde yaygınlaşan Alafranga modası, kimi için itibar kazanma yolu olarak görülmüştü. Son moda giyilen tayyörler, Avrupa kumaşı ile dikilen fistanlar modernliğin göstergesi haline gelmiştir. "*Terakkî-i Muhadderat*"'ta bir mektupta "*vakti hali hoş olup da elbise ve kıyafetini yoluna koyan takıma tarik-i medeniyet ve terbiye geçirmiş denilmez*"[230] ifadeleri yer almıştır. Ancak bu düşüncelerin yanında Beyoğlu levanteneleri tarafından dikilen elbiseleri giymek kimi için seçkinlik göstergesi kabul ediliyordu. Artan talep üzerine bu terzilerin sayısı artmıştı. Bu kadınlar Paris, Londra modasını Osmanlı kadına sunuyordu. Bu durum kabul gördüğü kadar eleştirilmiştir. "*Terakkî-i Muhadderat*" ve "*Şükûfezar*"'da bu durum oldukça tenkit edilmiştir. Zira kadınlar kendileri bu ürünleri dikebilecek marifete sahipti. Sonraki yıllarda çıkan mecmualar

[230]Varaka (Hayriye), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 15, 1286(1869), s.4.

ise çözüme odaklanmış. Bu mecmualarda kadınlar için dikiş eğitimine dair detaylı yazılar yazılmıştır.[231]

Osmanlı kadınlarının modaya uygun giyinip, bu kıyafetleri sergiledikleri yerler arasında düğünler vardı. Kadınlar düğünlerde birkaç kat elbise giyerler, bu elbiselere de yüklü miktarda para harcarlardı. Namık Kemal bir yazısında kadınların düğünlerdeki giyim kuşamlarına dair aşırılığa değinmiş ve kadınların her düğün için ayrı elbise aldığını, bu elbiseleri çeşitli mücevherlerle süslediklerini yazmıştır. Namık Kemal'e göre kadınların bunu yapmasındaki gaye, çevresine mahcup olmamaktı. "*Terakkî-i Muhadderat*"'da kadınların düğünlerde giydikleri elbiseler, bu elbiselere harcanan paralar eleştirilmiştir.[232]

Alafranga ve Alaturka, Türk kadınları arasında tartışmaya yol açmıştır. Tanzimat Dönemi eski- yeni, doğu- batı, gibi konularda yaşanan tartışmalar nedeni ile ikilikler dönemi haline gelmiş, bu durum modada da görülmüş ve alafranga-alaturka ikilemi yaşanmıştır. Kadınlardan bazıları alaturkayı savunurken kimi ise alafranga tarzı modayı benimsemiştir. Kimi kadın ise modaya karşı gelse de düğün ve cemiyetlere giderken modaya uygun giyinmeye dikkat etmiştir. Kadınların doğu-batı modası arasında kaldığı bu dönemde, bazı kadınlar bir sentez oluşturmayı başarmıştır. Türk parçaları ile Avrupa modası bir arada kullanılmış. Kadınlar ikisinden de vazgeçmemiştir. Ancak alafranga modasının daha çok alaka gördüğü de aşikardır. Fatma Aliye'yi ziyaret eden Avrupalı bir kadın, Fatma Aliye'ye "*Türk kadınları alaturkadan ziyade alafranga giyer diye duymuştuk. Hakikat öyle mi? diye sormuş*". Fatma Aliye ise "*ekseri öyle*" cevabını vermiştir.

Bu dönemde moda çok hızlı değiştiği ifade edilmiştir. Zira kimi kadın bir sene önce diktirdiği elbiseyi, modası geçti diye giymemiş ya da terzilere modaya uygun detaylarla tebdil ettirmişti. "*Şu var ki moda eskiden kırk elli senede bir değişirse de şimdi altı ayda değişiyor*." Bu dönemde Avrupa mallarına rağbet edilmiş neticede Türk kumaşları değer kaybetmiştir. Kimisi ise Avrupa'dan kumaş getirterek elbise diktirmiştir Oysa Osmanlı kadınları Doğunun kumaşlarının daha dayanıklı olduğu belirtmişlerdir. Kimi kadınlar alafranga ürünlerinin Türk kumaşı

[231]Mine Demiryürek, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Deişen Moda Anlayışının Edebiyata Yansımaları (1860- 1923), *Turkısh Studies*, 5 (3), 2010, s.1026.
[232]Varaka (Rabia), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.1.

ile dikilebileceğini savunmuştur. Oysa Avrupa kumaşlarına ciddi bir rağbet vardır.[233]

2.7.3 Kadınların Moda Bahsine Bakışı

"*Terakkî-i Muhadderat*" ve "*Şükûfezar*" mecmualarına gönderilen varakalarda moda bahsine değinilmiştir. Ayrıca Şükûfezar'da modaya dair yazılar yer almıştır. Tanzimat Döneminde moda hızla değişmiş, kadınlar ise bu hıza ayak uydurmak için vaktini terzilerde geçirmiştir. Rum kadınları tarafından Avrupa modasına uygun dikilen elbiseler oldukça rağbet görmüştür. Kimi kadınlar ise elbiseleri diktirmek yerine Avrupa'dan özel getirtmeyi tercih etmiştir. Modanın yaygınlaşması ile buralara harcanan paralarda artmıştır.

Bu dönemde moda adı altında harcanan paralar tartışmalara neden olmuştur. Mecmualarda kadınların birbirlerini en çok eleştirdiği konular arasında moda bahsi vardır. Kadınlar yazdıkları mektuplarla birbirlerine pek çok konuda eleştirmişlerdi. Ancak bunun sebebini marifet ve terbiye eksikliği olduğunu ifade etmişlerdi. Çünkü eğitim hakkı kadınlara verilmemişti. Moda bahsinde ise kadınlar birbirlerini doğrudan eleştirmişti. Kimi zaman oldukça sert bir üslup kullanılmıştı..

"*Terakkî-i Muhadderat*" ve "*Şükûfezar*" mecmualarında kadınlar ya modayı doğrudan reddediyor ya da bu moda adı altında yapılan harcamaları tenkit ediyorlardı. Zira elbiseler için döktükleri paralar çoğu zaman madamların eline geçiyordu. Mecmualarda, bu kadınların mallarını haddinden fazla pahalıya sattıkları söylenilerek, buralardan alışveriş yapanlar eleştirilmiştir. Zira bu durum hem ülke ekonomisini hem de hane idaresini olumsuz etkiliyordu.[234]

Kadınların mektuplarından Osmanlı kadınları sıbyan mekteplerinden sonra annelerinin yanlarında ev işleri, dikiş nakış gibi hususlarda eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Ancak kadınlar öğrendikleri bu marifeti kullanmak yerine Frenk kadınların diktiklerini almaya tercih ediyorlardı. "*Şükûfezar*" mecmuasında ise eldiven üzerine yüzük takmaya dair bir yazı yer almış, kadınlar bu konuya da fikir ayrılığına düşmüşlerdi.

"*Terakkî-i Muhadderat*"'a mektup gönderen Fâika Hanım, "*Frenk işi diye beş kuruşluk şeyleri liralarla satın alıyoruz Bu moda çıkmadan evvel çıplak mı gezerdik*" diyerek modayı ve harcanan paraları eleştirmiştir. Ancak Frenklerin işlediklerinin zarif olduğunu da belirterek Frenk modasını kabul etmiştir. Osmanlı

[233]Fatma Aliye, *a.g.e*., s.111.
[234]Çakır, *a.g.e*., s.233.

kadınlarının bu elbiseleri kendilerinin de dikebileceğini ifade etmiş, bunun için devletin sunduğu imkanları değerlendirme konusunda kadınlara çağrıda bulunmuştur. Muharrire göre kadınlar madamlara para yedirmek yerine Frenk modasını model alarak elbiselerini kendileri dikebilirlerdi.[235]

Hayriye Hanım ise mektubunda bu hususta Fâika Hanım ile benzer şeylere değinmiştir. Hayriye Hanım Avrupalıların biçki- dikişe dair yazdıkları eserlerden Osmanlı kadınlarının faydalanması gerektiğini söylemiş. Avrupa mallarını satın almak yerine alternatif yollar aranmıştır. Kimi kadın ise Osmanlı kadınlarının zaten dikiş- nakış bildiğini yazmıştır.[236] Dârülmuallimat öğrencisi, mektubunda kadınların sıbyan mektebinde doğru düzgün eğitim almadan, dikiş- nakış öğrensin diye okuldan alındığını yazmıştır. Yazara göre kadınlar dikiş nakışa dair bildiklerini hayata geçirmiyordu. Bu nedenle dikiş- nakışı öğrenmenin bir faydası yoktu. Çünkü çoğu kadın bayramlarda bohçacı kadınlardan fahiş fiyatlara elbise satın alıyordu.

Cemiyete girmek için alınan elbiselerin kumaşları çarşıda iki yüz kuruşken, kadınlar çok daha pahalıya satın almayı tercih ediyordu. Muharrir Beyoğlu'ndaki Madam Şişman'ın bin kuruştan bin beş yüz kuruşa kadar elbise diktiğini, Osmanlı kadınlarının ise bu elbiseleri satın aldığını yazmıştı. Nihayetinde Osmanlı kadınlarının öğrendiği dikiş ise yorgan kaplamaktan öteye geçememiştir.[237] Rabia imzası ile yer alan varakada Beyoğlu tuhafiyecilerinde harcanan paralara değinilmiştir. [238]

Üsküdar'dan gelen varakada düğün harcamaları ve kadınların bu konudaki tutumu eleştirilmiştir. Muharrire göre düğünlerde yapılan harcamalar şehirlerden daha fazlaydı. Bu durum şehirlerde modanın daha yaygın olmasıyla açıklanabilir. Modanın en yaygın olduğu şehir ise İstanbul'du. Taşralarda yalnız düğün sahibi aileler harcama yaparken şehirlerde sanki ailenin her kadını gelin oluyormuş gibi harcama yaptığı yazılmıştır. Muharrir kadınların Beyoğlu'ndan yeni entariler diktirip bu entarilere etek dolusu para harcadığını belirtmiş, tek kat esvap ile de yetinmediklerini her düğün için ikişer üçer esvap alıp israf ettiklerini ifade etmiştir. "*Bugün giydiklerini ertesi gün giymek ayıpmış*. *Bu düğünde giyilen başka düğünde*

[235]Faika Hanım İmzası İle Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.5.
[236]Hayriye Hanım İmzası ile Vürud Eden Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.3.
[237]Hayriye Hanım İmzası ile Vürud Eden Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.3.
[238]Varaka (Rabia), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.1.

giyilmezmiş" ifadeleriyle modanın şehir hayatını nasıl etkilediğini kaleme almıştır. [239]

"Şükûfezar" mecmuasında eldiven üzerine yüzük takma modası eleştirilirken, satır aralarında moda mefhumu reddedilmiştir. Modaya önem veren "*şık hanımlardan cevap almak ümidi ile"* eldiven üzerine yüzük takmanın sebebi sorgulanmıştır. "*Ey şık hanımlar incecik kumaştan yapılan eldivenler ellerinizi soğuktan korumaz. Zira bu tecrübeyle tasdik olunmuştur. Eğer mahrem olduğu için takıyorsanız, bunun yolu illa eldiven takmak değildir. Eldiven kullanmayı yanlış görmüyoruz. Zira konu da bu değildir. Asıl mesele eldiven üzerine yüzük takmaktır*."

Bu yazıyı kaleme alan Fatma Nevber Hanım bunun yanlış olduğunu ifade etmiş. İnsan tabiatına aykırı olduğunu ısrarla belirtmiştir. Bir şık hanımdan cevap beklediğini belirtirken, yapılması gerekenin sessizce mahcup olmak olduğunu ifade etmiştir. Fatma Nevber Hanım'a göre bu modanın amacı sahip oldukları yüzüklerini âleme göstermekti. Zira bu yüzükler ile sosyal sınıflarını ilan ediyorlardı. Oysa Fatama Nevber Hanım'a göre bu zenginlikten çok görgüsüz olduklarının deliliydi. Muharrir kadınları bu konuda uyarmış bu adetten vazgeçmeleri gerektiğini belirtmiştir.[240]

Fatma Nevber'in yüzük takma modasına dair yazdığı eleştiri yazısına bir kadın cevap vermiştir. Cevap mektubunun yazarı, bu iddiaların kendisine ait olmadığını mutaassıba bir hanımın fikirleri olduğunu belirtmiştir. Muharririn ifadesine göre mutaassıba hanım eldiven üzerine yüzük takmak maddesine gelince alaycı bir şekilde gülerek şöyle söylemişti: "*Madem bu bir modadır, niçin tartışılıyor? Hem niçin eldiven üzerine yüzük takılmasın? Eldiven yalnız güneşten korumak için değil sıcaktan muhafaza etmek için de kullanılır. Kimi kadın ise mahremden korunmak için eldiven takar. Zira eldiven İslamiyet'i bir derece daha artırır. Bunun için eldivene yalnız moda gözüyle bakıp, eleştirmek yanlıştır*."

Mektupta yüzük takmaktaki amacın yalnız insanlara yüzüğü göstermek olmadığını, maksadın yüzüğün eldiven altında kalmasına mani olmak olduğu yazılmıştır. "*Eldiven altında kalmasınn uygun olmadığı için mecburen eldiven*

[239] Üsküdar'da Sakine Bir Hanım Tarafından Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 33, 1286 (1869), s.1.
[240]Eldiven Üzerine Yüzük Takmak Ne oluyor Bu Da Mı Moda, *Şükûfezar*, Sayı: 3, 1301 (1885), s. 12-13.

üstüne takılır. Hem biz de modaya uyalım ne çıkar ya da yüz liraya alınan yüzüğü herkes görsün ne zararı var?" sözleri ile modaya bakışını da yansıtan muharrir bu konuda Arife Hanım'ı eleştirilmiştir. Satın alınan eşyaların sandık içine hapsedildiği gibi yüzüğü de mi saklamak ister, denilmiştir. Modaya uymanın ne zararı vardı? Bu modanın kalkması için eldivenin, yüzüğün, hepsinden önce modanın tamamen yok olması gerektiği ifadelerine yer verilmiştir.[241]

Mecmuanın sahibi Arife Hanım bu mektuba sert ve alaycı bir üslupla sekiz maddede cevap vermiştir. Kadının ifadelerini tek tek ele alarak, yanıtlamıştır. Bu yazının birinci maddesinde: "*Mecmuanın üçüncü nüshasında "eldiven üzerine yüzük takmak ne oluyor?" başlığı ile kaleme alınan yazı Fatma Nevber Hanım'a aittir. Ancak makalenin yazılması ve yayınlanması heyet-i tahririyenin kararıdır. Söz konusu bu yazı kaleme alınması için Fatma Nevber Hanım'a teklif olunmuştur. O da kaleme alarak nazarı mütalaamıza arz etmiştir. Bu yazı yayınlanırken darılacak ya da küsecek olanlara kulak vermeden, ne düşünüyor isek dosdoğru kaleme aldık."*

İkinci maddede, Eldiven üzerine yüzük takmak moda, hem moda günah mı? ifadelerine karşı şöyle cevap verilmiştir: "*Bunun moda için yapıldığını hanımefendi de sözleri ile onaylıyor, onaylıyorsa bize karşı savunduğu görüşü unutuyor mu? Bu bunaklık değil mi?* Üçüncü maddede ise bu ifadeler yineleniyordu. *"Ne kadar moda olursa olsun eldiven üzerine yüzük takılmaz. Göze dahi hoş görünmüyor. Ayrıca hüsnü tabiata da aykırıdır. Biz moda adıyla anılan bu israfı desteklemiyoruz. Moda ise o halde yapılabilir sözleri bizim için bir anlam taşımıyor. Moda da onu çıkaran da mahvolsun*." Bu maddede Arife Hanım modaya karşı düşüncelerini ortaya koymuş ve israf nedeniyle kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.

Dördüncü maddede: "*Bir kadının eldiven kullanmasındaki maksat, yalnız nazik ellerini güneş yakmasın diye değil, sıcağın şiddetinden muhafaza etmek içindir."* ifadelerine yanıt verilmiştir. *"Biz bu aciz müdafaayı düşünememiştik. Bu saçmalıkları mecnun dahi dile getirmez. Eldiven güneş elini yakmasın diye kullanılıyor ile sıcağın şiddetinden muhafaza etmek için kullanılıyor ifadeleri arasında ne fark vardır. Bu sözler divaneleri dahi güldürür. İkisi de aynı şey değil midir? Bu sözler ancak Fatma Nevber Hanım'ı haklı çıkarır. Namahrem olduğu için takıldığına da inanmıyoruz*."

[241]Şükûfezar Heyet-i Tahririyesi, *Şükûfezar*, Say: 4, 1301 (1885), s. 7-8.

Beşinci maddede, eldivenin İslamı bir derece daha arttırdığı, bunun için buna yalnız moda denilemeyeceği ifadelerine şöyle karşılık verilmiştir: "*Hanımefendi affedersiniz ama siz bu sözleri söylemeyi iyi cesaret etmişsiniz. Sizi susturan Fatma Nevber Hanım'ın da daha yazacak şeyleri vardı. Daha ileri gitseydi sizi küplere bindireceğinden şüphe yoktu. Hoş bildirmediği de şüpheli. Sizi mutaassıba diye tarif etmişler ancak siz umursamaz cahil kızlardan daha ziyade modaya aşık biri olduğunuzu gösteriyorsunuz. Ayıp! Ağzınızdan çıkanları kulağınız işitsin. Eldiven neden İslamiyet'i tezyin etsin? İslam eldivene niçin ihtiyaç duysun? İsraf ve eğlenceden başka bir şey olmayan modanın İslam'da yeri var mıdır? Sefahatin İslam'da yeri yoktur. Sizi uyarıyorum İslam ile eldiveni bir daha ilişkilendirmeyin. Zira ileride zorbalıklara maruz kalırsınız."*

Altıncı maddede, yüzüğün gösteriş olmadığı, eldiven altında kalmasına mani olmak için eldiven üstüne takıldığı ifadelerine cevap verilmiştir: "*Hanımefendi hem mecburi takıldığını söylemiş, hem de moda bizde de bulunsun demiş. Söylediğiniz sözleri unutuyorsunuz, bu bunamışça sarf edilen sözlere cevap vermek büyük bir tenezzül olduğunu düşünüyorsak da ne çare."* Yedinci maddede, *"Arife Hanım aldığı her eşyayı sandık içine hapsettiği gibi yüzüğü de eldiven altında saklamak mı istiyor?"* ifadelerine yanıt verilmiştir. *"Bizi güldürüyorsunuz o makaleyi Arife Hanım değil Fatma Nevber Hanım yazmıştır. Siz ise Arife Hanım'a bir şeyler söylemek derdindesiniz. Elbette mecmuan iki yazarı arasında fark yoktur. Fakat şunu da iyi bilin ki Arife Hanım kendisine atılan bu taşı iade etme gücüne sahiptir. Ne satın aldığı eşyayı insanlara göstermek için alır ne de sandıklarda çürütmek için. Ancak sıhhatle giymek için satın alır. Yüzüğü hapsedecek eldiven de takmaz.*"

Sekizinci maddede, "*Ya moda ya eldiven ortadan kalkmadıkça iş sırasına girmez."* ifadelerine şöyle yanıt vermiştir: Moda denilen afeti kaldırmaya gücümüz yetmez. Ancak hüsnü tabiata muvaffak olmaya çalışmak bizim gayretimizdir. Hamiyeti olmayanlara bir şeyler söylemeyi zül görüyoruz. Yüzük ya da eldiven takmaya eleştirmiyoruz. Eleştirdiğimiz konu tekrar ifade ederiz ki eldivenin üzerine yüzük takmaktır. Tek gayemiz hüsnü tabiattır. Sözlerimizi başka anlayanlar bizi alakadar etmez.[242]

[242] Şükûfezar, *Şükûfezar*, Say: 4, 1301 (1885), s. 10-11.

Arife Hanım'ın yazısında modanın kadınlar arasında ihtilafa neden olduğunu görülmektedir. Kadınlar bu konuda birbirlerine hoş görmemişler, tenkit etmişlerdir. Kimi zaman benimsedikleri davranışları moda olarak açıklamaktan çekinmişler, moda yerine başka nedenlerle ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Modanın kabul gördüğü bu dönemde, yine en çok moda eleştirilmiştir. "Te*rakkî-i Muhadderat*" ve "*Şükûfezar*" mecmualarında modanın hoş görüldüğü söylenemez. Ancak yazıların muhtevasında kadınların modaya hakim olduğu da açıktır. Mektuplarda Beyoğlu'ndaki levantenlerden bahsedilmesinden anlaşılır ki kadınlar alafranga modasına daha alakalılardı.

III. BÖLÜM

3. TERAKKÎ-İ MUHADDERAT VE ŞÜKÛFEZAR MECMUALARINDA KADIN VE EĞİTİM

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılda Avrupa ile girdiği mücadelelerde yenilgiler almış. Devletin sınırları daralmıştır. Bu ise devletin içinde yeni krizlere

neden olmuştur. Avrupa'da ise sanayi devrimi ile seri ve daha ucuz mal üretimi başlamıştır. Sanayi üretimi, Osmanlı Devleti'nin ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş. Bir taraftan askeri yeniler alırken diğer taraftan el emeği ile üretilen malların karşısına daha hızlı üretilen Avrupa malları rakip çıkmıştır. Devlet siyasi, iktisadi ve askeri anlamda zor bir sürece girmiştir.[243]

Osmanlı Devleti siyasi askeri ve ekonomik alanlarda yaşadığı sorunlara çözüm olarak kurumlarını yeniden yapılandırmaya gitmiştir. Kurumlarını modernleştirirken bu konuda kendisine Avrupa'yı model almıştır. Avrupa'ya öğrenci göndererek aydın bürokrat sınıfı oluşturmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve yenileşme hareketinin devamlı ve kalıcı hale gelebilmesi için eğitimin iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerekiyordu.[244]

1839 yılında Sultan Abdülmecit Dönemi'nde Reşit Paşa'nın etkisiyle Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Devlet bu fermanla siyasi, sosyal alanlarda düzenlemelere gideceğini belirtmiştir. Bu ferman Tanzimat Dönemi'nin fikir yapısını da ortaya koymaktadır. Tanzimat Fermanı'nda eğitime dair bir madde yer almamıştı. Fakat bu dönemde yapılan yeniliklerin kalıcı ve devamlılığı da eğitimi şart haline getirmişti. Reşit Paşa oluşturduğu kadro ile eğitim temelli modernleşmeyi hedeflemiştir. Bunun için örgün eğitim yaygınlaştırılmış, yeni okullara açılmıştır. 1856 yılında Islahat Fermanı'nda ise Avrupa'nın eğitim ve biliminden yararlanılacağı belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi'nde halkın eğitimine önem vermiş, bu hususta adımlar atmıştır. Bu dönemde eğitim devletin geleceği için önemli ve şart görülmüştür. Tanzimat aydınları eğitim üzerinde durmuş, eğitimi topluma karşı bir borç alarak ele almışlardır. Eğitimin zorunluluğu gündeme gelirken farklı seviyelerde okullar açılmıştır. Ders müfredatları yenilenmiş, öğretim yöntemleri gözden geçirilmiştir. Devlet tedris ile kadrolarına yeterli donanıma sahip aydın-memur sınıfı yetiştirmeyi hedeflemiştir.[245]

Tanzimat Dönemi'nde tartışılan konular arasında "kadın hakları" da vardır. Devletin savaşlarda aldığı yenilgiler pek çok konuyu gözden geçirmesine neden olmuştur. Devletin eski gücüne kavuşması için çeşitli yollara başvurulmuş,

[243]Hasan Ali Koçer, *Türkiye Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s.122.
[244]Ülkü Koçak, "Tanzimat Dönemi Kadın Hareketlerinin Eğitime Etkisi", *Ekev Akademi*, Sayı:82, 2020, s.481.
[245]Yahya Akyüz, "*Türk Eğitim Tarihi*", Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1993, s.139.

Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiş, Avrupa'nın kurumları incelenmiştir. Bu doğrultuda devlet kurumlarında yenileşmeye gidilmiştir. Ancak bunun geçici olduğu düşünülmüştür. Modernleşmenin kalıcı olması toplumun eğitimine bağlıydı. Osmanlı toplumunun modernleşmesi için ise kadına eğitim verilmesi gerektiği savunulmuştur. Bu dönemde kadının eğitimi üzerine pek çok yazı kaleme alınmış, eğitimin herkes için gerekli olduğu üzerinde durulmuştur.

Tanzimat Dönemi'nde terakki için medeniyet gerekli görülmüştür. Medeniyet ise eğitimle mümkün olabilirdi. Eğitim yalnız erkeğe hasr edilemezdi. Bu toplumda ve ailede dengesizliğe neden olurdu. Ancak erkeklerin de ileri düzeyde eğitim aldığı söylenilemez. Zira eğitim almak için memur ya da paşa olmayı hedeflemek gerekiyordu.[246] Kadınlar içinse Tanzimat Dönemi'ne kadar sıbyan mekteplerinden başka eğitim alabilecekleri herhangi bir okul yoktu. Zira kadınlar için ileri düzeyde eğitim gereksiz görülmüştür. Dönemin aydınları kadınların eğitim konusunu gündeme getirmiş, bu konuda kadınlara öncü olmuşlardır.

3.1 Tanzimat Kadınının Eğitim Hakkı

Tanzimat Dönem'inde aydın sınıfı ile halk arasında bağ kurulmuştur. Çıkarılan gazete ve dergilerle halk pek çok konudan haberdar edilmiştir. Mecmualarla toplumda görülen aksaklıklar dile getirilmiş, toplum uyarılmıştır. Tanzimat aydınları Avrupa'yı tanıyan bürokrat sınıfıydı. Osmanlı- Avrupa mukayeseleri ile Batılılaşma fikrini inşa etmişlerdi. Batılılaşma önceleri yalnız devletin kurumları için de kalmış. Sonra ise bu fikir topluma sirayet etmiştir. Aydınların tartışmaya açtığı konular arasında kadınların eğitimi de vardır. Kadının eğitimi, bu eğitimin sınırları gibi konular gündeme gelmiştir. Mecmualarda yazdıkları yazılarla kadınlara yol göstermişlerdir. Kadın hareketi, kadının eğitim hakkı talebiyle başlamıştır. Kadınlara öncülük edenler ise çıkardıkları mecmualarla, kaleme aldıkları eserlerle aydın zümresi olmuştur.

Bu dönemde yayımlanan mecmualarda daha çok kadının aile içindeki görevleri, sosyal hayatı, eğitimi gibi hususlara değinilmiştir. Ancak bütün bu konuların temeli eğitim olarak görülmüştür.[247] Geleneksel kadın tartışmaya açılmış, mecmualarla Batı kadını Osmanlı kadınına tanıtılmıştır. Bir nevi Türk kadınlarına

[246]Çakır, *a.g.e.*, s.361.
[247] Güven, *a.g.e,* , s.65.

hak talep etmeleri için yol gösterilmiştir. Kadınlar değişen toplum düzenine ayak uydurması için yönlendirilmiştir. Bu bağlamda gazete ve dergiler kadın hakları için önem arz etmektedir. Kadın hakları II. Meşrutiyet Dönemi'nde hız kazanmış, kadınlar örgütlenmiştir. Tanzimat Dönemi'nde aydınların kadınların eğitim hakkı adı ile başlattıkları kadın hareketini zamanla kadınlar devralmıştır.

Bu dönemde kadınların eğitimi, kadının toplumdaki karşılığı gibi konular mecmualarda yer bulmuştur. Bu mecmualarda devletin kadınlara yönelik attığı adımlar, açılan okullardan haberdar edilmiştir. Mecmualarda yer alan kadın mektupları ile devletin kadınlara tanıdığı haklar, açılan inas okulları gibi hususların kadınlardaki karşılığı görülmüştür. Tanzimat Dönemi modernleşme üzerine kurulmuştur. Bu dönemde, modernleşmek için toplumun eğitim seviyesini yükseltmek ve eğitimi yaygınlaştırmak gerekli görülmüştür.

Toplumun eğitimi üzerine durulurken, kadının eğitimine dikkat çekilmiştir. Kadın eğitim almalıydı ki toplum terakki edebilsin. Zira çocuklar annelerinin âgûşunda yetişiyor ve annelerinden eğitim alıyorlardı. Kadınlar ne kadar malumat sahibi olursa çocuklar da o kadar iyi terbiye edilirdi.[248] Kadınların erkekler kadar eğitim almaya hakkı vardı. Mecmualarda bir erkeği eğitmek bir insanı eğitmek, bir kadını eğitmek ise bir toplumu eğitmek olarak görülmüştür. Zira kadınların eğitimi Osmanlı Devleti'nin geleceğini teminat altına alması demekti. Ancak her şeyden önce insan olduğu için eğitim almalıydı. Ziya Gökalp bu durumu şöyle ifade etmiştir:

"*Bunlar da olmasa kadın insandır.*
İnsanın en büyük hakkı irfan'dır."[249]

Kadınlara yönelik çıkarılan mecmualar kadınları aktif hale getirmiştir. Bu dönemde kadınlar eğitim hakkı elde etmiştir. Yalnız ilkokul düzeyinde okullar mevcutken, ortaöğretim, yükseköğretim seviyesinde okullar açılmıştır. Bu okullar nizamnameler ile düzenlenmiş ve geliştirilmiştir. Bu dönemde yalnız Osmanlı Devleti'nde değil Avrupa'da da kadınlar eğitim hakkı elde etmiştir. Ancak bazı yazarlar, Osmanlı Devleti'nde açılan okullara rağmen eğitimin yaygınlaşmamış olmasına dikkat çekmiş, mevcut durumun Avrupa ve diğer milletlerle kıyaslandığında Osmanlı kadınlarının geri kaldığını belirtmiştir.

[248] Demirdirek, *a.g.e.*, s.20.
[249] Doğramacı, *a.g.e.*, s.74.

3.2 Tanzimat Aydınlarının Kadının Eğitimi Üzerine Yazıları

Tanzimat Dönemi aydınları kaleme aldıkları yazılarda kadınların eğitimine oldukça yer vermişlerdir. Eğitimin yalnız erkeklere mahsus olmadığını, kadınların da eğitime alması gerektiğini belirtmişlerdir. Tanzimat'ın ileri gelenleri toplumun modernleşmesi için çaba sarf etmiş, bu noktada kadınların önemini vurgulamışlardır. Bunun için kadınlar adına eğitim hakkı talep etmişlerdir. Ancak bu da başlı başına yeterli değildi. Kadının eğitim alması için toplum ikna edilmeliydi. Osmanlı Devleti'nin kadının eğitimine dair attığı adımlarda Tanzimat aydınlarının etkisi olduğu aşikardır.

Dönemin yazarları kadınların eğitimine dair yazılar yazmışlar, kadının içtimai haklarını gündeme getirmişlerdir. Ahmet Mithat, kadının ailedeki sorumluluğuna dikkat çekerek bu doğrultuda eğitim verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ahmet Mithat'a göre eğitim kadının anne ve eş profilini güçlendirmek için bir yoldu. Ayrıca kadının geri kalmasına da değinilmiş, bu hususta İslam ve Batı hukuku mukayese etmiştir. Ahmet Mithat İslam hukukunun kadınlara Batı'ya kıyasla daha çok hak verdiğini ifade etmiştir. Eğitimde kadın erkek eşitliğini savunmuş ancak kadınların çalışmasına pek sıcak bakmamıştır.[250]

Şemsettin Sami ise "*Kadınlar*" adlı eserinde kadın ve erkeğin akılca müsavi olduğunu ancak kadınların eğitim alamamasından ötürü erkeklerin gerisinde kaldıklarını ifade etmiştir. Kadınlar eğitim alarak erkeklerle aynı çizgide bulunabilir, bu doğrultuda yeteneklerini icra edebilirlerdi. Şemsettin Sami medeniyetin, eğitiminle inşa edildiğini savunmuştur.[251] Medeniyet ise ancak kadını eğiterek mümkün olabilirdi. Osmanlı toplumunun terakkisini kadının eğitim seviyesi ile ilişkilendirmiştir. Zira kadınların aldıkları eğitim ailesini etkileyecektir. Kadının eğitimi, çocuğun eğitimi demekti. Eğitimli bir kadın çocuklarını iyi terbiye eder, eşinin mutluluğunu sağlardı. Kadın eğitilmeden erkeğin eğitilmesi ise boş bir gayretti. Şemseddin Sami bu düşüncelerini şu sözleriyle açıklanmıştır: "*Erkeğe terbiye vermek gölge veren ağaç dikmek ise, kadına terbiye vermek hem gölge veren hem de yemiş veren ağaç dikmektir*." Sami'ye göre kadınların aldıkları eğitimler yalnız çocuklarına değil torunlarına dahi sirayet ederdi.

Namık Kemal mecmualarda kadınlara dair yazdığı yazılarda kadın- erkek eşitliğine değinmiş, kadının eğitimi üzerinde durmuştur. Milletin terakkisini

[250]Güven, a.g.m., s.64.
[251]Koçak, a.g.m., s. 494.

kadının eğitimi ile mümkün görmüştür. "*Maarif*" yazısında eğitim seviyesi üzerinde durmuş, kadınların eğitim aldığı takdirde vatana faydalı olabileceklerini anlatmış, bu hususta Avrupalıları örnek göstermiştir. Yazara göre Avrupalıların terakkisinde eğitimin ciddi bir rolü vardı.[252] Eğitimde eşitliğin önemine de değinen Namık Kemal fırsat eşitliğinin gerekliliği üzerinde durmuştur. "*İbret*" gazetesinde "*Alie*" başlığı ile kaleme aldığı yazısında toplumun kadın telakkisini tenkit etmiştir.[253]

Celal Nuri ise kadının birinci vazifesinin ailesi olduğunu ifade etmiştir. Bunun için kadına herkesten önce eğitim verilmesi gerektiğini savunmuştur. Celal Nuri, kadının görevini belirtmiş, bu görev doğrultusunda eğitim verilmesi üzerinde durmuştur. Celal Nuriye göre kadın öğretmen ve eğitmendi. Her öğretmen gibi annenin de eğitim alması gerekirdi. Kadının eğitimi toplumsal bir gereklilikti. Osmanlı kadınlarının uzun yıllar eğitilmediğini ifade ederken nasıl eğiteceğine dair yazılar yazmıştır. Batı ülkelerinim eğitim programlarını incelemiş, buna göre Amerika ve İsveç eğitim programları Osmanlı eğitim sistemine uygulanamazdı. Çünkü bu ülkeler kadına uzun yıllar eğitim verirken, Osmanlı Devleti kadınlara henüz eğitim vermeye başlamıştı. Avrupa eğitimi diye uygulanan sistem de Osmanlı kadınına fayda vermemişti.[254]

Dönemin aydınları fikirleri ile birbirlerini etkilemiş, toplumu yönlendirmiştir. Mütefekkirlerin "*kadın*" hususunda birbirine yakın yazılar yazdığı görülmektedir. Bu yazıların geneli kadının anne kimliğini iyileştirmeye yöneliktir. Öyle ki kız öğretmen okulu, Dârülmuallimât'ın açılışında Saffet Paşa'nın konuşması da bu yöndedir. Saffet Paşa kadınların eğitimine ehemmiyet verilmesi gerektiğini, çocukların yegâne eğitmeninin annesi olduğunu ifade etmiştir. Kadınların çocukları için eğitim alması gerektiğini söylemiştir.[255] Bu konuda bazı mütefekkirler İslam'da eğitim ve kadını yeniden araştırmıştır. Kimi aydın İslam'a göre kadın haklarını tanzim etmiştir. Namık Kemal, Şinasi, Ali Suavi, Celal Nuri Kur'an'da kadını yeniden gözden geçirip, üzerine yazılar kaleme almıştır.

3.3 Tanzimat Dönemi Kadının Eğitimi

Tanzimat Dönemi'ne kadar kadının eğitimi sıbyan mektepleri ile sınırlıydı. Bu dönemde ise kadınların ileri düzeyde eğitim alması gündeme

[252]Doğramacı, *a.g.e.*, s. 32.
[253]Güven, a.g.m., s.64.
[254]Celal Nuri, *Kadınlarımız*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993, s.61.
[255]Güven, a.g.m., s. 63.

gelmiştir. "*Kadınlar eğitim almalı mı? Niçin eğitim almalı*?" soruları üzerine tartışmalar yaşanmıştır. Kadınların eğitim seviyesini yükseltmek için yeni okullar açılmış, ancak bu okullar şehirlerle sınırlı kalmış, genele yayılamamıştır. Toplumun eğitime bakışı da eğitimin yaygınlaşmasına engel teşkil etmiştir. Zira Osmanlı toplumu kadınların eğitim almasına müspet bir tavır sergilememiştir. Bu dönemde eğitimin gerekli olduğu ifade edilirken Tanzimat aydınları toplumun eğitim telakkisini değiştirmeye çalışmıştır.

Tanzimat aydınları kadınlara mahsus mecmualar çıkarmış, kadınların eğitim alması gerektiği üzerinde durmuştur. Ali Raşit "*Terakkî-i Muhadderat*" mecmuasını neşretmesindeki asıl amacın maarifi kadınlar arasında yaymak olduğunu yazmıştır.[256] Ali Raşit kadınlara verilen eğitimin noksan olduğunu, ifade etmiş, toplumu eleştirmiştir. Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi'nde eğitim politikalarını yeniden tanzim etmiş, kadınlara mahsus okullar açmıştır. "*Terakkî-i Muhadderat*" mecmuası okullarda verilen eğitimi pekiştirerek kadınların terakkisini görev edinmiştir.[257]

"*Terakkî-i Muhadderat*" gazetesinde eğitim üzerine kaleme alınan bir yazı dikkat çekmektedir. Söz konusu bu yazıda kadın ve erkek toplumu oluşturan iki unsur olarak görülmüştür. Biri geri kalıp diğeri terakki etse dahi matlub olan dereceye ulaşılamaz. Ali Raşit bu yazısında gelinilen noktadan hoşnut olmadığını yazmıştır. Zira Avrupalılara maddeten, giyim-kuşam ile benzeyen Osmanlı toplumu taklitten öteye geçememiştir. Ali Raşit Ermeni ve Rumların tedrislerine değinmiş, eğitim masraflarını halkın karşılamasına rağmen pek çok kız mekteplerinin olduğunu yazmıştır. Türklerde ise her mahallede mektep olsa dahi buralarda verilen eğitim noksan olup kadının ne cemiyet-i beşere ne vatanına ne de hanesine faydası dokunmadığını ifade etmiştir.

Ali Raşit, "*New York Tribune"* gazetesinde yer alan Osmanlı kadınının mektubundan bir kesite yer vermiştir. Ali Raşit'in aktarımına göre bu yazıda, sıbyan mekteplerinde kızların yeterli düzeyde eğitim alamadığını buradan çıktıktan sonra ise hareme kapatılıp öğrendiklerini dahi unuttukları yazılmıştır. Ali Raşit ise bu yazıya katıldığını belirtmiştir. Avrupa'da kadınların eğitim konusunda oldukça ilerlemiş olduğunu yazarken Osmanlı kadınlarının hala eski fikirlerden vazgeçmediğini belitmiş, Osmanlı kadınlarını tenkit etmiştir. Osmanlı bünyesinde

[256] Akgün, a.g.t., s.137.
[257] Davulcu ve Temal, a.g.m., s. 228.

bulunan milletlerin Ali Raşit'e göre Avrupalı kadınlar kadar malumat sahibi olmasalar da bu konuda Türk kadınlarından ileri olduğunu yazmıştır. Neticede elli yıl sonra 1920 senesinde dahi okur- yazar Osmanlı kadınlarının yüzde doksanını Hristiyan kadınları oluşturacaktı.[258]

"*Şükûfezar*" mecmuasında ise eğitimden ziyade, kadınların terakkisi üzerinde durulmuştur. Arife Hanım terakki üzerine yazdığı yazılarla terakkinin çalışarak kazanıldığını, kadınların da gayret edip çalışması gerektiğini yazmıştır. Arife Hanım'a göre terakkiyat-ı beşeriyede kadın ve erkeğin bir farkı yoktu. Terakki için bir arada, mütesaviyen çalışmak toplum için gerekliydi. Mecmuada gayret üzerine yazılan yazılarda ilim ve maarif vurgulanmıştır. Çalışıp gayret etmenin en âlisi ilim ve maarife münhasır olan olarak görülmüştür.[259]

Kadınlara yönelik çıkarılan mecmualarda kadınların eğitim durumu tartışılırken, kadınlar yazdıkları mektuplarla eğitim hakkı talep etmişlerdir. Mektuplarda en çok değinilen konu hiç şüphesiz ki eğitimdir. Kadınlar pek çok konuyu eğitimle açıklamışlardır. Toplumun kadınların eğitimine karşı tutumu da mektuplarda yer almıştır. Bu mektuplarda, eğitim kadınlar için neredeyse şart görülmüştür. Kadın anne olması nedeniyle, eğitim alması gerektiği ifade edilmiştir. Bu dönemde eğitimi modernleştirmeye yönelik adımlar atılmıştır. Diğer taraftan geleneksel eğitim kurumları yaşatılmaya çalışılmıştır. Eğitimdeki bu ikilik eğitimin niteliğini etkilemiştir.[260]

3.3.1 Mecmualarda Kadınların Eğitim Seviyesi

Tanzimat Dönemi'nde başlayan toplumsal değişim kadının yaşamını etkilemiştir. Erkek ile kadın mukayese edildiğinde kadınların yaşamlarında daha belirgin bir değişim söz konusudur. Eğitim hakkı, sosyal hayat, hukuksal haklar, çalışma hayatı gibi konularda değişiklikler olmuştur. Bu dönemde toplumsal sorunların temeli kadın olarak görülmüştür. Kadının eğitimi aydınlar tarafından tartışmaya açılmıştır. Eğitimin herkes için gerekli olduğu konusunda halk ikna edilmeye çalışılmıştır. Zira Osmanlı toplumu kadınının okumasına çok sıcak bakmıyordu. Bu durum "*Terakkî-i Muhaterat'a*" gelen mektuplarda da görülmektedir.

---

[258]Osmanlı Kadınlarının Terbiyesine Dair Manzume-i Efkar Gazetesinde Görülen Benddir, *Terakkî-i Muhadderat,* Sayı: 7, 1286 (1869), s.2.
[259] Mukaddime, *Şükûfezar*, Sayı:1 1301 (1885), s. 4.
[260] Koçer, *a.g.e*, s.123.

Osmanlı'nın toplumunun eğitime karşı tutumu eğitimin yaygınlaşmasını engellemiştir. Kadınların eğitim alması ihtiyaç dahilinde görülmemiş, bu durum açılan okulları da etkilemiştir. Zira kimi okullar ilgisizlikten kapanmıştır. "*Terakkî-i Muhadderat*"ta yer alan varakalarda toplumun eğitime karşı tavrı ortaya konulmuştur. Zağra-i Atik'ten (Bulgaristan) gelen mektupta "*Kız kısmı okursa büyücü olur*." ifadelerine yer verilmiştir.[261] Muharrir, kadınların bu düşüncelerle maariften mahrum bırakıldıkları için sitem etmiştir. İşkodra'dan (Arnavutluk) gelen varakada ise "*Halkta tahsil aleme o kadar heves yok.*" ifadeleriyle toplumun eğitim hususundaki tavrına değinilmiştir.[262] Sofya'dan gelen mektupta Leyla Hanım ise şöyle ifade etmiştir: "*Eski zamanda, gençliğimde erkekler kadınların okumasını ayıp sayıyordu*." Bu mektupta toplumun eğitim telakkisinin de değişmeye başladığı görülmektedir. Zira Leyla Hanım okuma yazma bilmediğini, ancak kızlarının eğitim aldığını belirtmiştir.

Kadınlar arasında okuma- yazma bilenler de vardır. Ailelerinin çabaları ile eğitim almış, kimisi ise tahsilini ilerletmiştir. Bu dönemde kadınların okuma-yazma oranını saptamak güçtür. "*Terakkî-i Muhadderat*"a mektup gönderen Belkıs Hanım kadınların okuma- yazma bildiğini, erkeklerin zannettikleri gibi kadınların cahil olmadığını yazmıştır. "*Ekeklere kıyasla, kadınlardan yazı yazmayı bilenler olmasa da okuma bilenlerin oranı %50'dir*."[263] Fâika Hanım ise iyi eğitim alan kadınların İstanbul'da dahi beş on kişiyi geçmeyeceğini yazmış, Belkıs Hanım'a katılmadığını ifade etmiştir. Faika Hanım *"%50 yoktur olsa olsa %10 vardır*."[264] ifadelerine yer vermiştir. 1913'te kadınlar tarafından yayınlanan Kadınlar Dünyası dergisinde "*Kadınların %90'ı hiç tahsil görmemiştir*." ifadeleri yer almaktadır. Bu yönde yapılan araştırmalarda okuma- yazma oranı tam olarak bilinmese de bu oranın %10'u geçemeyeceği ileri sürülmüştür. Kadınların okuma- yazma oranı ise erkeklerden çok daha düşüktür. [265]

Mecmualarda yer alan yazılarda ve kadınların gönderdikleri mektuplarda eğitim konusu üzerinde durulmuştur. Kadınlar mektuplarla eğitim hakkı talep etmiştir. Eğitim alamadıklarını, okulların yetersiz oluşunu ifade etmişlerdir. Kimi erkeklerin bu konuda kadınların karşısında yer aldıklarından şikayet etmişlerdir.

[261]Zağra-i Atik'ten Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 33, 1286 (1869), s.2.
[262]İşkodra'dan Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 39, 1286 (1869), s.2.
[263]Belkıs, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 4, 1286 (1869), s.3.
[264]Fâika Hanım İmzası İle Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.5.
[265]Karakışla, *a.g.e.*, s. 24.

Kadınlar geri kalmalarını, erkeklerin kadınlara karşı cahil tutumundan kaynaklandığını yazmışlardır. Dönemin aydınları, kadınları desteklese de bu yeterli görülmemiştir. "*Eğer kadına arkadaş müstakbel unsurun yegane validesi ve mürebbiyesi diye bakanlar ve onları o surette yetiştirmek isteyenler varsa da bunlar ekaliyette veyahut nazariyesi bol teşebbüsü az taraftadır*." [266]

Bütün bu tartışmaların yanında Tanzimat Dönemi kadın hakları ve eğitiminin gündeme geldiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde Batı tarzı eğitime adım atılmış, eğitim alanında yenilikler yapılmış, yeni okullar açılmış, halkın eğitimine karşı tutumu da bu yönde çözülmeye başlamıştır. Nihayetinde kadınlara yönelik açılan okullarla kadınların eğitim seviyesi nispeten yükselmiştir. Tanzimat Dönemi kadınların ortaokul ve lise seviyesinde okullarla tanıştığı bir dönem olmuştur.

3.3.2 Kadınların Eğitim Hayatı

Tanzimat Dönemi'ne kadar kadınların eğitim hayatı sınırlıydı. Kadınlar yeterli eğitim alamamışlar ve bundan şikayet etmişlerdir. Yayınlanan mecmualarda da eğitim üzerine durulmuş, eğitim alanında yeni adım atılması gerektiği ifade edilmiştir. "*Terakkî-i Muhadderat*" ve "*Şükûfezar*" mecmualarında da eğitime öncelik verilmiştir.

"*Terakkî-i Muhadderat"* mecmuasında Ali Raşit gazetenin neşredilmesinden maksadın eğitimi yaygınlaştırmak olduğunu yazmıştır. "*Gazetenin neşrinden esas-ı maksat olan intişar-ı envar-ı maarif emel-i hayrına mutabık idüğü bedihi*" ifadelerine yer verilmiştir. [267] Eğitimin kadın- erkek herkes için gerekli olduğu "*tahsil-i ilim etmek zükur ve inas herkes için farzı ayındır*" hadisi ile açıklanmıştır.[268] Mecmuada eğitimli insan ile eğitimsiz insan mukayese edilmiştir. Osmanlı Devleti bu dönemde kadınların eğitimine yönelik adımlar atarken "Terakkî-i Muhadderat"'ta bu eğitimi pekiştirmek gayesi ile kadınların terakkisini görev edinmiştir.[269]

"Şükûfezar" mecmuasında da kadınların çalışıp, gayret etmesi gerektiği ifade edilmiş, ilmin önemi anlatılmıştır. Tanzimat Dönemi'nde açılan okullar bu mecmualarla desteklenmiştir.[270] Dönemin eğitim faaliyetlerinde bu mecmualarda

[266] Doğramacı, *a.g.e.*, s. 17.
[267]Akgün, a.g.t., s. 137.
[268]Mukaddime, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı:1, 1286 (1869), s.1-2.
[269]Davulcu ve Temel, a.g.m., s.228.
[270]Mukaddime, *Şükûfezar*, Sayı:1, 1301 (1885), s.2-3.

etkili olmuştur. Kadınların eğitim talepleri bu mecmular ile duyurulmuştur. Zira Tanzimat Dönemi'ne kadar kadınların eğiti hayatı sıbyan mektepleri ile sınırlıydı. Eğitimli Osmanlı aileleri sıbyan mekteplerinden sonra çocuklarının evde eğitimine devam etmesi için imkan sağlamış olsa da toplumun geneli bu olanaklardan mahrumdu.[271]

3.3.2.1 Sıbyan Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde Selçuklu ve diğer Türk- İslam devletlerinde olduğu gibi ilköğretim seviyesinde okullar vardır. Bu okullara halk arasında mahalle mektebi veya sıbyan mektebi deniliyordu. Bu mektepler her köy ve mahallede cami bünyesinde veya yanında bulunurdu. Şehir merkezlerinde bulunan mekteplerin masraflarını vakıflar üstlenirken, köy ve mahallelerde mekteplerin giderleri ve öğretmen ücretleri bölge halkı tarafından karşılanıyordu. 5-6 yaşına gelen kız ve erkek çocukları bu okullarda 3-4 yıl süreyle eğitim görüyorlardı. Bu eğitim zorunlu olmayıp tamamen ailenin kararına bağlıydı. Mekteplerin programları temel dini bilgiler ve dini uygulamalardan ibaretti. Çocuklar Elif-ba ile başlar zamanla Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenirlerdi. İbni Haldun'a göre bu yaşlarda verilen dini eğitim çocuklara Kur'an sevgisini yerleştirmek içindi.

II. Mehmet Dönemi'nde Darüttalim'de Kur'an-ı Kerim okumanın öğretileceği belirtilmiştir. II. Beyazıt Dönemi'nde ise caminin yanına inşa edilen sıbyan mektebinin müfredatı belirtilmiştir. Buna göre cuma günü hariç 30 erkek çocuğa Kur'an okutup öğretilmesi ve namaza dair her şeyin çocuklara gösterilmesi yer almıştır.[272] II. Mahmut 1824'te yayınladığı fermanla dini bilgilerin öğretilmesini emretmiştir. Buna göre önce Kuran'ı Kerim dersleri verilecek sonra çocukların yatkınlığına göre derslere devam edilecektir.[273] Mektebi inşa ettirenlerin verilecek derslere dair müdahil olduğu görülmektedir. I. Mahmut'un annesi Galata'da mektep inşa ettirmiş ve bu mektepte güzel yazı dersi verilmesini hocalarından talep etmiştir. Mekteplerin bulunduğu mevki de verilecek dersleri belirliyordu. Zira Bâb-ı Âli'ye yakın mekteplerde, devlet dairelerine istihdam edilmesi ihtimaline karşı Arapça, Farsça dersler verilmiştir.

Padişahlar açtıkları mekteplerde öğrenci alımlarında bazı koşullar getirmiştir. II. Mehmet ve II. Beyazıt Dönemi'nde mektebe alınan

[271]Ortaylı, *a.g.e.*, s.75.
[272]Akyüz, *a.g.e.*, s.73.
[273]Cahit Balcı, "Osmanlı'da Mektep", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:29, 2004, s.7.

öğrencilerde yetim ve fakir öğrencilere öncelik verilmesi buyrulmuştur. Bunun yanında padişah ve devlet adamları tarafından kurulan mekteplerde çocukların ihtiyaçlarına binen para, giysi, yiyecek gibi yardımlar yapılmıştır. II. Mahmut'un emri ile sıbyan mekteplerinde okuyan 20.000 öğrenciye yemek yedirilip tatlı ikram edilmiştir.[274] Sıbyan mekteplerinde çocuklar öğretmenin karşısında evden getirdikleri minderin üzerine çöker, Kur'an okur, namaz dualarını öğrenirdi. Bu sınıflarda ders halkası kurulur, öğrenciler sırayla hoca karşısına geçer ve ders verirdi.[275] Sıbyan mekteplerinde hocanın öğrencileri dövmesi olağan bir durumdu. Zira çok eskiden beri dayak öğretim disiplin aracı olarak görülmüştür. Çoğu aile de bu durum normal karşılanmıştır.[276]

"*Terakkî-i Muhaterat*"'a gelen bir varakada mekteplerde dayağın hoş karşılanmadığı görülmektedir. Kamile imzasıyla gelen mektupta bu mekteplerden bahsedilmiştir. Kamile Hanım, gazetede yer alan bazı mektupları işittikçe üzüldüğünü ifade etmiş. Mümkün olsa mektebe gideceğini belirtmiştir. Eğitimden mahrum kalmasını ise şöyle anlatmıştır: "*Fakir bir insan evladı olduğum için hoca beni şefkat ve merhamet etmeyerek döverdi, okutmak dururken dayak atardı. Bir gün yediğim dayaktan eve hasta geldim. Annem beni bir daha mektebe göndermedi. Yalnız dayak yiyen ben değildim. Hoca benim gibi fakir çocuklarını kız- erkek fark etmeksizin döverdi.*"[277]

Kamile Hanım bu mektubu ile mekteplerdeki dayağın neticelerine aktarmış, Hocanın öğrencilerine adil davranmadığından şikayet etmiştir. Söz konusu bu mektupta mekteplerin; kız- erkek, karma yapısının olduğu görülmektedir. Dârülmuallimât öğrencisinin gönderdiği mektuba ise bu mekteplerde kız çocukları üç- beş senede bir hatim indirir. Sonra ev işlerine dair marifet öğrensin diye mektepten alınırdı.[278] "*Terakkî-i Muhadderat*"'a okuma-yazmada dahi bilmeyen kadınların da başkaları aracılığı ile mektup gönderdiği görülmektedir.

Sıbyan mektepleri zorunlu değildi. Çocukların sıbyan mekteplerine gitmeleri veya bu mekteplere devamlılığı tamamen ailenin kararına bağlıydı. Bu nedenle bazı mektuplarda kadınların okuma- yazma dahi bilmediği görülmektedir.

[274]Akyüz, *a.g.e.*, s. 74.
[275]Nebi Bozkurt, "Mektep", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, Ankara, s.6.
[276]Akyüz, *a.g.e.*, s.72.
[277]Kamile, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 11, 1286 (1869), s.3.
[278]Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 29, 1286 (1869), s.2.

Leyla imzası ile gönderilen mektupta muharrir okuma yazma bilmediğini ancak gazeteden kızları aralığı ile haberdar olduğunu, bu mektubu da kızlarının kaleme aldığını ifade etmiştir. Ayrıca açılan okullardan haberdar olduğunu belirtmiştir. Eskiden okumanın ayıp sayıldığını ancak bu durumun değişmeye başladığını ifade etmiştir.[279] Zağra-i Atik'ten (Bulgaristan) gelen varakada ise kadınların çoğunun okuma bilmediğini, bildiğini iddia edenlerin dahi okumadan bir haber olduğu ifade edilmiştir. "*Hani buralarda da kızlara mahsus okullar açılsa da bir parça olsun cehaletten kurtulsalar. Bohçacı kadının zimem defterine elif çeken hanımları ben burada malumat sahibi addederim. Çünkü burada kadınlar elif nedir bilmezler*."

Leyla Hanım, okuma- yazma bilen kadınların dahi okumadan bi-haber olduklarını yazmış, kız çocuklarının mahalle mekteplerine gitmeleri gerektiğini ifade etmiştir. "*Okuma bildiği için molla kadın şöhretini kazanan bu kadınlar, Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin hikâyelerini anlatan hareketli kitapları dahi başını yarıp, gözüm çıkararak okur. Birkaç kasabada bir böyle kadınlar vardır. Bunlar cehaletlerinin işareti olarak cim yazmayı dahi beceremezler. Bu makulelerin eline okusun diye bir kâğıt versen, gözlüğü burnuna takar ve bir müddet gözlüğün altından, bir müddet üstünden bakıp uzun uzun düşünür. Birkaç kez başlarını öteye beriye sallayıp gözlerini sulandırdıktan sonra, efendinden selam var kızım, derler. Bir harfini dahi okuyamadığı halde artık devamını okuyamayacağım, yüreğim fena kalktı. Kör olası gözlerim akar durmaz, derler ve bir parça ağlayıp özür dilerler. Bu hanımları cehaletten kurtarmak mümkün değildir. En azından yeni yetişen kızları mümkün olduğu kadar mahalle mekteplerine vermeli.*"[280]

İşkodra'dan (Arnavutluk) gelen mektupta kadınlara mahsus mekteplerin az olduğu ifade edilmiştir. Var olan mekteplerin ders müfredatlarından bahsedilmiştir. "*Gazetede kadınlara ilim ve marifet tahsil etmeleri için nasihatler yer alıyor, okuyanlar bunlardan ders almalıdır. Ancak burada kadının okuma -yazma öğrenmesi zordur. Zira mektep ve hoca yok. Hem halkta maarife dair heves de yok. Yazılarınızda bahsettiğiniz Avrupa kadınlarının okuryazarlığını herkes görmeli. Burada kız çocuklarına mahsus bir iki mektep var. Bu mekteplere giden kız çocukları, namaz surelerini öğrenir öğrenmez mektepten alınır. Bu mekteplerde doğru düzgün Türkçe dahi öğrenemezler. Bu yalnız kız çocukları için değil erkek*

[279]Sofya Sakin-i Astaneli Leyla Hanım İmzasıyla Gelen Varaka, Terakkî-i Muhadderat, Sayı: 6, 1286 (1869), s.3.
[280]Zağra-i Atik'ten Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 33, 1287 (1870), s.2.

çocukları için de aynıdır. Yeni açılan okulların verdiği eğitim yerindedir. Bu mekteplerden başka Latin iki papaz mektebi daha var. Ancak çocuklar bu okullardan da hakkıyla istifade edemezler."

İşkodra'dan gelen bu mektupta muharrir, halkın genelinin okuma- yazma bilmediğini, öğrenmek için de çaba sarf etmediğini yazmıştır. "*Fakat henüz uyanamıyoruz, değil kız çocuklarının erkek çocuklarının dahi okuma- yazma öğrenmelerine imkân sağlayamıyoruz. Bütün İşkodra'da okuma- yazma bilen erkeklerde nadir, kadınlarda beş on kişi ancak bulunur*."[281] Adile Hanım imzasıyla gelen varakada Osmanlı Devleti'nin siyasi gerekçelerle eğitime gereken önemi vermediğini şöyle ifade etmiştir: "*Osmanlı, iptidai zuhurundan yakın zamana kadar, düçar olduğu müşkülat ve girmiş olduğu savaşlar nedeni ile değil kadınların erkeklerin dahi eğitimiyle istenilen düzeyde ilgilenemedi. Ancak bu dönem ulum ve maarife mahsus bir zamandır. Zira bu zamanda yeni mektepler açılmış, çocuklar eğitime teşvik edilmiştir. Geçenlerde kız çocuklarına mektep açılarak geleceğimiz teminat altına alınmıştır*."[282] Rabia Hanım ise mektubunda: "*Avrupalıların usul-ü tahsilini lüzumu kadar tadil ve ahlakımıza tevfik edip, kızlarımız okutturmalı."*demiştir.

3.3.2.2 Evde Eğitim

Mektuplarda okuma- yazma dahi bilmeyen kadınlar vardır. Ancak aile ve eşlerinin gayretleri ile eğitimini ilerletmiş kadınlar da vardır. Kimi anne- babalar, evlerine çağırdıkları özel hocalarla çocuklarının tedrisine önem vermiştir. Bazı kadınların ise evlendikten sonra eşlerinin bilgi birikiminden yararlandığı görülmektedir. Belkıs Hanım'a göre bu eğitim yalnız dini bilgilerden ibaret değildi. Farklı dallarda teorik eğitim alan kadınların olduğunu yazmıştır. "*Kadınların ekseri ise daha çocukken anne ve babaları tarafından Elif-ba, Kelam-ı Kadim ve ahlak risalesi okutturulmuşlardır. Bazı kızlar büyüdüğünde dahi okumaktan çekinmeyip özel hocalarıyla Muhammediye gibi hareketli kitaplar okumaya devam etmiştir. Hatta Kadınlar arasında babaları vasıtasıyla tarih, edebiyat kitaplarını mütalaa edenler vardır. Bunlar Arapça, Farsça lügatlerini dahi öğrenirler. Durum böyle iken ne için kadınların cehaletin karanlığında kaldığı herkesin fikrine yerleşiyor*."

Belkıs Hanım, erkeklerin düşündüğü gibi kadınların cahil olmadığını ve okuma- yazma bildiklerini belirtmiştir. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi kadınlar

[281]İşkodra'dan Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 39, 1286 (1869), s.2.
[282]Adile Hanım İmzası İle Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, 1286 (1869), s.3-4.

arasında sıbyan mektepleri ile kalmayıp eğitimine devam edenler vardır. Belkıs Hanım'a göre bu kadınların sayısı oldukça fazlaydı. Erkekler kadınların okuma-yazma dahi bilmediğini, bilen varsa da az olduğunu zannederler. Bu hiç de düşündükleri gibi değildir. Erkeklere kıyasla okuma bilen kadınlar azdır ancak kadınların yarısı okuma bilir. Kadınlar arasında kitabetle yetişenler de vardır. Fitnat[283], Leyla Hanımlar[284] bunun ispatıdır. Şeref Hanım'ın ise divan-ı belagatine diyecek söz yoktur. O asırda dahi böyle hanımlara yetişir de bu asırda yetişmez mi? Yetişmiştir de ancak kâfi değildir. Yakın vakitte sayıları artar. Bu yazdıklarım da bazı erkekler şaşırtacak, kadınlar arasında böyle fikir beyan edecek kimse yok diyeceklerdir. Ancak ben kadınların her asırda ashab-ı kelam olduğunu ispat ederim.[285]

Belkıs Hanım'ın bu iddiasını mecmuada tartışmaya yol açmıştır. Hayriye Hanım, Belkıs Hanım'a bu konuda katılmış "*Halkın bildiği gibi kadınların okuma bilenler az değildir*." demiştir. Ancak kadınların öğrendikleri yazının harekeli olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında kendi eğitimine dair de bilgi vermiştir. "Zevcemle evlendiğimiz zamandan beri beni bizzat okutup yazdırmaya hasrederek bana bu iyiliği bil- icra akranın içinde mümtaz etmiştir."[286] Fâika Hanım ise her kadının Belkıs Hanım gibi olmadığını ifade etmiş, onun gibi kadınlar sayıca azdır demiştir. Kadınların okuma-yazma öğrenmesinin bir faydasının olmadığını zira faydalı kitaplar okumaya hoca ve zaman gerektiğini belirtmiş, bunların olmaması durumunda kadınların aynı noktada kalacaklarını ifade etmiştir. Fâika Hanım bu yazısı ile yükseköğretime vurgu yapmıştır.[287]

Rabia Hanım da Belkıs Hanım'ın bu fikrine karşı çıkmıştır. "*Belkıs Hanım hemşiremizin gayretiyle taifemiz hocalardan harekeli Muhammediye okur demesi ve buna binen Fitnat, Leyla ve Şeref Hanımları örnek göstermesi, yürekleri*

[283]Tanınmış kültürlü bir aileden gelen Fitnat Hanım Osmanlı Devleti'nin birkaç kadın şairlerinden biridir. Doğum ve ölüm yılı hakkında kesin bilgi bulunmasa da XVIII. yüzyıl da yaşamış, şeyhülislam Mehmed Esad Efendi'nin kızıdır. Asıl adı Şerife Zübeyde olup bazı kayıtlarda Şerife Emetullah Fitnat olarak da geçer. Manzume eserleri ile kimi zaman ediplerin bir araya geldiği sohbet meclislerinde dahi bulunmuştur. Yalnız dönemin edebi kimlikleri ile değil siyasi isimlerle de bir araya gelmiştir. Kimi zaman siyasi vazifelerde dahi yer almıştır. Belgrad seferi esnesında sulh anlaşmasını hazırlayan heyette murahhas olarak görev almıştır.

[284]Tanzimat Dönemine de tanıklık eden Osmanlı Devleti'nin kadın şairlerinden olan Leyla Hanım, Kazasker Moralızade Mehmet efendi'nin kızıdır. Dönemin aydın çevresi içinde yetişmiş olan Leyla Hanım tahsilini dayısı Keçeçizade İzzet Molla'dan almıştır. Hayatını ilme ve şiire adamış olan Leyla Hanım'ın tek eseri farklı vezinlerde yazılmış *Divân* şiir kitabıdır.

[285] Belkıs, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 4, 1286 (1869), s.3.

[286] Hayriye Hanım İmzası ile Vürud Eden Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.3.

[287] Fâika Hanım İmzası İle Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.5.

ferahlatmayıp böyle üç şair ha çıkmış ha çıkmamış…"[288] Safiye Hanım ise erkekler kadınların terbiyesini isterler ancak cehaletlerinden endişe etmezler demiş. Bu konuda erkekleri eleştirmiştir.[289] Bir mektupta ise yalnız kadınların değil halkın genelinin cahil olduğu ifade edilmiş. Ancak buna rağmen okuyan ve öğrenen kadınların bulunduğu yazılmıştır. "*Bu mektubun sahibinin kadın olduğuna inanmayacaklarını iyi bilirim. Ben meramımı anlatacak ve okuduğumu anlayacak kadar kitabet tahsil ettim. Ancak bu mektubu bana layık görmezler*."

Ülker Hanım'ın yazdığı bu mektupta Belkıs Hanım'ın kadınların ilim tahsil ettiğine dair şair hanımları örnek göstermesine şöyle yanıt vermiştir: "*Evvelki zamanda geçmiş alime katiplerle istişhâd edilmeyeceği ve eğer ki bir iki şair gelmişse koca bir millette şu kadar yüzyıldan beri ancak iki kadın zuhur ettiğini, etmediğini dahi böyle bir asırda zul ve ardan başka bir semeresi olmayacağı derkardır*." [290] Ayrıca Ülker Hanım eşinden Fransızca ders aldığını da belirtmiştir. [291]

3.4 Tanzimat Dönemi Eğitim Politikaları

Tanzimat öncesi Türk kadını için eğitim müesseseleri sıbyan mekteplerinden ibaretti. İleri seviyede eğitim imkânı yoktu, halkın da böyle bir talebi yoktu. Tanzimat Dönemi'nde batılılaşma hareketinin her alanda etkisi görülmüş, Türk eğitim sistemine de yenilikler getirmiştir. Bu dönemde ilkokullar ıslah edilmiş, ortaöğretim ve yükseköğretim seviyesinde okullar açılmıştır.[292] 1857'de Maarif Nezareti kurularak eğitim tek çatı altında toplanmıştır. Maarif Nezaretinin bünyesinde bulunan Encümen-i Daniş Meclisi bu dönemde Maarif-i Umumiye adını almıştır. Meclis-i Maarif üç bölüm olarak teşekkül etmiştir. Özel okullar, genel okullar ve tercüme odası. 1869 yılında ise Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim kurumları yeniden düzenlenmiştir.[293]

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 1 Eylül 1869 tarihinde beş bölüm 198 madde olarak yayımlanmıştır. Fransa'nın Duruy Kanunu'ndan 1867 etkilenerek hazırlanan bu nizamname ile eğitimin bütün kademeleri ıslah edilmiştir. Şura'yı Devlet-i Maarif dairesinde Kemal Paşa'nın başkanlığında teşkil eden bir heyet

[288] Varaka (Rabia), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.1.
[289]Ahmet Farisi Efendi'nin Harem Fezail-i Tevemi Hanım Efendi Trafından İrsaline Himmet Buyrulan Varakadır, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, 1286 (1869), s.2.
[290]Mektup (Ülker), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 37, 1287 (1870), s.2.
[291]Mektup (Ülker), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 37, 1287 (1870), s.2.
[292]Kurnaz, *a.g.e*., s.24.
[293]Koçer, *a.g.e*, s.88.

tarafından hazırlanmıştır. Buna göre yeni okulların açılmasına karar verilmiştir. Nizamname'de okulların aksam ve dereceleri, okul kayıtları, öğrenci bursu, öğretmen atamaları ve maaşları, idarecilerin durumu ele alınmıştır. Buna göre eğitimin yaygılaştırılması amaçlanmış. Müfredat daha modern hale getirilmiş, muhtevasına dini derslerin yanında aritmetik, tarih, coğrafya gibi dersler eklenmiştir. Okullar kademelere ayrılırken, öğretim yöntem ve usulleri iyileştirilmeye çalışılmıştır. "*Umran-ı alemin menbaı aslisi fünun ve maarif olup*" ifadeleri ile eğitimin gerekliliği üzerinde durulmuştur.[294] Bu Nizamname ile kızlara yönelik okullar açılmıştır.

3.4.1 İlkokullar

Tanzimat Dönemi'nde ilköğretime dair yeni kararlar alınmıştır. Abdülmecid Dönemi'nde çıkarılan Hatt-ı Hümayun ilköğretim süresi dört yıl olarak belirlenmiş. Ancak yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeni ile bu kararlar hayata geçirilememiştir. 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde sıbyan mekteplerine dair hükümler yer almıştır. Buna göre ilköğretim zorunlu hale gelmiş, yaş aralığı erkek çocukları için 6-10, kız çocukları için 7-11 olarak belirlenmiştir. Bir mahallede iki sıbyan mektebi varsa bunlardan birisi kızlara ayrılacak, yoksa yeni mektep inşa edilene kadar karma eğitim uygulanacaktır.

Nizamnamenin üçüncü maddesine göre her köy ve mahalleye sıbyan mektepleri açılacaktır. Kız sıbyan mekteplerinin hocaları kadın olacaktır. Ancak kadın öğretmen olmadığı için yetiştirilene kadar derslere erkek hocalar girecektir. Nizamnamede kız mekteplerinde ders verecek erkek hocalar için belli şartlar konulmuştur. Söz konusu bu hocalar yaşlı, iyi ahlakı ve tecrübeli hocalardan seçilecekti.[295] Bunun yanında okul masrafları mahalle ve köy halkı tarafından karşılanacaktır. Bu madde ile okulların giderleri halka bırakılmış, bu ise okulların yaygınlaşmasını olumsuz etkilemiştir. Sıbyan mekteplerinde Elif- ba, Kur'ân-ı Kerim, yazı, hesap, Osmanlı Tarihi, coğrafya, ve mâlûmat-ı nafia gibi dersler verilecektir.

1876 Kanun-ı Esasi'de ile ilköğretimin zorunluluğu yasalaşmış, anayasada yerini almıştır. Böylece kız çocuklarının eğitim alması mecburi hale gelmiştir. II.

[294]Hamza Altın, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretim Yetiştirme Tarihteki Yeri", *İlahiyat Dergisi*, 13 (1), 2008, s.275.
[295] Koçer, *a.g.e.*, s.93.

Abdülhamit, sıbyan mekteplerinin yerine iptidai mekteplerini açmıştır. Bu dönemde okulların sayısında artış olmuştur.[296]

3.4.2 İnas Rüşdiyeleri

Tanzimat Dönemi'nde ilk kez orta öğretim seviyesinde olan rüşdiye okullarının açılması gündeme gelmiştir. 1858 yılında Maarif Nezareti'nden Sadaret'e yazılan tezkirede inas rüşdiyesinin açılması teklif olunmuştur. 6 Ocak 1859 tarihinde ilk inas rüşdiyesi olan Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi İstanbul Sultanahmet'te açılmıştır.[297] 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde rüşdiye okullarına dair yeni kararlar alınmıştır. Buna göre beş yüz haneyi aşkın yerleşim yerlerine rüşdiye açılacak, Hristiyan ve Müslüman rüşdiyeleri ayrı olacaktır. Rüşdiyelerin öğrenim süresi üç yıl olarak belirlenmiş, okullar ulum ve edebiyat olarak iki sınıfa ayrılmıştır. Bu okulların öğretmenleri kadın olacak, öğretmen açığı söz konusu olduğunda yaşlı ve tecrübeli erkek hocalardan faydalanılacaktır. Nizamnameye göre rüşdiyeler İstanbul dışında da açılacaktır.

İnas rüşdiyelerinin ders programı şöyle idi: Ulum-u diniye, ahlak, malumat-ı nafia, Osmanlı lisanı, hesap, sülüs, Arapça, Farsça, tarih, coğrafya, dikiş-nakış.[298] 1871-1872 yıllarına kadar yalnız bir tane inas rüşdiyesinden bahsedilirken bu tarihte sekiz kız rüşdiyesinin adı kayıtlara geçmiştir. Nizamnamede İstanbul haricinde de rüşdiye açılmasına karar verilmişse de bu ancak Abdülhamit Dönemi'nde mümkün olmuştur. Yine bu dönemde ilk kız idadisi açılmıştır. Bâb-ı Âli caddesinde konak kiralayarak kız idadisine dönüştürülmüş. Bu okul 13 Mart 1880 tarihinde eğitime başlamıştır. Kız idadilerinin dersleri diğer okullardan daha farklıydı. Fransızca, Almanca, müzik gibi dersleri vardı. Lise seviyesinde Avrupa standartlarına uygun eğitim veren bu okul, halkın alaka göstermemesi nedeni ile kapanmıştır.[299]

3.4.3 Dârülmuallimât

1869 Nizamnamesi'ne göre rüşdiye ve sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacı ile kız öğretmen okulu Dârümuallimât açılmasına karar verilmiştir. Buna göre okul sıbyan ve rüşdiye olarak iki bölüme ayrılmıştır. Sıbyan bölümünün eğitim süresi iki yıl olarak belirlenmiştir. Bu bölümde: dil bilgisi, tarih,

[296] Kurnaz, *a.g.e.*, s. 26.
[297] Doğramacı, *a.g.e.*, s.20.
[298] Akyüz, *a.g.e.*, s.144.
[299] Kurnaz *a.g.e.*, s. 44.

coğrafya, musiki, dikiş-nakış, hesap ve defter tutma dersleri verilecektir. Rüşdiye şubesinin ise öğrenim süresi üç yıl olarak belirtilmiştir. Bu şubede verilecek dersler: din dersi, Osmanlı Türkçesi ve dil bilgisi, Arapça, Farsça, ahlak bilgisi, ev idaresi, tarih, coğrafya, resim, musiki, biçki- dikiştir.

Nizamnamede öğretmen, müdire ve hizmetçi kadroları belirlenmiş. Dârülmuallimât öğretmenlerinin kadın olmasına karar verilmişse de pek mümkün görülmemiştir. Kadın öğretmen yetişesiye kadar öğretmen kadrosu erkek hocalardan oluşacaktır. Nizamnamede bu erkek öğretmenlere de yer verilmiştir. Özellikle yaşlı ve edepli olmasının altı çizilmiştir. "*Kadınların matlub-ı vechile muallime yetişinceye kadar musin ve edepli olmak şartıyla zükurdan muallim tayini caiz olacaktır*." Dârülmuallimât öğretmen maaşları da nizamnamede yer almıştır. Buna göre müdire 150 kuruş, öğretmen 75 kuruş, hizmetçilerin ise 150 kuruş olarak belirtilmiştir. Dârülmuallimât'a girebilmek için sıbyan ve ya rüştiye okullarından mezun olmak şartı konulmuştur. Mezun olanların başarı durumuna göre iki bölümden birine yerleştirilecektir. Herhangi bir okulda öğrenim görmemiş öğrenciler ise imtihan ile alınacaktı. İmtihanda aldıkları dereceler okula girip giremeyeceklerini belirleyecekti.

Dârülmuallimât'tan mezun olanlar herhangi bir şarta bağlı olmadan öğretmen olabilecekti. Ancak Dârülmuallimât'ın başka bir kaidesi vardı. Bu okuldan mezun olan öğrenciler en az beş yıl mecburi öğretmenlik yapması gerekiyordu. Şayet mezun olup çalışmazsa verilen burs geri alınırken, öğretmen olabilme hakkı da ellerinden alınacaktı. Dârülmuallimât okulunun kontenjanı 50 olarak belirlenmiştir. Nizamnameye göre öğrencilere verilecek burs miktarı, sıbyan şubesinde öğrenim görenlere 30 kuruş, rüşdiye şubesinde öğrenim görenlere ise 60 kuruş burs verileceği belirtilmiştir.[300] Nizamnameden bir sene sonra okul eğitim vermeye başlamıştır.

Bu dönemde Dârülmuallimât ile kadınlara öğretmen olma imkânı verilmiş, eğitim olanaklarını genişletilmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamname'sinde ayrıntılı olarak yer verilen Dârülmuallimât okulu 26 Nisan 1870 tarihinde açılmıştır. Bu okulda öğrenim gören öğrencilerin üç yıl boyunca alacağı dersler şöyleydi: ulum-ı diniye, kıraat-ı Türkiye, lisan-ı Osmani, Arapça, Farsça, resim, sülüs, rika, makine, Osmanlı tarihi, coğrafya şeklindedir. [301] Dârülmuallimât 1875'te sekiz rüşdiye, beş

[300]Altın, *a.g.e.*, s. 282.
[301]Kunaz, *a.g.e.*, s. 55.

sıbyan okulu öğretmeni olmak üzere toplam 13 öğrenci mezun vermiştir.[302] 1876'dan sonra ders programları değişmiş ve yeni dersler eklenmiştir. 1879'da öğretim ilke ve yöntemlerinin öğretmen adaylarına gösterilmesi için Usûl-i Talim ve Terbiye dersi konulmuştur.[303]

3.4.4 Kız Sanayi Mektepleri

Tanzimat Dönemi'nde kadınlara mesleki eğitim veren okular da açılmıştır. 1843 yılında hekimbaşının önerisi ile Tıbbiye-i Mektebi'nde ebelik eğitimi verilmeye başlanmıştır. Bu kursta erkek hocalar tarafından kadınlara ebelik dersleri verilmiş, kadınlar mankenler üzerinde uygulamalı eğitim görmüşlerdir. Kurs ilk mezunlarını 1845'te vermiştir. Tanzimat Dönemi'nde öğrenci alımı için okuma-yazma şartı aranmıyordu. Ancak II. Meşrutiyet Dönemi'nde bu okullara ilkokul mezunları alınmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde mesleki eğitim veren okullar arasında sanayi mektepleri de vardır. Bu okullar kadınların el becerilerini geliştirerek kadınların marifetlerini bir mesleğe dönüştürmeyi amaç edinmiştir. İnas rüşdiyelerinin ders programında da nakış dersleri yer alıyordu. Ancak başlı başına bir okul haline gelmesi Mithat Paşa'nın gayretleri ile olmuştur. Islahhane olarak da geçen bu okullar kimsesiz ve yoksul kadınlara iş imkânı sağlamak için 1864'te Niş'te açılmıştır. Tuna Valisi Mithat Paşa ordunun dikim ihtiyacını karşılarken kadınlara da çalışma alanı sağlamıştır. İlk kez Niş'te açılan bu ıslahhane sonraki yıllarda Anadolu vilayetlerine de yayılmıştır.[304]

Islahhaneler sanat okullarının temeli olarak kabul edilir. Bu okullar bir müddet talimatnamelerle yürütülmüştür. 1871 senesinde Islahhanelere yönelik Nizamnâme çıkarılmıştır. Islahhaneler Sanayi mekteplerinin ilk adımıydı. Bir müddet sonra buralar geliştirilerek sanayi mektepleri açılmıştır. 1868'de İstanbul Sultanahmet'te, 1869'da Yedikule'de Kız Sanayi Mektebi açılmıştır. II. Abdülhamit Dönemi'nde ise ıslahhaneler sanayi mekteplerine dönüştürülmeye başlanmıştır. Bu mektepler yatılı ve gündüzlü olarak ayrılıyordu. Açılan Sanayi Mektepleri 1887'de Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır. Bu tarihte yatılı ve gündüzlü olmak üzere iki kız sanayi mektebi vardır.[305]

---

[302]Koçer, *a.g.e.*, s. 114.
[303]Kurnaz, *a.g.e.*, s. 55.
[304]Öztürk, a.g.m., s. 190.
[305]Kurnaz, *a.g.e.*, s.49.

3.4.5 Mecmualarda Açılan Okullar Dair Yazılar

"*Terakkî-i Muhaterat*"a gönderilen mektuplarda dönemin eğitim politikalarına dair yazılar yer almıştır. Kadınlar açılan okullardan, devletin eğitime teşvikinden bahsetmiştir. Kimi mektup ise Tanzimat Dönemi'nde açılan okullarda eğitim gören öğrencilere aittir. "*Terakkî-i Muhaterat'a*" mektup gönderen Safiye Hanım padişahın kız ve erkeklere yönelik açtığı okullardan bahsetmiştir. "*Padişahımız zükur ve inansın terbiyesini muhassenat-ı tasdik ile hüner ve marifin ilerlemesi müstelzim olan vesâit-i teşvikiye'nin ve terkibiyenin an ben ikmani irade ve ferman buyurmuştur*." Devamında ise vükelay-ı fihamın çocukların eğitimi için çabaladıklarını belirtmiş, ancak padişah ve vükelanin hizmetlerinin boşa gitmemesi için ailelerin eğitime destek vermesi gerektiğini yazmıştır.[306]

Mektuplarda açılan mesleki eğitim veren ıslahhanelerden de bahsedilmiştir. Fâika imzası ile gelen mektupta "*İşte şevketli efendimiz bizim için ıslahhane emretmişler*." ifadeleri ile kadınlara bu okullara gitmeleri konusunda nasihat verilmiştir.[307] Sofya'dan mektup gönderen Leyla Hanım ise açılan kır mekteplerinden bahsetmiştir. Leyla Hanım'a göre padişah, dünyanın pek çok ülkesi terakki ettiği gibi kadınların da insaniyet öğrenmesi için kır mektepleri açmıştır. Ve bu mekteplerde Arapça ve Farsça dersler okuttuklarını belirtmiş, mekteplerin derslerine dair bilgi vermiştir.[308]

Hayriye Hanım ise gönderdiği mektupla eğitimin zorunlu olması gerektiğine değinmiştir. Açılan kır mekteplerinden memnuniyetini dile getiren muharrir çocukların okula gitme kararının babalara ait olduğunu vurgulayarak "*Bakalım babaları ne yapacak."* demiştir. Hayriye Hanım'a göre devlet bu kararı anne, babaların onayına bırakmamalı, cebren de olsa kız çocukları eğitim almalıydı. Muharrir eğitimin zorunlu olması gerektiğini savunmuştur.[309]

Dârülmuallimât talebesinden gelen mektupta, bu zamanın tahsil zamanı olduğu yazılmıştır. Bu dönemde kurulan kız rüştiyelerine, ve buralara öğretmen yetiştirmek için açılan öğretmen okullarına değinilmiştir. "*Kız rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek ve bu nedenle kadınlara eğitim vermek için Dârülmuallimât ismi ile mektep açıldı.*" Muharrir kadınlara açılan okullara gitmeleri için teşvik

[306]Maarif Sever Bir Hanım (Safiye), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, 1286 (1869), s.2.
[307]Fâika Hanım İmzası İle Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.5.
[308]Sofya'da Sakin-i Astaneli Leyla Hanım İmzasıyla Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 6, 1286 (1869), s.3.
[309]Varaka (Hayriye*), Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 15, 1286 (1869), s.4.

etmiştir. Dârülmuallimât mektebine dair vuku bulacak haberleri gazeteye göndereceğini de ayrıca beyan etmiştir.

Eski Zağra'dan (Bulgaristan) gelen mektupta açılan kız rüşdiyelerden haber verilmiştir. Bu mektuba göre erkek çocuklar için rüştiye açıldığı gibi birkaç sene evvel kızlar için de rüşdiye mektebi açılmıştır. Buna göre kadınlar da eğitim olarak erkeklerden geri kalmayacaklarını, belirtmiştir. Açılan bu okulların halk arasında konuşulduğunu ifade ederken yakında maarifli kadınların çıkacağını ve vatanın evlatlarının bu sayede yükseleceğini ifade etmiştir.[310]

İşkodra'dan (Arnavutluk) gelen mektupta ise valiye-i esbap zamanında köylerde açılan okullardan bahsedilmiş, bu okullarda maaşlı hocaların görev yaptığı yazılmıştır. Yine bun mektupta kasabalarda açılan rüşdiyelerden bahsedilmiştir.[311] Safiye imzası ile gelen mektupta şarkta maarifin istenilen ölçüde yayılmadığı ifade edilmiştir. İlim ve hünerin ne derece müessir olduğunu idrakte geç kalındığını yazmıştır. Fakat artık halk günden güne gözlerini terakkiye açıyor, hakikat herkesin enzarını arz-ı didar ediyor ifadelerine yer vermiştir.[312] Adile imzası ile gelen mektupta ise bu zamana kadar padişahın mektepler tesis ve teşkil ettiğini çocukların tahsile ve marifete teşvik edildiğini yazmıştır. Muharrir kız çocuklarına mahsus mekteplerin açıldığını, böylece geleceğin teminat altına alındığını belirtmiştir.[313]

3.5 Tanzimat Dönemi Kadınların Eğitim Telakkisi

"*Terakkî-i Muhadderat*""a mektup gönderen kadınların kaleme aldıkları yazılarda eğitime önem verdikleri görülmektedir. "*Şükûfezar*" mecmuasında ise kadınlar ilim çerçevesinde çalışmaya, gayret etmeye teşvik edilmiştir. Bu mecmualarda kadınların kaleminden ilim ve maarife dair oldukça yazı yer almıştır. Kadınlar eğitim yaşından, müfredata kadar fikirlerini beyan etmişler, eğitim anlayışlarını ortaya koymuşlardır. Zira eğitim her kadın için aynı şeyi ifade etmiyordu. Bilhassa kadınların eğitim alma gerekçeleri bu doğrultuda kaleme alınmıştır. Kadınların eğitim telakkisi ile dönemin aydınlarının bu hususta fikirleri paralellik göstermektedir.

[310]Eski Zağra'dan *Mektup, Terakkî-i Muhadderat*, Sayı:36, 1287 (1870), s.2.
[311]İşkodra'dan Gelen Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 39, 1287 (1870), s.2.
[312]Maarif Sever Bir Hanım (Safiye), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, 1286 (1869), s.2.
[313]Adile Hanım İmzası İle Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, 1286 (1869), s.3-4.

Mecmuaya mektup gönderen kadınlar eğitimi, terbiyeleri altında bulunan çocukları için gerekli görmüşlerdir. Mektuplardaki eğitim anlayışı ise çeşitlidir, kimi kadın için eğitim yalnız dini eğitime hasredilmiş, kimisi ise dini eğitimin yanında teorik eğitimi de dâhil etmiştir. Bu düşünceleri belirleyense umumiyetle kadınların aldıkları eğitim olmuştur. Şayet ileri seviyede eğitim almışsa onlar için eğitim kavramı genişliyor, içine pek çok alanı sığdırıyordu. Aldıkları eğitim kadınların eğitime karşı tutumunu da etkilemiştir.

Kadınlar eğitimin yalnız erkeğe veya kadına tahsis edilemeyeceğini, bütün insanlar için gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre eğitim hayatın her alanını etkilemiştir. Kadının evine karşı sorumluluğundan, sokağa çıktığındaki tutumuna kadar her şeyi eğitimle açıklamışlardır. Ev idaresindeki başarısızlıklarında dahi eğitimsiz olduklarını ileri sürmüşlerdi. Kadınlara göre eğitim insanı her alanda yetkili ve yeterli yapıyordu. Söz konusu bu mecmualar da eğitim yerine terbiye, maarif, ulum, tedris gibi kelimeler kullanılmıştır. Kimi kadın ise doğru eğitimin Avrupa'da kadınlara verilen eğitim olduğunu yazmış, Osmanlı kadınlarına da bu doğrultuda eğitim verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

"*Terakkî-i Muhadderat*"ta yer alan bir mektupta muharrir, erkek olmadığı için öldüğü vakit Fatiha okuyacak kimsesinin olmadığını yazmıştır. Ancak kadınlara yönelik yeni okullar açıldığını, kızlarının da bu okullarda eğitim aldığını belirtmiştir. Leyla Hanım eğitim anlayışını şu cümlelerle ifade etmiştir: "*Şimdi kızlarım değil Fatiha, hatim indirmeyi dahi öğrendiler. Artık ahrete göçtüğüm vakit gam yemem*."[314] Faika Hanım ise eğitimi fayda verecek şeyleri öğrenmek olarak tanımlamıştır. Muharrire göre kadınların siyasetten bahsetmeleri şu aşamada gereksizdi. Kraldan politikadan devlet işlerinden bahsetmenin kadınlara bir faydası yoktu. "*Kadınlara gerekli olan nasihattir, faydalı şeyleri öğrendikten sonra politikadan bahsederiz*."[315]

Safiye Hanım'a göre kadınlar devlet işlerine istihdam olmak üzere eğitim almazlar. Çünkü kadınlardan ne vezir, ne hakim, ne de amir olur ancak kadınlar usul-ü kıraat ve kitabet, tarih, coğrafya, şair ve hesap gibi buna benzer alanlarda eğitim almalıdır. Safiye Hanım bu mektubunda eğitimin niçin küçük yaşta başladığına da değinmiştir. "*Çocukken alınan eğitim gelecek için rızkını biriktirme*

[314]Sofya'da Sakin-i Astaneli Leyla Hanım İmzasıyla Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 6, 1286 (1869), s.3.
[315]Faika Hanım İmzası İle Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.5.

kabilindendir. Bunun ne derece kıymetli olduğunu ancak talihleri değiştiğinde anlarlar. İlim ve marifet sayesinde İkbal teveccüh eder, başına gelecek talihsizliklere dahi yine marifet sayesinde teselli bulurlar."

Safiye Hanım kadınlara ahlak üzerine eğitim verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun için Osmanlı Devleti'nin eser telif etmesi gerektiğini ifade etmiştir. "*Kızlara her şeyden evvel ahlaka dair kitaplar okutulmalıdır. Bunun için farklı dillerden kitap tercüme edilmelidir. Bu ise devletle mümkündür, devlet adım atmadıkça mümkün olamaz. Saltanat-ı seniyyeden bir tercüme heyeti teşkil olunması, iffetli kadınların bir köşede unutulmaması en çok arzu ettiğim şeydir.*"[316]

Safiye Hanım mecmuaya gönderdiği başka bir varakada maarife dair fikirlerini beyan etmiştir. Eğitimi nefis bir yemeğe benzeten Safiye Hanım yemek beden için nasıl gerekliyse eğitim de akıl için o kadar gereklidir, ifadelerine yer vermiştir. Muharrire göre yemeğin bedene zararı olduğunu kimse iddia edemez, eğer ederse de aldığı terbiye ziyan olmuş demektir. Tıplı yemek gibi eğitimin de akla zararı olamaz. Safiye Hanım eğitime karşı toplumun tutumunun değiştiğini şöyle ifade etmiştir: "*Cehalet günden güne azalmakta ve ilmin ışığı daha çok aydınlatmaktadır.*"

Safiye Hanım kadının niçin eğitim alması gerektiğini ise şöyle açıklamıştır: "*İnsan ömrünün başında hayatını himaye eden validesidir. Bu nedenle insan annesinin halıkıyla mütehallik gelmiştir ve böyle olmak da lazım gelmez mi? Gençlikte alınan eğitimin ne tesiri olabilir. Anneden ziyade emniyet ve riayet-i canip bulunacak kim vardır? Çocuklar annelerin önünde diz çöküp tahsil-i maarif etmeyi yabancıdan eğitim almaktan daha çok arzu ederler. Ancak anne cahil olursa, çocuğuna maarife dair ne verebilir?*"

Safiye Hanım kadınların eğitimine engel olan erkeklere çağrıda bulunmuş. Kadınların tahsiline gereken önemin verilmesi gerektiğini belirtmiştir. "*Ey babalar ve eşler artık batıl fikirlere inanmaktan vazgeçin. Eşlerinizi ve kızlarınızı eğitimden mahrum bırakmayın. Bundan böyle gerek siz ve gerek çocuklarınızı istediğiniz âliyeye ilim ve maarif çıkaracaktır. Evleriniz ise yalnız maarifle gelişecektir*."

[316]EL-cevaib-i Muharreri Ahmet Farisi Efendi Hazretlerinin Harem-i İsmet Hanım Efendi Tarafından Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.4.

Yalnız erkeklere değil kadınlara da seslenmiş, kadınların üzerine düşen vazifenin çalışmak olduğunu ifade etmiştir. "*Ey hemşireler siz de gayret ediniz*."[317]

Bir başka mektupta ise kadınların eğitimi devletin geleceği için önemli görülmüştür. Muharrire göre Osmanlı Devleti'nin her ferdi birlikte hareket etmelidir. "*Kadınların tahsil-i marif ile vatanın evlatlarını ila ve ihyası için her birerlerinin birer umm-i terbiye olacağı aşikardır. Bizlere dahi lazım olan erkekler kadınlar birbirine itiraz edecek yerde bir cümle evlad-ı vatanın hüsnü terbiyesine ittifak ile himmet eylemektir*." Söz konusu bu mektupta açılan okullarla kadınların geri kalmayacağı ifade edilmiştir. "*Ancak bizler önce sahip olduğumuz iktidarı birbirimizi batırmak için entrikalı davalar açıp birbirlerinin servet ve zenginliğini bitirmek gibi yanlış düşünceleri değiştirmeye gayretimiz etmeliyiz.*"[318]

Rabia imzası ile gelen varakada kadınların eğitiminin çocuklarına tesir edeceğinden bahsedilmiştir. Bunun için eğitim kadınlar için zorunlu olmalıydı. Rabia Hanım'a göre erkekler tarafından dikkate alınmayıp müsamaha edilen kadınların hali terbiyelerinde bulunan çocuklara sirayet edeceği malumdur. Çocuklar ise taze bir fidan gibi ne tarafa çekilirse o tarafa meyletmesi tabiidir. Çocuklar hüsnü terbiye ile büyüyüp yetenek ve marifetlerini besledikleri müddetçe istifade ederler. Yalnız kendileri değil aileleri dahi bundan faydalanırlar. Ancak aksi söz konusu ise vatanına telh-i mezak edecekleri de aşikardır.[319]

Kadınların eğitimsiz oluşları çocukları için tehlike arz etmekteydi. "*Kadınların terbiye ve maarifleri zorunlu iken eğitimsiz kalan kadınların verdiği zararların haddi olmayacaktır*." Kamile Hanım'a göre kadınların eğitimsiz oluşları yetiştireceği çocuklar için sorun teşkil etmekteydi. Eğitimsiz kadınların yetiştirdiği kız ve erkek çocuklarının vatana faydalı olması şöyle dursun, daha zararı olacağı muhakkaktır. Bu nedenle kadınların terbiye maariflerin husulü için çeşitli mektepler açılmalıdır. Ancak bizim insanımızda bu hususa dair kitaplar bulunmadığından, Arapça terbiyet-i nisa ve ahlak üzerine risale ve kitapları edinmeli ve bu kitaplar sırasıyla tercüme edilmelidir. Avrupalıların eğitimi ve usulleri gerekli yerleri düzeltilerek kızlarımız okutturulmalıdır. Nihayetinde pek çok zararı olan cehaletten kurtulmak için gereken adımlar atılmalıdır.[320]

---

[317]Ahmet Farisi Efendi'nin Harem Fezail-i Tevemi Hanım Efendi Trafından İrsaline Himmet Buyrulan Varakadı, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, 1286 (1869), s.2.
[318]Eski Zağra'dan Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 36, 1287 (1870), s.2.
[319]Varaka (Rabia), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.1-2.
[320] Kamile, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 11, 1286 (1869), s.3.

Rabia Hanım mektubunda Belkıs Hanım'ım şair kadınları örnek göstererek tahsil alan kadınlar vardır iddiasına karşı çıkmıştır. Okutturulan harekeli kitaplardan ziyade kadınlara hüsnü terbiye verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Rabia Hanım'a göre Belkıs Hanım'ın dediği şeyler yürek rahatlatacak şeyler değildir. Fitnat, Leyla Hanımlar çıksa ne çıkmasa ne. Kadınlar harekeli kitaplar okusa ne okumasa ne. Bunun meziyet ve menfaati mucip olmayacağı aşikardır. Bu kadınların delil gösterilmesi eğitimin amacından da uzaktır. Hüsnü terbiye için gayret edilmesi gerektiği bilinmelidir. İşte o zaman fıtratlarında bulunan yetenek ortaya çıkacaktır. Yazın sıcağında yağmur beklerken toplanan bulutlar sıcağı nasıl def ederse Fitnat ve Leyla Hanımlarla övünülmesi ve örnek gösterilmesi de o kadar fayda verir. Her şeyden önce kadınların terbiyesi dikkate alınmalıdır.[321]

Kadınlar eğitim almak istediklerini ifade ederken bunun gerekçelerini de açıklamışlardı. Onlar için öncelik çocukların terbiyesinde ciddi rol oynayan annenin eğitimiydi. Bunun için kız çocuklarına küçük yaştan itibaren eğitim verilmeliydi. Eğitim terakki için de gerekli görülmüş, bu nedenle Avrupa eğitimine vurgu yapılmıştır. İlim ve maarif herkes için gerekli olduğunu ifade eden kadınlar eğitime karşı istekli olduklarını belirtmişlerdi. Bazı kadınlar gazeteden şevk aldığını, uygun bir okul olsa okuyacağını ancak olmadığını yazmıştır. Kimi kadın ise okuyup yazan, bilmediğini öğrenen, cahillikten kurtulan kişilerin medeniyeti inşa edeceğini ifade etmiştir.

3.5.1 İlim (Say ve İkdam) Hususu

"*Terakkî-i Muhadderat*"'ta yer alan kadın mektuplarında gayret ve çabanın üzerinde durulmuştur. Kadınlar terakkinin ilim ve maarif ile mümkün olabileceğini ifade ederken ilim ve maarifin ise say ve ikdamla gelişeceğini savunmuşlardır. Kadınlar geri kaldıklarını"*dün bir halde*" olarak ifade etmişlerdi. Bulundukları hali kadınların tembel oluşuna yormuşlar, bazı kadınlar ise bu hususta farklı argümanlar ileri sürmüşlerdi. Ancak mevcut durumun değiştiğini, Osmanlı halkının gözlerini hakikate açtığını yazan kadınlar da vardır. "*Şükûfezar*" mecmuasında kadınlara, gayret edip çalışmaları ile ilgili nasihatler verilmiştir. Ancak bu çalışmanın ilimden bağımsız olmaması gerektiği belirtilmiştir. Zira ilim, say ve ikdamı değerli kılardı.

Safiye imzasıyla gelen mektupta, ilmin insana kattıklarından bahsedilmiş. Aklın tek başına yeterli olmadığı ancak ilim ve maarifle kıymete malik olduğu ifade

[321] Varaka (Rabia), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.1-2.

edilmiştir. Safiye Hanım'a göre ilimle hemhal olmamış fikir tıpkı işlenmemiş elmasa benzer. Hangi mücevherat olursa olsun pırlanta bile olsa madende iken sanat kutbu ile verilen parlaklık ve kıymete haiz değildir. Rivayet olunur ki 1550 senesinde Hindistan'ın Golkonda madeninde 800 Kıratlı Elmas bulunmuştur. Bu Elmas işlenerek 279 kırata tenezzül eylemiş ise de kıymeti değişmemiş, hatta kat kat artmıştır. İşte insan fikri de tıpkı cevher gibidir. İşlenir yani eğitilirse bir anlama kavuşur. Aksi takdirde maarifsiz fikir madendeki işlenmemiş elmasa benzer, terk edilmiştir ve kimseye faydası da olmaz.

Safiye Hanım'a göre ilim ve marifet insana düşünme meziyeti kazandırır. İlim öğrenmek insana en güzel, en tatlı lezzeti bahşeder. İlmin kimseye bir zararı da olmaz. Ashab-ı malumat kâinatın her noktasını tefekkür eder, en küçük şeyden dahi ilim ve hüner çıkarır. Cehalet erbabı ise hayvan gibi yalnız bakar, akla ve bilime dair hiçbir şeye akıl erdiremez. Erkek olsun kadın olsun ilimle meşgul olan insanlar hünerlerini bilir, bu insanlara mukavemet edecek bir kuvvet de yoktur. İlim erbabı insanlar kesb-i sürur eyler ki cahil olanlar köy kahyası olsalar bile bu hali kendilerinde müşahede edemezler.[322]

Safiye Hanım'ın bir başka mektubunda ise ilim öğrenmenin insana verdiği lezzetten bahsedilmiştir. Muharrire göre ilim insana fayda sağlarken ebedi bir lezzet de verirdi. İlim ve marifetten hasıl olan lezzet bütün lezzetlerin üzerindedir. Zira insanın kalben aldığı en yüce lezzettir. Malum ki müzik dinlemek ve nefis bir yemek yemek insana lezzet verir, bunlar kuvay-i hissiyedir. Oysa kuvayi fikriye, kuvayi hisseden nispet kabul olunmayacak kadar yüksek ve yücedir. İnsan ilimden aldığı lezzeti hiçbir şeyden alamaz. Ancak aldığını zanneder ki bir müddet sonra nefret eder. Zira insan yavaş yavaş eski istek ve arzusunu kaybeder."

İnsan heva ve hevesini uyup eğlenceye dalsa dahi yaşlandığında dünyadan el çeker. Padişah olsa dahi ahir ömründe pişmanlık duyar. Oysa ilimden kimse bıkmaz, ilim insanın hayata karşı memnuniyetini arttırır. İnsan maarifini genişletmek ilerletmek isterse onun için hiçbir mani bulunmaz. O kişi içeride veya dışarıda etrafını izler. Şehirde insan sanatını, sahrada sanayi-i bediayı ilahiyeyi müşahede eder, başının üzerinde bulunan iman nazarıyla tefekkür eder. Bin türlü mütalaa eder, gün ile gece saatler ile dakikaları tetkik eyler, bunu yaparken vakit

[322]EL-cevaib-i Muharreri Ahmet Farisi Efendi Hazretlerinin Harem-i İsmet Hanım Efendi Tarafından Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.4.

kaybetmez. Nihayetinde muharrir, maarif için her vesileden istifade etmeyi öğrenmek gerektiğini yazmıştır.[323]

"*Şükûrfezar*" mecmuasının mukaddimesinde say ve ikdam hususu üzerinde durulmuştur. Arife Hanım'a göre az bir düşünme ile ortaya çıkar ki insan aklını kullanmaya muktedir olduğu zamandan, ölünceye dek say ve ikdama mahkûmdur. Bu hakikati kimse inkar edip aksini ispat edemez. Tarih yazılmaya başladığından beri muvaffak olduğu zamanı kadim ile şimdiye kadarki zaman mukayese edilse arada ciddi bir fark vardır. Fark o kadar büyüktür ki ayrıntıya girmeye lüzum yoktur. Bu kadar keşfiyat bu kadar terakki hangi sayede meydana gelmiştir, say ve ikdam sayesinde değil midir? Arife Hanım durmadan çalışmak ve bu doğrultuda ilerlemek iftihara layık olduğunu belirtmiştir.

İnsanın terakki ile takdir kazanır. Kadın ve erkeğin insan olması nedeni ile birbirinden farkı yoktur. Bu nedenle iki taife de hizmet etmekten geri durmamalı, birlikte azimle çalışmalıdır. İnsan say ve ikdam ile övgüye layık olur. Dünyada gerçek saadet gayretle mümkün olmuştur. Çalışan, gayret eden insanın ismini tarih altın mürekkeple yazar ve gayretinin neticesinde bütün âlem ona hürmet gösterir ve gelecek nesiller bunu unutmaz. Arife Hanım çalışırken ahlak sınırlarını aşmamayı öğütlemiştir. Perde-i namus dâhilinde çalışmak hep övülmüştür. Bu hususta canda aziz olan namus unutulmamalıdır.

"*Şükûfezar*" mecmuasında çalıma ve gayret etme hususunda yazılan yazılarda rastgele bir çabadan bahsedilmediği görülmektedir. Say ve ikdam, ilim ve maarifle bir arada olmalıdır. Arife Hanım, halka hizmet etmek için azimle çalışan insanlardan bahsederken, bu insanları sınıflandırmış. Bu sınıflandırmayı da yine ilim ve maarifle üzerinden yapmıştır. Zira terzi ile doktoru birbirinden ayıran ilim ve maariftir. Ayrıca Arife Hanım bu yazısında gayret etmeyi överken iffet sınırı çizmiş, bu sınırı aşmama konusunda kadınları uyarmıştır.

"*İstidad-ı beşer muhtelife bulduğu cihetle mesai dahi mütefavitdir Buna nazaran fevaid-i say yekdiğerine nispeten tehallüf edeceği tabidir. Mesela; bir doktor, bir edip hakim saadet haline heyet-i içtimaiyeye hizmet ettiği gibi bir marangoz bir dikişçi kadın da saadet haline heyet-i içtimaiyeye arz-ı hizmet etmekten hali kalmıyor. Cümlesinin say-ı memduh ve bu cihetle meşkurdur. Fakat bir marangoz ile bir dikişçi kadının cemiyet-i beşeriyeye edeceği hizmet-i tabi bir*

[323]Mûmaileyh Ahmet Farisi Efendi Hazretlerinin Haremi İffetli Hanım Efendi Tarafından Gelen Varakadır, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 6, 1286 (1869), s.2.

doktorun veyahut bir edip hekimin hizmetinden dün bir derecede kalacağı cihetle şıkk-ı evvel ashabı daha mümtaz bir mevkide bulunur. Bundan anlaşılır ki sayın en eşrefi en makbulü tahsil-i ilim ve maarife münhasır olan saydır."[324]

"*Şükûfezar*" mecmuası kadınları gayret etmeye teşvik etmiştir. Yazılarının büyük çoğunluğu say ve ikdam üzerine kaleme alınmıştır. "*Çalışalım hemşirelerim çalışalım çalışmak mutluluk verir*"[325] Ancak çalışıp çabalarken bunun ahlaki çerçevede olmasının altı çizilmiştir. Mecmuaya göre insan ilimle, iffet dâhilinde çalışmalı, insanlara hizmet etmeliydi. Bu doğrultuda insana hizmet eden faziletleri de şöyle açıklamıştır. "*İnsanın erdemlerine başlıca iki şey hizmet eder: bir ahlaki eğitim, diğeri ise ilimdir*."[326]

"*Şükûfezar*" mecmuasının son sayısında kaleme alınan Mektup yazısında mecmuanın gayret edip çalışmanın neticesinde çıkarıldığı yazılmıştır. Mecmuanın yayın amacı da bu yazıda yinelenmiştir. Arife Hanım yazısında şöyle ifade etmiştir: İlim ve edep denilen hakiki mutluluktan hissedar olmamış acizler olsa da insanın yüceliğinin delili sayılan say ve sebat için mümkün mertebe yol göstereceğiz bu doğrultuda sabırla hareket edeceğiz. İlim insana şan ve şeref verirken, ilmin ışığı ve maarif zannederim ki kadınları hariçte bırakmaz. Bu zannımız yanlış olsa dahi doğruluğu için çalışıp ispat edeceğiz. Biz ilme karşı olan bağımızı göstermekte tereddüt etmeyeceğiz. Şükûfezar isminde çıkardığımız bu risale bu sözlerimizin delilidir.[327]

"*Terakkî-i Muhadderat*" mecmuasında bir mektupta ilim hususunda kız çocuklarının önünün açılması için babalara nasihat edilmiş. Kadınlara ise anne olmaları nedeni ile uyarılmıştır. "*Ey baba ve eşler yanlış fikirlerden dönün ve eşlerinizi, kızlarınızı eğitimden mahrum bırakmayın. Sizi ve çocuklarınızı yükseltecek ilimdir. Ey kız kardeşlerim Siz de gayret ediniz bu yolda çekilecek zahmet hafiftir, lakin görülecek mükâfat pek büyüktür. Ey anneler hak teala çocukların terbiyesi için sizi mesul tuttuğunu unutmayın, Bir anne eğitim alır, say ve gayret ederse bu çalışma mutlaka meyvesini verir."* [328] Başka bir mektupta

[324] Mukaddime, *Şükûfezar,* Sayı: 1, 1301 (1885), s.4.
[325] Şükûfezar, *Şükûfezar,* Sayı: 2, 1301 (1885), s.5.
[326]Mülahazat, *Şükûfezar,* Sayı: 4, 1301 (1885), s.6.
[327]Mektup, *Şükûfezar*, Sayı: 5, 1301 (1885), s. 15.
[328]Ahmet Farisi Efendi'nin Harem Fezail-i Tevemi Hanım Efendi Tarafından İrsaline Himmet Buyrulan Varakadır, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, 1286 (1869), s.2.

halkın gün geçtikçe gözlerini terakkiye açtığı ifade edilmiş, hakikatin herkese yüzünü gösterdiği belirtilmiştir.

3.5.2 Kadın ve Terakkî

"*Terakkî-i Muhadderat*" gazetesine mektup gönderen kadınlar ilmin önemini vurgulamışlar çalışıp gayret etmenin gerekliliğini anlatmışlardır. "*Şükûfezar*" mecmuasında ise gerek muhtevasında gerek yer alan kadın mektuplarında say ve ikdam hususu üzerinde durulmuştur. Ancak "*Şükûfezar*" mecmuasında ilim ve maarifle gerçekleşen ikdam daha kıymetli görülmüş. İlmin, çalışıp gayret etmeye değer kazandırdığı ifade edilmiştir. Tüm bu yazıların bağlamı ise terakki hususudur. Zira kadınlar terakkiyi ancak ilim ve maarifle mümkün görmüşlerdir. Terakki için ise toplumun her ferdinin gayret etmesi gerektiği ifade edilirken kadınların bu konuda ayrı tutulamayacağı belirtilmiştir.

Ülker Hanım'ın gönderdiği mektupta toplumun gelişmesi ve ilerlemesinde erkek ve kadının birbirinden ayrı düşünülemeyeceği ifade edilmiştir. Toplumun terakkisi herhangi bir aksaklıktan ziyade iki tarafın eksikliklerinin bütünü olarak görülmüştür. "*Erkeklerin temeddün ve terbiyesi kadının edep ve terbiyesine bağlıdır, kadınların edep ve terbiyesi ise erkeklerin edep ve terbiyesine bağlıdır. Kadınların düştüğü bu sefil halin sebebi erkekler ise kadınlar da erkeklerin sefaletine sebep olmuştur. Saadetin ortaya çıkması için iki tarafında edep ve terbiye ile hasıl olmalıdır. Ben ömrümde bir erkeğe rastlamadım ki akranlarından bir kadına kardeşi nazarıyla bakıp muamele etsin, erkekler böyle olunca kadınları ayıplamak yanlış olur*."[329]

Şükûfezar mecmuasında Arife Hanım'ın kaleme aldığı bir yazıda maarif olmadan terakkinin mümkün olmayacağı yazılmıştır. İnsan icatlarının ilim ve hünerle meydana geldiği ifade edilmiş, bunların ise insan hayatını nasıl kolaylaştırdığı anlatılmıştır. Arife Hanım'a göre şu dünyada göze güzel görünen, insana şaşkınlık veren her şey akıl semeresi ilim ve hüner vasıtasıyla meydana gelmiştir. Maarif terakkiyatın maddeleridir, nihayetinde maarifsiz terakki olmaz. Terakki olmayınca da insan şan ve şerefe nail olamaz.

Aklın buluşları ilim ve bilginin bir araya gelmesiyle meydana gelir. Bu buluşların güzelliğini tarif etmekten başka bir şey değildir. Mesela bir terzinin eli ne kadar hızlı olursa olsun, bir kadın bir entariyi ancak bir günde dikebilir. Fakat

[329]Mektup (Ülker), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 37, 1287 (1870), s.2.

İlim ve irfanın meydana getirdiği bir makine bu müddeti beş belki alt derece azaltır ve kadına başka şeyler için zaman kazandırır. İşte bu kadar tafsilattan surete açık anlaşılır ki bir insan şu cihanda gözlerini hakikate açar açmaz çalışmak için gayret etmelidir."[330]

Adile imzası ile gelen varakada kadınların son yüzyıllarda cehaletin içine düştüğü şöyle ifade edilmiştir: İslamiyet'in doğduğu seneden 300-400 seneye gelinceye kadar kadınlar şimdiki bulunduğu halde ve cehalette değildiler. Kadınlar da erkekler gibi ulum ve maarif tahsil ederler, savaşlarda dahi yer alırlardı. Özellikle Abbasi ve İspanya Devleti Dönemi'nde sarayda devletle alakalı bazı hizmetlerde dahi bulunan kadınlar vardı. Eskiden kadınlar İlim ve maarif sahibi idiler. İslam kadınları Arap hükümetleri yüzünden bu alanlardan zamanla yok oldu. Arap coğrafyasından gelen bedeviyet ve taassup kadınları cehalete esir etti. Osmanlı Devleti'nde ise yakın vakitlere gelinceye dek savaşlara uğraşmış, değil kadınların erkeklerin dahi eğitimi ile ilgilenememiştir.[331]

Safiye imzası ile gelen mektupta tembel insan özelliklerine yer verilmiştir. Safiye Hanım'a göre tembel erkek olsun kadın olsun ne kendi nefsine ne başkasına bir faydası dokunmaz. Güya şu dünyaya hiçbir sorumluluk almayıp eğlence için gelmiş gibi hareket eder. Dünya meşakkatini tamamen başkalarına tahammül ederek kendisi refah ve sefahatinden geri kalmaz. Fakat tembel olan adam fazilet ve meziyet kapılarını kapamış demektir. Tembelin fikri de kendisi gibi sadetten uzak olur. Çünkü dünyada ne kadar yüce şey var ise onları meydana getirmek için çalışıp gayret etmek gerektiğini herkes kabul eder. Her şeyin meydana gelmesinin bir sebebi vardır zira saadettin var olması da gayrete bağlıdır. Fakat insan her zaman umduğu başarıya ulaşamaz, her koşan meydan alamaz, her yiğit düşmanına galip gelemez. Lakin bütün zaferler gayrete bağlıdır. Bu kabul edilmedikçe başarıya ulaşılamaz.

Mektubun yazarına göre cehaletin asıl sebebi kadınların tembel olup çalışmaktan uzak oluşlarıydı. "*Nasıl ki cismin sıhhati aranır ise fikri atalet hem bedeni hem fikri zayıflatır. Beden hastalıkları nasıl çeşitli ise kötü fikrin de çeşitli hastalıkları vardır. Tembel doğru fikri dahi adi hale indirir. İşte kadınların erkeklerden dün bir halde bulunmaları yalnız kendilerinin atalet halinde olmalarından ileri gelir. Vakit nakit olup kısa ömür de insana layık olan bir*

[330]Mukaddime, *Şükûfezar,* Sayı: 1, 1301 (1885), s.5-6.
[331]Adile Hanım İmzası İle Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, 1286 (1869), s.3-4.

dakikasını bile öldürmemesidir. Aklı ve idraki olanlar, vakitten istifade ederler, cahil, tembel ve geveze birbirini cehalet ve tembellikten kurtulmaya dahi karar vermiş bir halde rezil ve zail olmalarından dolayı şu dünyada insana eklenen bu iki sıfat kadar şayanı tayip bir şey yoktur.[332]

3.5.3 Eğitimli Kadın Profili

Osmanlı Devleti'nde kadınlara mahsus mektepler Tanzimat Dönemi'nde açılmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi Tanzimat Dönemi öncesi kız çocuklarının eğitim görebileceği tek okul sıbyan mektebiydi. Ancak bunun yanında bazı aileler özel imkânlarla kız çocuklarının tahsiline devam etmesini sağlamıştır. Söz konusu bu eğitim rastgele bir eğitim olmadığı gibi dönemin kadınlarından ayırıyor, tanınan simalardan biri haline getiriyordu. Osmanlı Devleti'nde aldıkları ilim doğrultusunda edebi ve ilmi çalışmaları olan dönemin öncü kadınları vardır. Yalnız Tanzimat Dönemi'nde değil her asırda bu kadınların varlığından söz etmek mümkündür. Bu kadınların aileleri de dikkat çekmektedir. Zira bu kadınlar devlet hizmetinde bulunan, kültürlü ve eğitim seviyesi yüksek ailelerden gelmektedir. Bu aileler genelde ilmiye sınıfına mensup devlet adamlarının aileleridir.

Osmanlı Devleti'nde ileri düzeyde eğitim, devlet kademelerinde görev almak için gerekli görülmüştür. Böyle bir hedefi olmayanların eğitimle pek alakası olmamıştır. İyi eğitim görmüş ulema sınıfına mensup olanlar aldıkları eğitimi nesillerine aktarmış, çocuklarının eğitimine kız- erkek ayrım yapmaksızın önem vermişlerdir. Ulema sınıfına mensup ailelerde yetişen kızlar ilmi ve edebi alanlarda çalışmaları olan, dil bilen kadınlardı. Bu kadınlar Osmanlı Devleti'nde gerek döneminde gerek sonrasında adından söz ettiren, tanınan şahsiyetlerdendi. Zira bu denli eğitim kadınlar için oldukça uzak görülmektedir.

İlmiye sınıfına mensup ailelerde yetişen kadınlar ortalamanın üzerine eğitim almışlar, evlendiklerinde dahi eğitimlerine devam etmişlerdir. Zira evlendikleri eşleri de genelde ilmiye sınıfına mensup olurdu. Bu genç ulemalar mevkilerinin yükselmesi için bu sınıfa mensup tanınmış hocaların kızları ile evlenirlerdi. Kadınlar babalarının aldıkları eğitimin yanında eşlerinin ilminden de istifade etmişlerdir. Bu durum yalnız şehirlerde değil taşralarda da aynıydı. Osmanlı toplumunda okumuş kadınların bu sınıftan çıktığı görülmektedir. Bu kadınlar edebi kimlikleri ile ön plana çıkmıştır.

---

[332]Ahmet Farisi Efendi'nin Harem Fezail-i Tevemi Hanım Efendi Tarafından İrsaline Himmet Buyrulan Varakadır, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, 1286 (1869), s.2.

XIX. yüzyıla gelindiğinde ulema sınıfının kadın şahsiyetleri toplumda daha belirginleşmiş ve kültürel hayatı canlandırmışlardır. Modernleşme hususuna başka boyut kazandırmışlardır. Yalnız ilmi ve edebi eseleri değil siyasete ve dünyaya bakışları bu kadınları dönemim seçkin simaları haline getirmiştir. XIX. yüzyıla kadar kadınlar arasında daha çok şair hanımlar çıkmıştır. Bu dönemde ise kadınların farklı alanlara yöneldiği görülmektedir. Bu dönemin öncü kadınlarından Fatma Aliye ve kardeşi Emine Semiye bu doğrultuda örnek gösterilebilir. Zira babaları Ahmet Cevdet Paşa'da ulema sınıfından gelen aydın bir Tanzimat adamıydı.[333]

"*Terakki Muhadderat*" ve "*Şükûfezar*" mecmualarında da dönemin ileri gelen kadınlarından bahsedilmiştir. Bunun yanında mektuplarıyla dikkat çeken bazı kadınlar da vardır. Kadınlar yazdıkları mektuplarla edibe hanımlardan bahsetmiş, bu kadınları örnek göstermişlerdir. Bu kadınlardan "*kitabetle yetişmiş şair hanımlar*" diye bahsedilmiştir. Belkıs imzalı varakada her asırda kitabet erbabı kadınların yetiştiği ifade edilirken, bu hususta Fitnat ve Leyla Hanımlar örnek gösterilmiştir. "*Fitnat, Leyla Hanımlar gibi şaire mahirlerin asarları hali meydandadır. Hele daha geçende vefat etmiş olan Şeref Hanım'ın divanın belagat unvanı diyecek yoktur*."[334]

Belkıs Hanım'ın bahsettiği Leyla, Leyla Saz olmadığı tahmin edilmektedir. Zira Leyla Saz 1850-1896 yılları arasında yaşamış, bestekâr ve şairdir. Bu dönemde şiir ve aruz dersleri gören Leyla Hanım, 1869 yılında yeni evlenmiştir.[335] Belkıs Hanım'ın sözünü ettiği Leyla, 1847'de vefat eden Moralızâde Hamit Efendi'nin kızıdır. Eğitimini dayısı Keçecizade İzzet Molla'dan almış, divan şairdir.[336] Bahsi geçen Fitnat Hanım ise Şeyhülislam Mehmet Esat Efendi'nin kızıdır. Kültür seviyesi yüksek bir çevrede yetişmiş, divan şairidir. Fitnat Hanım'ın ailesinden abisi ve babası başta olmak üzere beş şeyhülislam çıkmıştır. Fitnat Hanım'ın asıl adı Şerife Zübeyde'dir. Yazdığı şiirler kadın şairler arasında onu yükseltmiş, zamanın yegânesi olarak anılmasını sağlamıştır.[337]

Belkıs Hanım'ın bahsettiği bir diğer kadın şair Şeref Hanım'dır. Divanı belagat unvanından bahsederek, geçenlerde vefat ettiğini söylediği Şeref Hanım Şair Mehmet Nebil Bey'in kızıdır. Büyük Babası Halil Nuri Bey de şairdir. XIX.

[333]Ortaylı, *a.g.e.*, s.78.
[334]Belkıs, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 4, 1286 (1869), s.3.
[335]Nuri Özcan, "Leyla Hanım", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 27, Ankara, 2003, s.157.
[336]Ceyhan, *a.g.e.*, s. 388.
[337]Ömer Faruk Akün, "Fitnat Hanım", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13, İstanbul, 1996, s. 40.

yüzyıl kadın şairlerinden olan Şeref Hanım eserlerinde kullandığı teknik ve ele aldığı konularla dikkat çekmiştir. Şeref Hanım 677 şiir kaleme almış, bu şiirlerinde ifade biçimi, ince nükteleri ile zekâsını ortaya koymuştur. Ve 1861 yılında vefat etmiştir.[338] Belkıs Hanım kadın şairleri örnek göstererek her asırda olduğu gibi bu asırda da böyle marifetli kadınların yetiştiğini belirtmiştir.[339] *"Şükûfezar'ın"* ikinci sayısına mektup gönderenler arasında Fatma Nigar Hanım da vardır. Fatma Nigar Hanım'ın mektubuna Arife Hanım'ın yanıtı da dikkat çekmektedir. " *Sizin gibi müstaid-i edebiyeleri zamanı hazır yetiştirdiğinden dolayı iftihar-ı şayandır*" ifadeleri ile Fatma Nigar Hanım övülmüştür.[340]

"*Terakkî-i Muhadderat*" ve "*Şükûfezar*" mecmualarında adı geçen bu edibe kadınların hepsi şairdir. Ailelerinden aldıkları eğitimle istidatlarını geliştirmişler ve dönemin öncü kadın simaları haline gelmişlerdir. "*Terakkî-i Muhadderat*" ve "*Şükûfezar*" mecmualarında yer alan mektuplar arasında ele kullandığı dil ve üslup ile dikkat çeken kadınlar olduğu görülmektedir. Bu kadınların başında diğer kadınların da çok fazla atıfta bulunduğu Belkıs Hanım vardır. Mektubunda kadınlar arasında ilimle uğraşanların olduğunu ifade ederken kendisini de bu kadınların arasında saymıştır. "*Ama ben kadınlardan her asırda ashab-ı kelam olduğunu ispat ederim.*"

Belkıs Hanım çocukken aldığı eğitime değinmiş ve ileriki yaşlarda dahi özel hocalarla eğitimine devam ettiğinden bahsetmiştir. Hatta kadınların arasından babaları sayesinde tarih, edebiyat öğrenenlerin olduğunu belirtmiş. Bu kadınların iyi derecede Arapça ve Farsça bildiklerini yazmıştır.[341] Hayriye Hanım ise eşinden eğitim aldığını yazarken, hüsnü ahlakla ilgili kitapları okuyup neşredilen gazeteleri takip ettiğini ifade etmiştir.[342] Bu mektuplar arasından dikkat çekenlerden bir başkası da Ülker Hanım'ın mektubudur. Zira iki mecmuada da Avrupa dillerinden bahseden bir mektuba rastlanmazken Ülker Hanım anlayıp tercüme edecek kadar Fransızca bildiğini yazmıştır. Eşinden eğitim aldığını belirten Ülker Hanım şöyle ifade etmiştir: "*Fransızcada dahi istifham meal eyleyecek ve okuduğum şeyi lisanımıza nakil edebilecek kadar meleke hasıl eyledim* ."

[338]Arslan, a.g.e., s.550.
[339]Belkıs, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 4, 1286 (1869), s.3.
[340] Şükûfezar, *Şükûfezar*, Sayı: 2, 1303 (1885), s.6
[341]Belkıs, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 4, 1286 (1869), s.3.
[342]Hayriye Hanım İmzası ile Vürud Eden Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.3.

Ülker Hanım erkeklerin eğitimi yalnız kendilerine mahsus sanmalarına mukabil sanıldığının aksine kitabet tahsil etmiş kadınların var olduğunu yazmıştır. Mektubunun sonunda ise kadınların eğitim almasının faydasız olduğunu, okumuş kadınların az olması nedeniyle tahsil görenlerin dahi aldığı eğitimi unuttuğunu yazmıştır. "*Osmanlı kadınlarının okuyup, yazması pek bir işe yaramıyor. Çünkü okuyup yazan dünyayı tanıyan kadınlar pek nadirdir. Hele lisanı aşinasına tasdik etmek, fevkalade bir nimet ve ikbali ayırmak kadar güç olduğundan insan öğrendiğini bildiğinde unutur. Hem nevimin hayvan derecesinden dün olan halini gördükçe kendi halime şükrederim"*[343]

Rabia imzası ilen gelen varakada muharririn kullandığı dil oldukça ağırdır. Mektubunda değindiği konular da dikkat çekmektedir. Kadın ve erkeğin birlikte çalışmasını savunuyor olması, bu hususta Avrupa kadınlarına dair paylaştığı anekdotlar Rabia Hanım'ı da bu kadınlar arasında zikredilmesine olanak sağlamaktadır.[344] Gelen mektuplar arasında bu dönemde açılan okullarda eğitim alan kadınlar da söz konusu mecmualara mektup yazmıştır. "*Terakkî-i Muhadderat*" mecmuasının neşredildiği yıllarda (1870) henüz açılmasına rağmen Dârülmuallimât okulu öğrencilerinden bir mektup yer almıştır. "*Terakkî-i Muhadderat*"'ta Dârülmuallimât talebesi Cenab imzalı mektup görülürken "*Şükûfezar*" mecmuasında ise Dârülmuallimât imzasıyla mektup yayınlanmıştır.

"*Şükûfezar*" mecmuasında Fatma Nâima imzalı mektup bu hususta dikkat çekmektedir. Fatma Naima Hanım kadın- erkek eşitliğine değinerek kadınların eğitim alması gerektiğini ifade etmiştir. Arife Hanım ise bu mektuba teşekkür ederken Dârülmuallimât okuluna değinmiştir. "*Dârülmuallimât ki feyz-i bahşa benât bir gülistandır. Sizin gibi bir edebiyeyi yetiştirdiğinden dolayı tebrikata cidden şayandır.*" ifadelerine yer vermiştir.[345] "*Şükûfezar*" mecmuasın muhtevasında gerek heyeti tahririyenin yazdığı yazılarda, gerek mektuplarda oldukça şiir yer almıştır. Kadınların edebiyata meraklı olduğu görülmektedir. Ancak bu kadınların eğitimlerine dair bir kesit bulunmaz.

[343]Mektup (Ülker), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 37, 1287 (1870), s.2.
[344] Varaka (Rabia), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.1-2.
[345]Şükûfezar Edibin Sahibe-i İmtiyazı Hanım Efendiye (Fatma Naima), *Şükûfezar*, Sayı: 4, 1303 (1885), s.1-2.

3.5.4. Eğitimde Cinsiyet Faktörü

"*Terakkî-i Muhadderat*" ve "*Şükûfezar*" mecmualarında kadınların en çok üzerinde durulduğu konuların başında eğitimde kadınların erkeklere oranla göz ardı edilmesidir. Zira eğitimde kadın ve erkeğe aynı olanaklar sunulmuyordu. Gerek devlet anlayışında, gerek toplumda kadın ve erkek eğitim gibi temel bir ihtiyaçta birbirinden ayrılmıştır. Kadınlar, toplumda erkeklerin eğitim almasına bir mani görülmezken kadınların eğitim almasının lüzumsuz görülmesine sitem etmişlerdir. Erkekler ne işle uğraşırlarsa uğraşsınlar en azından okuma- yazma öğrenirler ve eğer isterlerse tahsillerine devam ederlerdi. Oysa kadılar için durum hiç de böyle değildi.

"*Terakkî-i Muhadderat*"'a Hayriye imzası ile gelen varakada kadınların eğitiminin göz ardı edildiği ifade edilmiştir. Hayriye Hanım'a göre kadınların terbiye ve terakkisini kimse vazife edinmemiştir. Oysaki insanın ilk mürebbisi kadındır. Bunun içindir ki her şeyden evvel kadınların terbiye ve terakkisine dikkat edilmelidir. Zira erkekler hazine ve killerini kadınların idaresine bırakıyordu. Erkeklerin emek sarf ederek kazandıklarını yoluna koymak için ilk yapılması gereken kadınların talim-i kıratı öğrenip terbiye edilmesiydi. "*Ayrıca şu dünyada kadınların hali gibi kendi haline bırakılmış başka ne var, açıkçası bu durum kadınların gücüne gidiyor*."[346]

Sofya'dan gelen varakada vaktiyle kadınların eğitim almasının ayıp sayıldığı yazılmıştır. Bu nedenle kadınların bazı sorunlarla yüz yüze geldiklerini belirtmiştir. Leyla Hanım akraba ve eş dosttan bir mektup gelse okuyamayıp mahalle imamı veya mektep hocasına gittiklerini yazmış. Hocayı orada bulamadıklarında bekleyip okuması için gönlünü edinceye kadar yalvardıkların söylemiştir. Bütün bu meşakkat karşısında hocanın mektubu, Arapça olduğu için okuyamadığını ifade edip başından savdığını, mektubun muhtevasını dahi öğrenemeden eve döndüklerini belirtmiştir. Leyla Hanım'a göre eskiden erkekler kadınların okumasını iyi görmedikleri gibi kadınları insan sırasına dahi koymamışlardır.[347]

Kamile imzası ile gelen varakada muharrir kız ve erkek çocuklarının eşit şartlar altında yetişmediğini şöyle ifade etmiştir: Şurası var ki erkek çocukları kız çocukları ile aynı değildir. Erkek çocukları mektebe gider orada öğrendiği tatmin

[346]Varaka (Hayriye), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 15, 1286 (1869), s.4.
[347]Sofya'da Sakin-i Astaneli Leyla Hanım İmzasıyla Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 6, 1286 (1869), s.3.

etmese dahi sonrasında tahsilini ilerletebilecek imkânlara sahiptir. Ancak kız çocukları öyle değil zira on iki yaşını henüz geçen kızlar için hayat oldukça zorlaşır ve dünyanın bir türlü belasına uğrarlar. Sanki insan değil de başka bir varlık muamelesi görürler. Kadınlar şimdiye dek okumanın kıymetini bilmezdi çünkü beyler kadınlara eksik etek derlerdi. Bizler de eteklerimizi uzatmak için boyumuzun iki misli elbiseler dikerdik. Oysa noksan olan kadınların ilmi imiş bunu haber veren dahi olmadı.

Dârülmualimât öğrencisi Cenab da kadınların eğitim konusunda ihmal edildiği görüşüne katılır. Muharrir herkesin okuma- yazması gerekli hatta şartken nasıl olur da taife-i nisa düşünülmemiş, hatıra bile getirilmemiş olduğunu sorgulamıştır. *"Yalnız erkek çocuklarının eğitimine önem verilmiş, mekteplere gönderilmiştir. Erkek çocukları 5-6 yaşına girer girmez sıbyan mektebine verilir. Burada Kur'an okumayı öğrenip biraz da Rabbi Yessir yazdıktan sonra rüşdiye mekteplerinden birine gider ve tahsiline devam eder. Burayı da bitirip çıktıktan sonra Mekteb-i Harbiye'yi Şahaneye veya kaleme çırak buyrulmakla yolunu bulur ve adam sırasına geçirilir*." Muharrire göre kızlar erkeklere sunulan bu imkânlardan mahrumdur. onlar da mahalle mekteplerine gider burada Kur'an okumayı öğrenir ve birkaç senede bir hatim indirir. Ancak buradan çıktıktan sonra sonra eğitimine devam edecek rüşdiye ve sanayi mektepleri olmadığından evde annesinin dizinin dibinde dikiş- nakış emsal şeyler öğrenir.[348]

Zağra-i Atikten (Bulgaristan) gelen mektupta ise erkekler için açılan okullara değinilmiş, kadınlara mahsus okulların olmadığı yazılmıştır. "*Taşralarda dahi erkek çocukları için okul açılmış olup buraları bitirip şehadetnâmelerini alan erkek öğrencilerin önü daima açıktır. Zira okulun mezunları hiç boşta kalmayıp umur-ı o tahririye ve buna benzer hizmetlere istihdam edilir. Buralara giren erkekler doğru düzgün geliri olmayan bağ kazmak, kütük satmaktan kurtulur. Lakin kızlar için aynı imkânlar olmayıp okuma- yazma bilenler dahi okuyup yazamazlar*."[349]

İsimsiz vürud eden varakada kadınların cehalet içinde kaldıklarını yazan mektuplara tepki gösterilmiştir. Muharrire göre kadınların ilim tahsil etmeleri aranmamıştır. Rumeli'de olsun Anadolu'da olsun kadınlara mahsus mekteplerin

[348]Mektup (Dârülmuallimât Talebesinden Cenab), *Terakkî-i Muhadderat,* Sayı: 29, 1286 (1869), s.2.0
[349]Zağra-i Atik'ten Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 33, 1286 (1869), s.2.

olmadığını yazan muharrir İstanbul'da dahi kızların mektebe gitmediğini yazmıştır. Bâb-ı Âli'de dahi hal böyle iken taşra kadınları tayyip edilmemelidir. Erkekler birbirlerini kayırırken kadınların binlercesini harcarlar. Oysa kadınlar kendilerinden beklenilen işleri yaparken hiçbir zaman erkekler kadar kusur ve tembellik göstermemişlerdir.

Söz konusu bu varakada kadının eğitimi görmezden gelinirken erkekler için hangi hizmette bulunursa bulunsun okuyup yazmak gerekli görüldüğü yazılmıştır. "*Buna rağmen yeterli düzeyde eğitim almayan ketebeden başka 30-35 milyon nüfus içinde okur- yazar erkekleri bulmak zordur. Taife-i rical dahi eleştirilmez iken şimdiye kadar ilim ve tahsil etmeleri hatıra hayale gelmemiş kadınlara söz etmek haksızlık değil mi? Senelerdir ilim ve marifetleri için mektepler açılıp eğitimleri için hiçbir zaman kusur edilmemiş olduğu halde erkeklerin birçoğu kahvehanelerde iskambil, tavla oynayarak vakit geçirmektedir. Bazı gençler kahvehanelere gitmeyip medeniyette terakki etmek istiyorlar. Ancak onlar da tahsil-i hüner ve istidatları için gayret etmeyip yalnız Avrupalıları taklit etmeyi kâfi görüyorlar. Oysaki taklit faydadan çok zarar verir*."[350]

Ülker Hanım ise erkeklerin kadınları insan yerine koymadıklarını şöyle ifade etmiştir: "*Az bir kitabetimi fazla görenlere karşı kadınları hamakatınız gereği ne zamana kadar hayvan olarak göreceksiniz demek istesem de kadınlardan şu gelmiş, şu vardı demek zor gelir*." Ülker Hanım eşinden tahsil aldığını ancak bunun bir faydasının olmadığını yazmıştır. Zira Osmanlı Devleti'nde kadının okuyup yazması iyi görülmüyor okusa dahi bir faydası olmuyordu. Nadir de olsa kimi kadın ahval alemi bilir ancak ilmini taşıyabileceği bir alan olmamasından bildiklerini de unutur. Muharrir kadınların hayvan derecesinden dün olan hallerini gördükçe kendi haline şükrettiğini yazmıştır.[351]

Şükûfezar mecmuasında ise kadınların toplumsal konumlarına karşı çıkılmıştır. Arife Hanım kadınları "*saçı uzun aklı kısa*" diyerek alaya alan erkeklerden şikayet etmiştir. Ancak bunun aksini ispat etmek için çalışacaklarını iki taifeyi birbirinden ayırmadan aynı yolda say ve gayret edeceklerini ve bu konuda kararlı olduklarını yazmıştır.[352]

[350]Bir Hanım İmzası ile Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 34, 1287 (1870), s.1.
[351]Mektup (Ülker), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 37, 1287 (1870), s.2
[352]Mukaddime, *Şükûfezar*, Sayı: 1, 1303 (1885), s.6-7.

Fatma Naime Hanım'ın Şükûfezar mecmuasına gönderdiği mektupta ise bir zamanlar kadınların ilim tahsil etmeleri, bir takım batıl fikirler yüzünden ihmal edildiği yazılmıştır. Fatma Naima Hanım "*Terakkî-i Muhadderat*" mektuplarında belirtildiği gibi erkeklerin gözünde kadınlar hayvan derecesinde olduğunu bu nedenle de kadınların dikkate alınmadığını yazmıştır. Ancak son asırda kadınlara yapılan bu haksızlık meydana çıkmıştır. Fatma Naime Hanım bu hususta ediplerden birinin dizelerine yer vermiştir. Dizede geçen hususların asla itiraz kabul etmeyeceğini bunların hakikat olduğunu ifade etmiştir. Zira dizelerde kadın- erkek ayrımına değinilmiş, kadınların erkeklerden farksız olmadığını ifade etmiştir.

"Nisvan niçin tutulsun nevi ricalden dün
Hilkiyatinde var mı noksan veya ziyade"

Fatma Naima Hanıma göre kadınlar fıtratlarının gereği erkeklerden daha merhametli ve bedenen daha zayıf olmaları nedeniyle noksan addedilmiştir. Ancak pek çok millet, kadınları tembelliğe mecbur etmiş bu ise kadınları bu hususlarda zayıflatmıştır. Bu kavaid-i fenniyede de vardır. Çocuk konusuna gelince kadınlar yalnız ev işleri ve çocuk terbiyelerine vazife edilerek harp ve darbe alıştırılmamış olduğundan bu haldedir. Oysa insan neye alışırsa onun tabiatlaşır. Bu nedenle kadınların bu hususlarla dün bir halde bırakılmaları kabul edilecek bir bahane değildir. Hatta bazı medeni ülkelerde kadınların erkeklerle istihdam edilmekte oldukları, onlarla bir arada çalışmaya başlamışlardır. Muharrir doğrudan kadın-erkek eşitliğine değinmiştir. "*Demek isterim ki halktan nisvan her vech rical ile müsavidir.*" Muharrir, Şükûfezar mecmuasını sahibi Arife Hanım'a işte eserinizle iddiamı ispatlıyorsunuz demiştir.[353]

Osmanlı Devleti'nde eğitim erkekler için gerekli görülmüş ve onların eğitimine önem verilmiştir. Bu konuda öncelik erkeklerindi. Zira devlet kurumlarını yöneten ve idare edenler erkeklerdir. Tanzimat Dönemi'nde devlet kurumları modernleşmiş, bu ise erkeklerin eğitim almasını şart haline getirmiştir. Yeniliğe ayak uydurmak ve bu yeniliği sürdürmek için eğitim gerekli görülmüştür. Osmanlı toplumunda kadın her alanda daha izole bir hayat sürmekteydi. Nihayetinde eğitim konusunda da erkeklere müsavi bir muamele görmemiştir. Ancak kadınlardan da ciddi bir talep gelmemiş olması bu durumu süreğen hale getirmiştir. Kadınların eğitimini ilk kez gündeme getirenler Tanzimat aydınlarıydı.

[353]Şükûfezar Edibin Sahibe-i İmtiyazı Hanım Efendiye (Fatma Naima), *Şükûfezar*, Sayı: 4, 1303 (1885), s.1-2.

Sıbyan mektepleri kadınların gidebileceği tek okuldu. Erkeklerle bir arada eğitim gördükleri bu okulda 3-4 sene dini eğitim alır ve eğitim hayatı noktalanırdı. Erkekler isterlerse tahsilini ilerletebilir, devlet dairelerinde memur olabilirlerdi. 1847'de ilk erkek rüşdiyesi açılırken inas rüştiyesi 1859 yılında açılmıştır. İlk inas rüşdiyesi Sultanahmet semtinde eğitime başlarken İstanbul'da 13 erkek rüştiyesi bulunmaktaydı. 1877 yılında gelindiğinde 21 erkek rüşdiyesi okulu mevcuttu. Buna mukabil bu tarihte 9 inas rüşdiyesi bulunmaktadır. Bu farkın oluşmasında elbette halkın talebinin de etkisi vardır. Zira okulların hocalarının erkek olması da kız okullarına rağbeti olumsuz etkiliyordu. İlk erkek öğretmen okulu Dârülmuallimin 1848'de açılırken Dârülmuallimât ise 1870'te açılmıştır.[354]

3.6 Tanzimat Kadınının Kaleminden Batı'da Kadın ve Eğitimi

Osmanlı Devleti'nde kadın- erkek gerek hukuki zeminde gerek içtimai hayatta eşit şartlara sahip değildi. Eğitim hususunda dahi kadınlar geriden geliyordu. Tanzimat Dönemi'nde yaşanan batılılaşma sonucu Osmanlı toplumu Avrupalılarla rabıtalarını güçlendirmiş ve pek çok konuda batıyı örnek almıştı. Neticede Osmanlı kadınları mecmualar vasıtası ile eğitim ve sosyal alanlarda hak talep etmiş, bu hususlarda Batı kadınından cesaret almıştır.[355]

"*Terakkî-i Muhadderat*" mecmuasında Avrupa'da yaşanan gelişmeler, kadın haklarına dair atılan adımlar yer almıştır. Batı'da yaşanan bu gelişmeler ülke ülke anlatılmıştır. Bu ülkelerde yayınlanan bazı gazete bentlerine yer verilmiştir.[356] Avrupa kadının durumu ile Osmanlı kadını mukayese edilmiştir. Kadınlar da yazdıkları mektuplarla Avrupalı kadınlara oldukça yer vermişlerdir. Kaleme alınan varakalarda Avrupa'da kadın haklarının daha gelişmiş olduğu düşüncesi hakimdi. Sosyal hayattan eğitime pek çok alanda kadınlar daha hür tasvir edilmiştir. "Şükûfezar" mecmuasında Avrupa'da kadının haklarına dair bir yazı görülmezken bazı medeni ülkelerde kadınların erkeklerle aynı alanlarda çalışmaya başladığı ifade edilmiştir.[357]

3.6.1 Batı'da Kadın Hakları

Batılı toplumlarında kadınının durumu Osmanlı kadınının durumdan daha iyi değildi. Zira Hristiyanlar erkeğin cennetten kovulmasının müsebbibi olarak

[354]Kurnaz, *a.g.e.*, s.54.
[355]Demirdirek, *a.g.e.*, s. 67.
[356]Akgün, a.g.t., s.391.
[357]Şükûfezar Edibin Sahibe-i İmtiyazı Hanım Efendiye, (Fatma Naima), *Şükûfezar*, Sayı:4, 1301 (1885), s.2.

kadını görmüşlerdir. Bu nedenle de kadınlar hakir görülmüştür.[358] Hukuki alanda erkeklerle eşit olmadıkları gibi evlilik kadınlar için sorun haline gelebiliyordu. Zira evlenirken kadın erkeğe "dot" denilen bir tür çeyiz vermek zorundaydı. Eğer kadının "dot" verecek gücü yoksa ya evlenemez ya da erkek "dot" olmadan bu evliliği kabul ederdi.[359]

Evlilikte hukuksal haklar erkeklerin elindeydi, kadın eşinin izni olmadan davada taraf olamaz, anlaşmaya imza atamazdı. Bunun yanında evlilikte edinilen mallar erkeğe ait olup kadının bu mallar üzerine tasarrufu bulunamazdı. Bu eşit olmayan yaklaşım ilk önce ABD'de düzenlenmiş daha sonra Avrupalı devletler bu yönde adım atmıştır. ABD'de 1809'da kadınlara mülkiyet hakkı verilmiştir. Bunu 1850'de ise İskandinav ülkeleri takip etmiş ve kadınlara mülkiyet hakkı tanınmıştır. İngiltere'de ise XIX. yüzyılın ikinci yarısında kadınların mülk edinme ve işletme hakları iyileştirilmiştir.

Avrupa'da boşanma hukuken yasak olmakla birlikte evlilikler ayrılma belgesi ile sonlandırılabilirdi. Ancak bu durumda erkek malların ve çocukların sahibi kabul edilirdi.[360] Kadınlar çalışma hayatından uzaktı, ancak taşra kadını şehir kadınından farklıydı. Bu konuda Batı kadını Osmanlı kadınına benzemekteydi. Şehir hayatında kadınlar sanayi inkılâbına kadar çalışmamıştır. Evin içinde hayatını idame ederken taşra kadınları çiftçilik gibi zanaatlarla üretimde etkin olmuştur.

Sanayi İnkılâbı ile artan işgücü talebi kadınlara çalışma imkânı sağlamış, kadın- erkek bir arada fabrikalarda çalışmaya başlamıştır. Kadınların çok düşük ücretle çalışması kadın- erkek eşitsizliğini net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu ise kadınların isyan etmesine zemin hazırlamıştır. Kadının hukuksal haklarının yanında oy hakkı dahi bu dönemde gündeme gelmiştir. Kadın hakları hususunda Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Avrupa'da da kadınlar aydın çevreden destek görmüştür.

Avrupa'da kadın hakları ve kadın- erkek eşitliği Fransız İhtilali esnasında gündeme gelmiştir. Fransız filozof Condorcet kadın- erkek eşitliğini savunmuş, kanunların ülkenin yarısını yok sayarak yapılmasına karşı çıkmıştır. Kadın nasıl ki sehpaya çıkma hakkına sahipse, kürsüye çıkma hakkında da sahip olmalıydı.

[358]Kurnaz, *a.g.e.*, s.18.
[359]Fatma Aliye, *a.g.e.*, s. 135.
[360] Nihal Cihan Temizer, "19. Yüzyılda Batı'da ve Osmanlı'da Kadının Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 2.1, 2022, s.61.

Kadın-erkek eşitliği, kadınlara sosyal haklar verilmesi bu dönemde Batı'da tartışılmıştır.

Avrupa'da sistem kadınların aleyhinde olup kadınlar pek çok haktan mahrum bırakılmıştır. Kadınların yok sayılması Batı'da kadın hareketinin başlamasına neden olmuştur. 1854'te Barbara Leigh Smith kadınların evlilikteki konumlarını tenkit eden bir makale kaleme almış ve bu makale 1856'da üç bin imzayla parlamentoya gönderilmiştir. Simit'in bu adımı neticesinde 1857'de kanunlarla boşanma düzenlenmiştir. 1872-82 yılları arasında kadınlara mülk edinme hakkı verilmiştir. İngiltere parlamento üyesi olan John Stuart Mill kadınlara seçme hakkı verilmesini savunmuş, bu yönde parlamentoya teklifte bulunmuştur. Yalnız oy kullanma hakkı değil her alanda kadın, erkek eşitliğini gündeme getirmiştir. Mill'in teklifi kabul edilmeyince kadınlar sokaklara dökülerek gösteriler düzenlemiş bu kararı protesto etmişlerdir. Bütün bu olaylara rağmen kadınlara oy kullanma hakkı ancak 1928'de verilmiştir.[361]

Avrupa'da kadınlar eğitim hakkına da sahip değildi. Zira yükseköğrenim için mücadele etmişlerdi. Osmanlı Devleti 1869 yılında yayınladığı Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Fransa'nın Duruy Kanunu model alınarak hazırlanmıştır. Bu kanuna göre Fransa'da ortaöğretim seviyesinde okullar açılacak ve her ilde öğretmen okulu kurulacaktır.

Celal Nuri'ye göre Batıda kadınlar yükseköğrenimden mahrum bırakılmıştır. Paris Üniversitesi 1868'de üniversiteye kadınları kabul ederken Londra Üniversitesi 1878'de kapılarını açmıştır. Cambridge ve Oxford kadınların tıp fakültesi derslerine girmesini izin verse de derslere katılan kadınlara mezuniyet belgesi vermemiştir. ABD kadın hakları hususunda en gelişmiş ülkelerden biridir. Burada kadınların eğitim hakkı olduğu gibi pek çok alanda kadın- erkek bir arada çalışmıştır.[362] "*Terakkî-i Muhadderat*"'ta da bu konu hakkında yazı yer almıştır. Ali Raşit İngiltere, Fransa daha ekseri Avrupa'nın genelinde uluma kadınların akıllarının kafi olup olmadığı konusunda şüphe ile yaklaşılırken, Amerika'nın bu meseleyi çoktan hallettiğini yazmıştır. Söz konusu bu yazıya göre Amerika'da kadınlar hiçbir haktan mahrum bırakılmamıştır.[363]

[361] Temizer, *a.g.e.*, s.61.
[362] Celal Nuri, *a.g.e.*,s.80.
[363] Akgün, a.g.t., s. 300.

Almanya'da kadınlara ortaöğretim hakkı tanınsa da kadınlar yüksek öğrenimden mahrumdur. Avusturya-Macaristan'da kadınlar daha özgürdür. İtalya'da kızlar ilk ve orta öğrenim görür ancak yükseköğrenim için hakları sınırlıdır. Rusya'da Petersburg'da kadınlara mahsus Tıp Fakültesi açılmıştır. İsveç, Norveç, Finlandiya, Danimarka üniversiteleri kadınlara açıktır. Finlandiya'da eğitimde kadın- erkek eşit muamele görür. Belçika ve Hollanda'da bu konuda tekamül göstermiştir. Avrupa'da kadınların eğitimi konusunda en geri ülkeler İspanyol ve Portekiz'dir. Avrupa ve Amerika'da kadınlara farklı derecede okullar açılmış, bu hususta gelişme kaydedilmiştir. Bu dönemde parasız eğitim, burs gibi konular yeniden düzenlenmiş kadınlara öğretmen okulları açılmıştır.[364]

Avrupa'da kadınların eğitim hakkı düzenlense de hukuksal durumu Müslümanların haklarına kıyasla daha aşağıdadır. Evlenmemiş kadınlar evli kadınlardan daha özgürdür. Kadın kocasından habersiz resmi işlem yapamaz, hukuki hakkını dahi arayamazdı. Kadının ticaret yapması salahiyeti de yoktu. Kadının ailesinden kalan miras da olsa, kendi çalışarak da kazansa fark etmiyordu, mülk tamamen erkeğe aitti. Erkek bir yere giderse kadın onu takip etmek zorundaydı. Seyahatlerde istemese de kocasına eşlik ederdi.[365]

3.6.2 Osmanlı Kadınlarının Kaleminden Batı'da Kadın

"*Terakkî-i Muhadderat*"a gelen mektuplarda Osmanlı kadınlarının nazarında Batı kadının ayrı bir yeri olduğu görülmektedir. Pek çok mektupta Avrupa kadınına değinilmiş, konu her ne olursa olsun Osmanlı kadınlarına göre Avrupalı kadınlar yeterli bilgi birikimine sahip, dünya siyasetine hâkim, kültürlü ve donanımlı olarak resmedilmiştir. Fâika imzalı mektupta muharrire göre Osmanlı kadınları siyasi konulara girmemeliydi. Zira henüz siyasete girecek seviyede bilgiye sahip değildi. Avrupa kadınları gibi yeterli seviyede eğitim aldıklarında politikadan konuşabilirdi. Fâika Hanım Avrupalı kadınların eğitimine vurgu yapmıştır.[366]

Safiye Hanım ise Avrupa'da kız mekteplerinden kraliçelerin sorumlu olduğunu, soyluların mektepleri koruyup gözettiklerini yazmıştır. Soylu madamlarının dahi buna binaen hareket ettiklerini belirten Safiye Hanım Avrupa'da maarif seviyesinin artmasını, medeniyetin terakki etmesini buna bağlamıştır.

[364]Celal Nuri, a.g.e., s.85.
[365]Fatma Aliye, *a.g.e*., s. 130.
[366]Fâika Hanım İmzası İle Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.5.

Muharrir bu mektubuyla Osmanlı saray kadınlarının Avrupa soyluları gibi kızların eğitiminden sorumlu olması gerektiğini ifade etmektedir. Geçmişte bunu yapan Osmanlı kadınlarının var olduğunu ve halde de olması gerektiğini belirtmiştir. Zira kadınların eğitimi Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da, devleti yöneten ailenin kadınlarının işidir. Onların önderliğinde bu faaliyetler yürütülmelidir.[367]

Hayriye Hanım Osmanlı kadınlarının halini Avrupalı kadınların halinden daha bedbaht olduğunu ifade etmiş. Avrupalı kadınların daha medeni olduklarını yazmıştır. "*Terakkî-i Muhadderat*" gazetesinde yer alan bir yazı üzerine bu düşüncelerini paylaşmıştır. "*Terakkî-i Muhadderat*" gazetesinde "*Terbiye ve Temeddün*" başlıklı bir yazı yer almış, bu yazıda, İngiltere'de basılan Pall Mall gazetesinde Osmanlı kadınlarının tarik-i temeddünde diğer milletlere kıyasla geri kaldığı ifadelerine yanıt verilmiştir.[368] Hayriye Hanım bu yazıyı şöyle değerlendirmiştir:

"*Terakkî-i Muhadderat'ın*" on dördüncü sayısında bize dair kaleme almış olduğunuz yazıyı okudum. "*Terakkî-i Muhadderat*"ın bu yazıya dair verdiği cevapta bize gayret vermek için midir bilinmez Osmanlı kadınlarının Hristiyan kadınları kadar medeniyet yoluna girdiği yazılmıştır. Eğer bu yazı bize gayret vermek için yazılmış ise kendi vatandaşını koruduğunuz için benim nezdimde bir derecede daha ziyade bulunur." Hayriye Hanım Avrupa'nın kadınlara sağladığı eğitim imkânlarına değinmiş, bu konuda Batının daha gelişmiş olduğunu ifade etmiştir. "*Hristiyan kızları gibi eğitim almak mektepler ile olur çünkü hareket ve muamelat okuyup yazmakla öğrenilir*."[369]

Bir başka mektupta kadınları dolandıran bir adamdan bahsedilmiş, Osmanlı kadınlarının Batı kadınları karşısında cahil kalmalarına değinilmiştir. Muharrire göre kadınların adama inanıp aldanmalarının nedeni cahil olmalarındandı. Mektubun sonunda "*Avrupa'nın yanında bizim cahil olduğumuzu meydana koyan delillerin birincisidir*." ifadeleri yer almıştır.[370] Rabia Hanım ise Avrupa'da kadınlara verilen eğitime değinmiştir. Bu hususu Osmanlı kadınlarının aldığı eğitim ve kıyaslamıştır. Rabia Hanım Avrupa'nın terakki ve saadet arzusunda

[367]EL-cevaib-i Muharreri Ahmet Farisi Efendi Hazretlerinin Harem-i İsmet Hanım Efendi Tarafından Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.4.
[368]Terbiye ve Temeddün, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 14, 1286 (1869), s.1.
[369]Varaka (Hayriye), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 15, 1286(1869), s.4.
[370] Buna Dair Matbaamıza Gelen Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 41, 1287 (1870), s.2.

bulunduklarını, kadınlarına da güzel ahlak ve ilim üzerine eğitim verdiklerini yazmıştır.

"*Böylece mucib-i refah ve saadet-i hal olacaktır. Zira kadınlar erkeklerin kazandıkları ile yaşayıp tembel bir vaziyette kalmıştır. Bunu ise teavün-ü umumi kaidelerine ne kadar zarar vereceği, bir afet veya beladan daha beter olduğunu düşünerek eğitime yönelmişlerdir. Bu doğrultuda fevkalade çalışmışlardır. Zira Avrupalılar kadınların cahil ve işsiz kalmalarını tecviz etmemişlerdir*." Rabia Hanım söz konusu bu mektupta kadınların yalnız eğitimlerine değil aynı zamanda bir iş sahibi olup çalışarak para kazanmalarına da değinmiştir. Rabia Hanım bu mektubunda annelik hususuna da değinmiş. Avrupa'da kadınların çocuklarını daha iyi eğittiğini yazmıştır. "*Avrupalı bir kadın dest-i terbiyeyi peyveste olduğu bir çocuğa zihnine en iptidai esası kıvam ve devam olan asabiyet efkârını hüsn-i perveriş bulması olan bir fidanı aşılar gibi ahlaki milliyenin mukaddematını ifa eder".*[371]

Bir hanım imzasıyla gelen mektupta ise Avrupa'da kadınların içtimai hayatta aktif oldukları, kadın- erkek bir arada eğlendikleri ifade edilmiştir. Muharrir kadınların erkeklerin gittiği yerlerin hepsine gittiğini belirtmiş, oysa Osmanlı Devleti'nde kadınların pek çok alandan mahrum bırakıldığını yazmıştır.[372] Bazı kadınlar Avrupalıların dikiş hususunda ileri olduğunu ifade etmiş, bu hususlarda Avrupa'da basılan kitaplardan bahsetmiştir. Bu kitapların tercümesi için tercüme heyeti dahi talep edilmiştir.[373]

[371]Varaka (Rabia), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.1-2.
[372]Bir Hanım İmzasıyla Mektup, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 43, 1287 (1870), s.2.
[373]Hayriye Hanım İmzasıyla Vürud Eden Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.3.

IV. BÖLÜM

4. TERAKKÎ-İ MUHADDERAT VE ŞÜKÛFEZAR MECMUALARINDA EDEBİYAT VE KADIN

"*Terakkî-i Muhadderat*" ve *"Şükûfezar*" mecmualarında edebiyat üzerine yazılar yer almıştır. "*Terakkî-i Muhadderat*" gazetesinde "*Şükûfezar*" kadar olmasa da kadınlar eğitim konusunda edibe hanımlardan bahsederek bu hususta birbirlerini teşvik etmişlerdir. Söz konusu bu kadın mektuplarında bilhassa şair hanımların isimlerine yer verilmiştir.[374] Leyla, Fitnat ve Şeref Hanımlardan bahsedilerek her dönemde ilim ve maarif ile yeteneklerini geliştirip icra eden kadınların var olduğunu bu isimler ile ispatlanmaya çalışılmıştır. Ancak bunun dışında "*Terakkî-i Muhadderat*" gazetesinin gerek muhtevasında gerek yer alan mektuplarda edebiyata dair yazı yer almamıştır. Zira bu mecmua daha çok yaşanan sorunları ele almaya çalışmıştır.

"*Şükûfezar*" mecmuası edebiyat dergisi olarak neşredilmese de içeriğinde edebiyat üzerine yazılar yer alırken pek çok şiire de yer verilmiştir. Edebiyat ve edip üzerine yazılar kaleme alınmıştır.[375] Söz konusu bu mecmuanın her sayısı on altı sayfa olmak üzere beş sayı neşredilmiştir. Bu sayılarında pek çok şiir yer almıştır. Öyle ki yalnız üçüncü sayısının dokuz sayfası şiire ayrılmıştır.[376] Tahrir heyeti yazarları Münire, Fatma Nevber ve Arife Hanımların dışında tebrik mektuplarına ilave olarak gönderilen şiirler de mecmuada yayınlanmıştır. Bu mecmuada kadınların şiire alaka duydukları görülmektedir. Zira Osmanlı Devleti'nin öncü kadınlarının büyük bir çoğunluğu şairdir.[377]

"*Şükûfezar*" mecmuasında edebiyat ve ediplik üzerinde durulurken, Fatma Nigar Hanım gibi edibe hanımlar tarafından gönderilen şiirler de mecmuada yer almıştır. Söz konusu bu mecmuada edebiyata ve şiire önem verdiği görülmektedir. Kapağında dahi bir dörtlük yer almaktadır.

"*Ey taleb-i safa-i m'ani*

İman ile bak Şükûfezar'a

Ezher edep şemimi beytimiz

[374]Belkıs, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 4, 1286 (1869), s.3.
[375]Üdeba Bolluğu, *Şükûfezar*, Sayı: 3, 1301 (1885), s.6.
[376]Temaşa, *Şükûfezar*, Sayı:3, 1301 (1885), s. 1-7.
[377]Ortaylı, *a.g.e*., s. 76.

Tercih eder ehl-i dil bahara"[378]

4.1 Kadınların Edebiyat Hususuna Dair Yazıları

"*Şükûfezar*" mecmuasında edebiyat üzerine bir yazı yer almıştır. Bu yazı tahrir heyetinden Münire Hanım'ın kaleme aldığı "*Üdebâ Bolluğu*" başlığı ile yayınlanan yazısıdır. Yazıda edip kimliğine haiz olmak için bazı vasıflara sahip olmak gerektiği üzerinde durulmuş, Tanzimat Dönemi'nde edip sıfatı ile ortaya çıkan yeni yeni insanlardan bahsederek bu durumu eleştirmiştir. Zira edebiyat alanında yetkin olmak için bazı şartlar gerektiğini ifade etmiştir. [379]

Münire Hanım son beş- altı senedir edip kimliği ile gazete ve dergilerde yazı yazan bazı isimlere tesadüf ettiğini, bu duruma şaşırdığını ifade etmiştir. Zira bu kadar çok edip olmasının normal olmadığını belirtmiştir. " *Benim bildiğime göre yanlış biliyor da olabilirim, edip kimliğine sahip olmak için evvela kendi lisanını en mükemmel şekilde bilmek gerekir. Bir edibin Osmanlı Türkçesini iyi bilmesi için ise Arapçayı ve Arapçanın belâgat ve fesâhatini bir Arap kadar iyi öğrenmelidir. Yalnız Arapçayı bilmesi de yeterli olmaz, Farsça'ya da hakim olmalıdır.*"[380]

Münire Hanım Arapça, Farsça biliyor olmanın dahi edip olmak için yeterli olmadığını yazmıştır. Bir edibin fen ilimlerinden birkaçına az çok vakıf olması gerektiğini belirtmiştir. Münire Hanıma göre üçüncü bir husus ise edipler çeşitli eserleri mütalaa edip, efkâr-ı malumat ederek faydalı eserler neşredebilmelidir. Söz konusu bu üç meziyete sahip ise kendisini edip olarak tanıtabilir. Alem de bu marifetini takdir eder. Ancak bu üç meziyete sahip olduğunu ispatlamalıdır. Eğer bu meziyetlere sahip değilse kendisini edipler arasında görmemelidir. Zira bu meziyetler edip olmanın ilk şartıdır ki bundan sonra pek çok vazifeler o kişiyi bekler.

Münire Hanım son yıllarda edip sıfatı ile birçok insanın ismini duyduğu yazmış, bu biçarelerin Arapçayı doğru düzgün anlamadıkları gibi Farsçayı da okuyamadıklarını belirtmiştir. Muharrire göre bu ediplik taslayan efendilerin tek marifeti cim karnına nokta koymaktan ibarettir. Ancak hal böyle iken bunları edip diye tanıtmak gülünecek değil ağlanacak halde olduğumuzun delilidir. Bunlar ancak yetenekli gençlerdir. Edip sıfatına layık olacak ne malumata ve ne de

[378] *Şükûfezar*, 1301 (1885).
[379] Burak Çavuş, "Osmanlı Kadın Yazınında Şükûfezâr Dergisi ve Derginin Tam Çevirisi", *Takvîm-i Vekayi'den 1928 Yılına Kadar Edebiyat Özel Sayısı*, 2021, s.400.
[380] Üdebâ Bolluğu, *Şükûfezar*, Sayı: 3, 1301 (1885), s. 10-11.

birikime sahiptirler. Bahsedilen meziyetler bu kişilerde yoktur. Nihayetinde bu gençler milletin ediplik hevesini kırmak yerine tahsil-i ulumu maarifte gayret edip gerçek ediplerden istifade etmelidirler.[381]

Münire Hanım edip olmak için kişinin bilgi ve birikiminin olması gerektiğini şöyle açıklamıştır: "*Nasıl ki bir dükkan açmak için sermeye gereklidir. Sermayesiz dükkan ancak milletin hande-i istihzasına celb eder. Envar-ı zekası olmayan bu mahluklar değeri olmayan eserlerine milleti hayran bırakır. Ancak bu hayranlık çiçekten hemen uçan kokusu gibi geçicidir. Bu kişilerin ne olduğu bir müddet sonra ortaya çıkar*."

Münire Hanım'a göre bu kişilerin kaleme aldıkları eserler ile gerçek ediplerin ünlü eserleri mukayese dahi edilemez. Bunların yazdıkları eserleri herkes başka türlü telakki eder. Tasvir ettikleri ne vicdan ne de his olarak adlandırıp anlattıkları şeylerin saçma ve manasız olduğuna şüphe olunmamalıdır. Tekrar ifade ederim ki ilim ve maarif olmadan, doğru düzgün tahsil görmeden ediplik taslanmaz. Taslanırsa da benim gibi bir aciz dahi sizleri tahkir etmekten geri durmaz. Öncelikle olması gereken boş vakitlerini ziyan etmeyip ilim ve hüner ile yavaş yavaş terakki etmeli ve millete ilham olmalarıdır.

Münire Hanım'ın kaleme aldığı bu eleştiri yazısında edip olmak için gerekli şartlar sıralanırken, edip sıfatı ile ortaya çıkan yeni insanlar eleştirilmiştir. Edip kime denir sorusuna cevap verirken, edip geçinen ancak edebiyatla alakası olmayan insanlar tarif edilmiştir. Edip kimliğine sahip aydınların meziyetleri sıralanmış, Türkçenin yanında Arapça ve Farsça dillerinin bilinmesi gerektiği vurgulanmıştır.[382]

4.1.1 Şükûfezar Mecmuasında Yer Alan Şiirler

Osmanlı toplumunun en çok alaka gösterdiği, eser verdiği edebi tür şiirdir. Şiir, tahsilli kadınların da kendilerini ifade ettiği bir alandır. Kadınların şiire olan bu alakası her asırda olduğu gibi Tanzimat Dönemi'nde de devam etmiştir.[383] Tanzimat Dönemi'nde divan şiiri zamanla yerini modern tarzda yazılan şiire bırakmıştır. Bu geçiş kolay olmamış, ilk dönem şairleri eski ve yeni tarzda şiirler

[381]Çavuş, a.g.m., s. 400.
[382]Üdebâ Bolluğu, *Şükûfezar*, Sayı: 3, 1301 (1885), s. 10-11.
[383]Ortaylı, *a.g.e.*, s. 154.

kaleme almıştır. Bu dönem şiiri bir araç haline gelmiş, şairler fikirlerini bu yollarla halka aktarmışlardır.[384]

Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her asrında kadın şairler çıkmıştır. Tanzimat Dönemi'nde de şair hanımlar çıkmış ve bu isimler hemcinslerine örnek teşkil etmiştir. "*Şükûfezar*" mecmuasında da kadınların şiire alakası olduğu görülmektedir. Mecmuanın muhtevasında oldukça yer alan say ve ikdam şiirlere de konu olmuştur. "*Şükûfezar*" mecmuasında farklı konularda şiirler kaleme alınsa da umumi olarak tabiattaki güzellikler işlenmiştir. Bu şiirler aynı zamanda ilahi bir mesaj da içermektedir. "*Şükûfezar*" mecmuasına mektup gönderen kadınlardan bazıları yazdıkları şiirleri varakalarına ilave etmişlerdir.

"*Şükûfezar*" mecmuasında gazel, kıta gibi türlerde şiirler kaleme alınırken modern şiir denemelerine de yer verilmiştir.[385] Mecmuada tebrik mektuplarının yanında kadınlar kaleme aldıkları şiirleri de göndermişlerdir. Mecmuanın üçüncü sayısına isimsiz gönderilen bir mektupta "*Temaşa*" başlığı ile şiir yer almıştır. Şiirin sahibi "*mektubuma "Temaşa" serlevhası ile manzum eserimi ekledim, münasip görürseniz bu uzun manzumu neşredebilirsiniz*." İfadeleri ile şiirini göndermiştir.[386] Muharririn belirttiği gibi eser oldukça uzundur. Mecmuanın üçüncü sayısının ilk yedi sayfası bu şiire ayrılmıştır. Tahrir heyetinin bu şiire cevabı ise şöyle olmuştur: "*Tebrike dair kaleme almış olduğunuz mektubunuza teşekkür ederiz Manzum eseriniz fena olmamakla birlikte temaşaya şayandır.*"[387]

"*Fevkimde sema mükevkeb*
Deryaya örerdi akis-i kevkeb
Olmaz mı bu hali seyredenler
Allah'ın önünde secde- âver"[388]

"*Şükûfezar*" mecmuasında kadınların şiir denemelerine yer verilirken mecmuanın tahrir heyetine ait şiirlerin de olduğu görülmektedir. Münire, Fatma Nevber, Arife Hanımların kendi isimleri ile birden fazla şiirleri yayınlamıştır. Bu şiirlerin kimisi eski usulde kaleme alınırken kimisi de yeni dönem edebiyatının ürünleridir. Münire Hanım "*Gazel*" başlığı ile kaleme aldığı şiiri:

"*Vuslat hitama erdi, sevdama yok mu pâyan*

[384]Saadettin Yıldız, *Tanzimat Dönemi Edebiyatı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006, s.39.
[385]Çavuş, a.g.m., s. 401.
[386]Şükûfezar Heyet-i Tahririyesi, *Şükûfezar*, Sayı: 3, 1301 (1885), s.1.
[387]Şükûfezar (Heyet-i Tahririye), *Şükûfezar*, Sayı: 3, 1301 (1885), s.7.
[388]Temaşa, *Şükûfezar*, Sayı: 3, 1301 (1885), s.14.

Eksik değil gözümden yârin hazin hayali

Rüyama girdin ey yâr bîdâr olunca eyvah

Ağlattın ah sâd ah; bu aşık cemali"[389]

Münire Hanım'ın aynı başlıkla mecmuanın beşinci sayısında şiirinin olduğu görülmektedir. Bunun yanında "*Kıta*", "*Gül Ağacı*" başlıkları ile kaleme aldığı şiirleri de söz konusu bu mecmuada yerini almıştır. Fatma Nevber Hanım ise "*Teşvik*" ismi ile kaleme aldığı şiirinde okuyucuları çalışıp, gayret etmeye teşvik etmiştir. Mecmuanın yazılarında oldukça üzerine durduğu say ve ikdam şiirlere de yansımıştır. Söz konusu bu şiirde vatanın ilerlemesi ikdama bağlanmış, bu konuda gençlere seslenilmiştir. İlmin insana saadet hali vereceği ifade edilirken zamanın kıymetine vurgu yapılmıştır. İsdidadın ise gayrete bağlı olduğu ifade edilmiştir.

"*Ey nihâlan-ı vatan meczup gaflet olmayın*

İlimle mesud olur Adem cehaletle değil

Parlatın misbah-ı istidâdı fecr etsin vatan

İlme terkim eyleyin malub-ı minnet olmayın"[390]

Fatma Nevber Hanım'ın bu şiirinden başka "*Zevkli Bir Gece*", "*Kıta*", isimleri ile şiirleri mecmuada yayınlanmıştır. Fatma Nevber Hanım'ın şiirlerinde vatan sevgisinin işlendiği görülmektedir. "*Bir Askerin Lisanından*" ismi ile şiir kaleme almıştır. Askerin dilinden yazılan bu şiirde vatan vurgusu yapılmıştır.

"*Vatanın milletin aşkı bize gayret veriyor*

Koymuşuz feth ve gaza aşkına biz can ve teni"[391]

Mecmuada yer alan şiirlerin çoğu Arife Hanım'a aittir. Arife Hanım'ın "*Zevk-i Vicdan*", "*Kıta*", "*Bora*" başlıkları ile şiirler kaleme almıştır. Ancak başlıksız şiirleri de yer almıştır. "*Seher*" başlığı ile yer alan yazısının devamında bir şiire yer vermiştir.

"*Kalkın ey gafiller: Artık elverir hâb-ı huzur*

Göz açın: göz gezdirin: şimdi cihan-dar-ı server

Vahdet-i hal-i seherden lezzet alsın kalbimiz

Dem bu demdir bahr-i hissiyata dalsın kalbimiz"[392]

[389]Gazel, *Şükûfezar*, Sayı:1, 1301 (1885), s.15-16.
[390]Teşvik, *Şükufezar*, Sayı: 1, 1301 (1885), s.16.
[391] Bir Asker Lisanından, *Şükûfezar*, Sayı: 5, 1301 (1885), s.5.
[392] Seher, *Şükûfezar*, Sayı:1, 1301 (1885), s.13.

Mecmuada yer alan yazılarda ve şiirlerde noktalama işaretlerinin kullanıldığı dikkat çekmektedir. İlk dönem Tanzimat şiirlerinde olduğu gibi mecmuada "*gazel*" nazım biçimi ile şiirler kaleme alınmıştır. Bununla birlikte divan edebiyatının nazım şekillerinden olan "*kıta*" da kullanılmıştır. Şiirlerin konuları çeşitli olsa da yazılma amacının kadınları ilme teşvik etmek için olduğu görülmektedir.[393] Arife Hanım'ın bir şiirinde şu ifadeler yer alır:

"*Ey bint-i müşevvik-i hakikat*
Olsun sana sad-ı hezar Tahsin
Daima yaşasın hakikat ehli
Kurban edelim uluma cehli"[394]

4.2 Tanzimat Edebiyatı

Batılılaşma neticesinde Türk edebiyatı yeni bir döneme girmiştir. Tanzimat Dönem'i eserlerinde bilhassa Fransa kültürünün etkisi görülmektedir. Ancak pek çok alanda olduğu gibi Batılılaşma, edebi alanda da ikiliğe neden olmuştur. Bu dönem edebiyatında eskiye olan unsurların bir kısmını tasfiye edilirken gerekli görülen yerleri yaşatılmaya çalışılmıştır. Bu dönemin yazarları çıkardıkları mecmualarla Batı edebiyatından bazı eserleri tercüme etmiş, bu doğrultuda yeni eserler vermiştir.

Tanzimat Dönemi'nde mecmualar, edebi eserler için başat bir rol oynamaktaydı. Çeviri metinlerinden Türk ediplerinin kaleme aldığı makale, roman ve hikayelere kadar bu eserler önce gazetelerde tefrika edilmiş, sonraları kitaplaşmıştır. Bu mecmualarda özellikle Fransızca eserlerin tercüme edildiği görülmektedir. Bu çevirilerin Tanzimat edebiyatına müessir bir rolü vardır. [395] Zira bu eserler toplumu etkilemiş, modernleşmeyi hızlandırmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde edebiyata konu olan unsurlar değişmiştir. Tanzimat Edebiyatı'nı besleyen kaynaklar toplumun kendisi haline gelmiştir. Bu dönemde edebiyatın toplumun sorunlarını ele alması gerektiği düşüncesi hakim olmuştur. Bu sebeple eserlerde sosyal hayata oldukça yer verilmiştir. Değişimin tezahürü olarak görülen Tanzimat Dönemi'nde şiir konu değiştirmiş, tiyatro, makale ve gazete gibi

[393] Çavuş, a.g.m., s.428.
[394] Heyet-i Tahririye Namına Arife Hanım, *Şükûfezar*, Sayı: 2, 1301 (1885), s.3.
[395] Yıldız, *a.g.e.*, s. 39.

yapıtların yanına roman eklenmiştir. Bu dönem edebiyatının eğitici yönü ağır basmaktadır.[396]

Tanzimat Dönemi yazarları gazete ve dergilere yazdıkları yazılarla, kaleme aldıkları edebi eserlerle toplumu idealize etmeye çalışmıştır. Bu eserler Tanzimat Dönemi'nin fikrî yapısını da ortaya koymaktadır. Yenileşme sürecinde yaşanan sancıları bu yapıtlarda görmek mümkündür. Zira bu eserlerde doğu- batı çatışmasına değinilir. Daha çok eleştirel bir tutumla yazılan yazılar okuyucuya bir mesaj verme gayesi ile kalem alınmıştır. Bu yeni dönemde kadınların toplumsal konumu da değişmeye başlamıştır.

4.2.1 Edebiyatta Kadın ve Dönemin Mütefekkirlerinin Görüşleri

Tanzimat Dönemi'nde kadının toplum içindeki konumu mecmuaların yanında edebi eserlerde de işlenmiştir. Bilhassa şehir kadını üzerinde durulmuş, kadınların yaşadıkları sorunlar ele alınmıştır. Edebi eserlerde kadının toplumda hor görülmesi ve baskılanması tenkit edilmiştir.[397] Osmanlı kadınının yasaklarla çevrili hayatı roman ve hikayelerle halka anlatılmıştır. Tanzimat Dönemi edebi eserlerinde görücü usulü evlilik, cariyelik, çok eşlilik ve şiddet gibi konuları kadını merkeze alarak toplumsal eleştiri bağlamında işlenmiştir. Bu eserlerde yazarlar zıt kavramları karakterlerde sembolize ederek okuyucuya mesaj vermektedir. Kadınların yaşadıkları sorunların çözümünü eğitimde görmüşlerdir. Eserlerinde eğitim vurgusu yapmışlardır.

Tanzimat aydınları kadınlar için hak talep ederken aşırıya kaçmamışlar mutedil olmuşlardır. Pek çok konuda ayrılığa düşseler de kadın konusunda birbirine yakın ifadeleri olduğu görülmektedir. Edebiyatta kadınlara yer veren yazarlar Namık Kemal, Ahmet Mithat, Abdülhak Hamit, Samipaşazâde'dir. Bu dönemde ilk kez bir kadın, yazar profili ile okuyucu karşısına çıkmıştır. Fatma Aliye önce çeviri eseri olan "*Meram*" ile toplumun önüne çıkmış, ardından edebi eserler kaleme alarak Osmanlı'nın öncü kadınlarından olmuştur. ilk kez bir kadının perspektifinden kadınların sorunları edebi eserlerde işlenmiştir.

Bu dönem yazarları toplumun içinde bulunduğu durumun sebebini kadının yasaklarla çevrilmiş olması ile açıklamıştır. Abdülhak Hamit, kadınların halinin toplumu etkilediğini ifade etmiş, kadınları milletin terakkisinin ölçüsü olarak

[396]Ayten Küçüksayacığil, Kübra Küçükşen, "Tanziamattan Günümüze Türk Edebiyatına Toplumsal Cinsiyet Yansımaları ve Kadın" *Edebi Eleştiri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2021, s.377.
[397]Doğramacı, *a.g.e.*, s. 27.

değerlendirmiştir.[398] Namık Kemal eserlerinde kadın meselesine oldukça yer vermiştir. Osmanlı Devleti'nin noksan olduğu hususlar arasına kadın haklarını da dahil etmiştir. Kadının hayatının tahakküme boyun eğerek geçirdiğini ifade ederek aile içindeki konumunu eleştirmiştir. Görücü usulü evliliğin olumsuz yönlerini ortaya koymuş, kadına şiddete karşı çıkmıştır. Namık Kemal, edebiyatı fikirlerini aktarma ve benimsetme aracı olarak görmüştür. Kadını ilk kez erkeğin yanında savaşa giderken tasvir etmiştir.[399]

Tanzimat Dönemi'nin edipleri arasında yer alan Ahmet Mithat; sanata, topluma fayda sağlayacak bir araç anlayışı ile yaklaşmıştır. Kadın meselesinde ise kadınların toplumdan soyutlanmasını kabul etmemiştir. Ahmet Mithat cemiyette kadına gereken değerin verilmesi gerektiği düşüncesini savunmaktadır. Ancak kadın ve erkeğe eşit yaklaşmaz, fizyolojik farklılıklarının olduğuna inanır. Bu nedenle kadının çalışmasına da olumlu bakmamıştır. Ahmet Mithat'a göre kadın ancak öğretmen ve doktor olabilirdi. Ancak eğitimde eşitliği savunur. Çünkü kadının eğitimi aile kurumu için önemlidir.

Kadının aile içindeki sorumluluğunu bilmesi ve öğrenmesi gerektiğini ifade eder. Kadının sorumluluklarını en iyi şekilde yerine getirmesi için iyi bir tahsil görmeleri gerektiğini belirtir. Eserlerinde İslam hukukunun kadınlara, medeni toplumlara kıyasla çok daha fazla haklar verdiğini savunmaktadır. Görücü usulü evliliğe karşı çıkmıştır. Ahmet Mithat evlenecek gençlerin birbirini tanıması taraftarıdır. Çok eşliliği ret etmemekle birlikte, tek eşliliğin makbul sayıldığını kabul etmektedir.

Şemseddin Sami kadın ve erkeği birbirinden farklı kılan şeyin eğitim olduğunu savunur. Ona göre medeniyetin ilk şartı kadınların tahsilidir. Zira kadınlar eğitim aldıkları zaman toplumun eğitim seviyesi yükselecektir. Eğitim alan kadınlar ise terbiyelerinde yetişen çocuklarına bu eğitimi aktaracaktır. Sıbyan mekteplerinin hocalarının kadınlardan olması taraftarıdır. Ona göre kadınlara imkan verildiği takdirde vazifelerini erkeklerden daha iyi ifa eder, hatta ticaret gibi mesleklerde dahi başarılı olurdu.[400]

[398]Kurnaz, a.g.e., s.73.
[399]Doğramacı, *a.g.e.*, s. 26.
[400]Fatma Kurt, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı Kadın Modernleşmesi", *Yüksek Lisans Tezi,* İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020, s.91.

Şemseddin Sami Kadınlar isimli eserinde "*ailelerin saadeti kadınların terbiyesine mütevaffık olduğundan, kadınların terbiyesi cemiyet-i beşeriyenin saadetine mucibtir"* İfadeleri ile kadınların eğitimini, toplumun eğitimine denk görmüştür. Eserlerinde İslam dininin kadınları hiçbir haktan mahrum bırakmadığını belirmiştir. Şemseddin Sami kadınlara tabi haklarının verilmesi gerektiğini savunmuştur. Kadınlara haklarını iade etmeden vazife beklenemeyeceğini ifade etmiştir.[401]

4.3 Edebi Eserlerde Kadın

Tanzimat Dönemi yazarları kaleme aldıkları eserlerde kadın konusu işlemişlerdir. Bu dönemde eğitim hakkı, kadın hakları, kadın- erkek eşitliği, görücü usulü evlilik, cariyelik gibi dönemin sorunlarını dile getirmekle kalmamışlar, edebi eserlerinde bu konulara yer vermişlerdir. Bu sorunları edebi eserlerindeki karakterler üzerinden anlatmaya çalışmışlardır. Tanzimat yazarlarının toplumsal bir sorun olarak gördükleri konulardan biri de kadın haklarıdır.[402]

Bu dönem romanlarında eleştiriler umumi olarak aşrıya kaçan karakterler üzerinden yapılmaktadır. Roman ve hikâyeler toplumun eleştirildiği eserlere dönüşmüştür. Bu yazarlar edebi eserlerinde kadınları da eleştirmişlerdir. Kadınların batılılaşmayı yalnız kültür olarak benimsedikleri üzerinde durmuşlardır. Eserlerde batılılar gibi giyinen, cemiyetlere katılan aktif bir yaşam süren kadın tipi oldukça görülmektedir. Yazarların idealize ettiği Türk kadını ise kendi kültürüne bağlı, sade bir yaşam süren, vatanını seven olarak resmedilmiştir.

Tanzimat edebiyatında olaylar zıt karakterler çevresinde gelişir. Doğu- batı, iyi- kötü üzerine kaleme alınan eserler eğitsel ve eleştiriler bir tutum sergiler ve vermek istediği mesajı bu karşıt kavramlar üzerinden verir. Alafranga- alaturka bir arada temsil edilir. Karşıt kavramlarının bağlamı umumi olarak yazarların vermek istediği mesajı barındırır. Yazarlar eviyle ve çocuklarıyla alakadar olan, aile mesuliyetinin farkında olan kadın karakterleri iyi huylu kadınlar olarak tasvir ederler. Buna mukabil Osmanlı cemiyetinin içinde çok rahat giren, entrika ve hileleri seven kadın tipidir. Batılılaşmanın yanlış anlaşılmasını roman karakteriyle somutlaştırmışlardır.

Edebi eserlerde kadının yegâne yeri evidir. Bu eserlerde evlilik vurgusu yapılır, ailenin önemi anlatılır. Bu dönem edebi eserlerinin gayesi kadınlara ailevi

[401]Kurnaz, *a.g.e.*, s. 80.
[402]Küçüksayacıgil, Küçükşen, *a.g.e.*, s.377.

rollerini hatırlatmak, hatta iyileştirmektir. Kadının toplumsal rolü de evi olarak görülmüştür. Kadın anne ve eş olarak toplumun beklentilerini karşılamalıdır. Edebi eserler kadına toplumsal rollerini öğretirken toplumun da kadına karşı sergiledikleri davranışları ıslah etmeyi amaçlamıştır. Nihayetinde kadının eğitimi üzerine durulmuş, bunun toplum için gerekli olduğu vurgulanmıştır. Edebi eserlerde evin içine hapsedilen kadınlara yer verilmiş, kadınların da Osmanlı cemiyetinde değer görmesi gerektiği vurgulanmıştır. Sosyal alanda erkeklerin kadınlara karşı tutumuna değinilir. Tanzimat eserlerinde en çok bahsedilen husus ise görücü usulü evliliktir. Birbirini hiç görmeden yapılan evliliklerin hazin sonu bu eserlerde kaleme alınır.[403]

Tanzimat yazarları toplumu ve kadını eserleriyle eğitmeyi amaçlamışlardır. Bu nedenle eserlerinde kadının toplumsal görevleri ve konumlarına tek yönlü yaklaşımdan söz edilemez. Kadın eleştirildiği gibi toplum da eleştirilir. Eserlerde kadın karakterler tek tip anlatılmaz farklı özellikleriyle idealize edilen kadınları görmek mümkündür. Kimi yazarlar eserlerinde hür kadın vurgusu yapar. Kimsi ise evinde çocuklarıyla alakadar olan kadınları anlatır.

Roman ve hikâyelerde kadın erkek diyalogu görülmektedir. Ancak edebi eserlerde kadın- erkek ilişkileri iyi tasvir edilmemiştir. Edebi kimliği ön plana çıkan yazarların dahi bu konuda noksan olduğu bilinmektedir. Kadın erkek- diyalogu Batı eserlerinde işlendiği gibi görülmez. Batı romanlarında karakterlerin diyalogları daha gerçek bir zeminde verilirken, karakterlerin tepkileri, olayların gelişimi iyi işlenir. Zira Batı cemiyetinde kadın- erkek bir arada yaşar. Ancak Osmanlı toplumunda durum pek de böyle değildir. Erkek annesi ve eşi ile dahi doğru düzgün vakit geçirmez.

Ahmet Cevat'ın "*bizim toplumda anne lafı çekilmez, kadın ise çocukların mürebbi ve hizmetçi*" sözleri bu durumu açıklamaktadır. Bu durum yalnız Tanzimat Döneminde değil XX. yüzyıl başlarında dahi böyledir. Edebi eserlerde, tanınan kadınlar hafif meşrep olarak tasvir edilmektedir. Kadınları iyi tanıyan yazarlar vardır. Ancak bu yazarların eserlerinde de diyalog yoktur. Halide Edip'in romanlarında dahi kadın- erkek diyalogu görülmez. Zira Osmanlı toplumunda kadın ve erkek arasında net bir çizgi vardır.[404]

[403]Mustafa Karabulut, "Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Tematik Bir İnceleme", *Erdem*, Sayı: 54, 2013, s.53.
[404]Ortaylı, *a.g.e.*, s. 154.

4.4 Tanzimat Dönemi'nin Öncü Kadınları

Tanzimat yazarları eserlerinde sosyal hayata yer vermesiyle kadın olgusuyla tanışmıştır. Bu dönem dünyanın yarısını oluşturan kadınların hakları gündeme gelmiştir. Tanzimat edebiyatı toplumun faydası üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda kadının sorunlarına değinilmiştir. Edebi eserlerde kadın karakterler ile kadının sorunlarına dikkat çekilmiştir. Ancak bunun yanında kadınların bizzat yazar, edip ve sanatçı olarak edebiyat dünyasına katılmaları XIX. yüzyılın son yıllarında gerçekleşmiştir. Bu döneme kadar kadınların hak ve görevleri erkek yazarlar tarafından tartışılmış, erkeklerin bakış açısı ile kaleme alınmıştır.

Tanzimat Dönemi edebiyatında kadınlar okuyucu rolündeydi. Kadınların yazım dünyasına girebilmeleri için önce eğitim almaları gerekiyordu. Her ne kadar bu dönemde okullar açılsa da eğitim istenilen düzeyde yaygınlaşamamıştır. Bu dönemde değil yazar, kadın okurları dahi bulmak zordu. Ancak dönemin aydın aileleri çocuklarının eğitime önem vermiş, ihtimam ile yetiştirmiştir. Bu kadınlar Tanzimat Dönemi'nde yetişmiş II. Meşrutiyet döneminde ön plana çıkmışlardır. Her ne kadar sayıca az olsalar da hemcinslerine örnek teşkil etmiş, kadınlara öncü olmuşlardır.

Kadınların okur kimliğinden yazar kimliğine geçmeleri ile kadınlar edebiyatta ve matbuat dünyasında ilkleri gerçekleştirmişler ve pek çok konuda Osmanlı kadınlarını yönlendirmişlerdir. Kadınının yazım dünyasına dahil olabilmesi ancak XIX. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşmiştir. Zira Tanzimat Dönemi'nde kadınlar kendi imzalarını dahi kullanmamışlar, "*Bir Muharrire*" ve ya "*Bir Kadın*" gibi imzalarla yazılarını yayınlamışlardır. Kadınların kendi isimleri ile yazı kaleme almaları Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde isimlerini doğrudan kullanmışlardır.

Tanzimat Dönemi'nin öncü kadınları evde özel hocalardan aldıkları derslerle yetişmiş, babalarının alakaları ile eğitim almışlardır. Bu kadınlar genelde ilmiye sınıfına mensup, doğu- batı kültürü arasında ikisinin sentezini ortaya koyabilmiş bir çevreden gelmektedirler. Bu kadınlar Tanzimat Dönemi içinde yetişmiş, dönemin aydın çevresini yakından tanımışlardır. Yetiştikleri çevrenin etkisi ile yeteneklerini geliştirmişler, yine bu çevrenin desteği ile yazarlığa adım atmışlardır.[405]

[405]Hülya Argunşah, *Türkiye'de Kadın: Siyasi, Sosyal ve Kültürel Alanda Değişim*, (Esma Özdaşlı Ed.), Ankara: Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı.

4.4.1 Fatma Aliye

Fatma Aliye Hanım 22 Ekim 1862'de İstanbul'da dünyaya gelmiş, roman, felsefe ve çeviri alanlarında ilkleri başarmış Türk tarihinin önemli şahsiyetlerindendir. Babası dönemin önemli devlet adamlarından, hukukçu tarihçi kimliği ile de ön plana çıkmış Ahmet Cevdet Paşa'dır. Fatma Aliye Hanım ediplik ve yazarlık sıfatlarının yalnız erkeklere ait olmadığını kanıtlamış, kadınların bu anlamda önünü açmıştır. Dönemin kadın dergilerine yazmakla kalmamış, kadın derneği kurmuştur. Tanzimat mecmularında makaleleri yayınlanmıştır. 1898'de Selanik'te 1908'de Edirne'de yardım derneği olan Şevkat-i Nisvan'ı kurmuştur. Bu derneklerle yoksul ve kimsesiz kadınlara yardım yapılmasını sağlamıştır.

Fatma Aliye Hanım üç kardeştir. Bir abisi ve bir kız kardeşi vardır. Kız kardeşi Emre Semiye Hanım da bu dönemde faaliyetleri ile dikkat çeken kadınlardandır. Fatma Aliye Hanım konak eğitimi almış, Tanzimat Dönemi'nde yetişen entelektüel kadınlardandır. Babasının üst düzey Osmanlı bürokratlarından olması Fatma Aliye Hanım'ın eğitiminde etkili olmuştur. Babasının valilik görevleri gereği farklı Osmanlı şehirlerinde bulunmuştur. 1866-1868 Halep'te, 1877 yılında Yanya'da altı ay kadar kalmıştır.

Fatma Aliye Hanım on üç yaşına kadar evde özel eğitim almıştır. Ahmet Cevdet Paşa kızının eğitimi ile hususi olarak ilgilenmiştir. Babasından Arapça tarih ve felsefe dersleri alırken Fransızcayı özel hocalardan öğrenmiştir. Bunun yanında fen dersleri de görmüştür. Abisi Ali Sedat'a ders vermeye gelen öğretmenlerden istifade etmiş, bu derslere katılmıştır. Ancak on dört yaşına geldiğinde özel ders hayatı da sona ermiştir. Zira erkek hocalardan ders alamayacağı söylenmiştir. 1879 yılında on yedi yaşında Abdülhamit'in yaverlerinden Kolağası Mehmet Faik Bey ile evlenmiştir.

Evliliğinin ilk yıllarında eşi roman okumasına sıcak bakmadığı için kitaplardan uzak kalmıştır. Bu dönemde Fransızcasını dahi ilerletememiştir. Eşi Faik Paşa'nın fikirlerinin değişmesi on yılı bulmuş, on yılın sonunda yeniden öğrenimine ve araştırmalarına devam etmiştir. Georges Ohnet'in "*Volonte*" romanından etkilenen Fatma Aliye eşinin izni ile bu romanı tercüme etmeye başlamıştır. Ahmet Cevdet Paşa kızının bu çalışmalarını görünce Fransızcası'nın bu kadar iyi olmasına şaşırmıştır.

1889'da Fransızcadan George Ohnet'in "*Volonte*" romanının tercümesini "*Meram"* adıyla kendi imzasını kullanmadan yayınlamıştır. "*Bir hanım imzası*" ile

yayınladığı bu kitabın bir kadın tarafından çevrilmiş olması Osmanlı toplumu için alışılmışın dışındaydı. Bunun yanında "*Meram*"'ın yayınlanması Ahmet Cevdet Paşa'nın dikkatini kızına vermesini sağlamıştır. Bu çeviri eserinden sonra yine kimliğini açıklamadan yazılar yazmaya devam etmiştir. Bu yazılarda "*Mütercime-i Meram*" imzasını kullanmıştır. 1892 senesinde "*Muhadarat"* adlı romanını ilk kez kendi adını kullanarak yayınlamıştır. İlk kadın roman yazarı Fatma Aliye'nin bu tarihten sonra gazete ve dergilerde pek çok yazısı yer almıştır.

1895-1908 tarihleri arasında yayınlanan ve pek çok kadın yazarın tanınmasında etkili olan "*Hanımlara Mahsus Gazete*"'de başmuharrir olarak yazılar kaleme almıştır. Fatma Aliye yazılarında kadının toplumda ve ailedeki konumu üzerinde oldukça durmuştur. Eserlerinde kadınların erkeklerle mücadelesine yer vermiştir. 1899'da yayınlamış olduğu *Refet* romanında Halep'te tanıştığı ve hayatına tanık olduğu bir kadını konu almıştır. Bu eseri Fransızcaya çevrilmiştir. Ahmet Mithat Efendi ile "*Hayal ve Hakikat"* kitabını 1892'de yazmıştır. Felsefeye alakası neticesinde felsefecileri incelemiş, Batı ve İslam felsefecilerini kaleme aldığı "*Teracim-i Ahval-i Felasife"* eserini yazmıştır.

Batılı yazarların Osmanlı toplumuna ön yargılı tutumlarından hatta tanımadan görüşlerini bildirmelerinden şikâyet etmiştir. "*Nisvan-ı İslam"* (1896), "*Taaddüd-i Zevat'a Zeyl"* (1999) eserlerinde İslam'da kadın, Osmanlı toplumunda çok eşlilik gibi konularını açıklamaya çalışmıştır. *Nisvan-ı İslam* Arapça ve Fransızca dillerini çevrilmiştir. Fatma Aliye Hanım faaliyetleri ile kadınlara örnek olmuş, eserlerinde de kadın haklarını savunmuştur. Kadınların yaşadıkları sorunlara çözüm odaklı yaklaşmış, bu noktada eğitimi gerekli görmüş ve kadınların çalışmasını vurgulamıştır. Kadın hakları konusunda Osmanlı kadınlarının tarih bilgilerinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Zira "*İslam Kadınları"* eserinde XIII. yüzyılda dahi kadın profesörlerin varlığından bahsetmiştir.

Fatma Aliye Hanım, aldığı eğitimin yanında öğrenmeye karşı istekli oluşu onu daha da ön plana çıkarmıştır. Zira "*Volonte"* eserini tercüme ederken babası Ahmet Cevdet Paşa kızının çalışmalarını görmüş, Fatma Aliye Hanım'ın çeviri yaptığını anlayınca "*aman ne bu ne âla, bu kız böyle yazabiliyor mu imiş de benim haberim yok imiş*" demiştir. Bu tercüme eseri Osmanlı'da kadın yazarlarının edebiyat alanında varlık göstermelerinin ilk adımıydı. Ancak bir kadının Fransızcasının bu kadar ileri düzeyde olamayacağı düşünülmüştür. Bu nedenle böyle bir eserin bir kadının kaleminden çıkmış olmasına ihtimal dahi verilmemiştir.

Kimileri ise bu eserin Fatma Aliye'nin kardeşi Ali Sedat Bey tarafından tercüme edilip yayınladığını ifade etmiştir.

Fatma Aliye Hanım'ın kendi ismiyle kaleme aldığı eserlerde dahi Ahmet Cevdet Paşa ve Ahmet Mithat Efendi'nin tahsis ettiği düşünülmüştür. Ancak her şeye rağmen "*Nisvân-ı İslam"* ve *"Muhadarat"* eserleri ile Fatma Aliye yazın dünyasında varlığını kanıtlamıştır. Fatma Aliye edebiyat alanında yazma cesareti gösteren ilk kadındır. Ahmet Mithat Efendi, kadınlara örnek olması için Fatma Aliye'nin aldığı eğitimi aile hayatını ve yazarlık serüvenini anlatan "*Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşet'ini*" 1893 senesinde yayınlamıştır. [406]

"*Muhadarat"* eserinden sonra 1897'de "*Udi",* 1896'da "*Refet"* eserlerini yayınlamıştır. Bu eserlerde kadın imajı dikkat çekmektedir. "*Muhadarat"* ve "*Udi"* eserlerinde babalarının ihtimamla yetiştirdiği kadın karakterlerin olduğu görülmektedir. "*Muhadarat"*'ta Fazıla, "*Udi"*'de Bedia babalarından eğitim alan ve babaları sayesinde tahsilini ilerleten kadınlar olarak tasvir edilmiştir. "*Refet"* eserinde ise kadınların iş hayatına adım atması gerektiğini vurgulamıştır. Bu romanında ailesini kaybeden Refet'in Dârülmuallimât okulundan mezun olduktan sonra Anadolu'ya tayin edilmesini anlatır. Fatma Aliye Hanım, Refet karakteri ile öğretmen olarak hayatını idame eden, tek başına ayakta durmaya çalışan güçlü bir kadın profili çizer. Kadınların aldıkları eğitimin neticesinde bir işte çalışmasının üzerinde durur.[407]

Fatma Aliye İslam medeniyetinden kopmadan batılılaşmayı savunmuştur. Bu iki dünyanın sentezini oluşturma düşüncesi Fatma Aliye'nin görüşlerini şekillendiriyordu. Kadın ve kadın haklarını da bu perspektifte değerlendirilmiştir. Dönemin aydınlarının kadın telakkisi ile Fatma Aliye'nin kadın düşüncesi de birbirine benzemektedir. Zira kadının anne olmasını vurgulayarak eğitimin gerekliliği üzerinde durmuştur. Kadını medenileşmenin itici gücü olarak görmüştür. Bu düşünce üzerine kadınların eğitim almalarına değinmiştir.

4.4.2 Emine Semiye

Türk edebiyatının ilk kadın yazarlarından olan Emine Semiye 9 Şubat 1864'te İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Emine Semiye, Fatma Aliye'nin kardeşi, Ahmet Cevdet Paşa'nın küçük kızıdır. Ahmet Cevdet Paşa çocuklarının eğitimlerine önem vermiştir. Emine Semiye de özel hocalardan ders olarak

[406]Kurnaz, *a.g.e.*, s. 81.
[407]Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye,* (çev. Bedia Ermat), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 54.

yetişmiş, eğitimini kendi gayretleri ile de geliştirmiştir. Yazılarından Dârülmuallimât mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda Batı'da psikoloji ve sosyoloji eğitimi aldığı ifade edilse de bu söylentiden öteye geçememiştir. Fransızca ve İtalyanca dersleri aldığı, iyi derecede piyano çaldığı bilinmektedir.

Emine Semiye "*Maziye Ait*" başlıklı yazısında ailesinden aldığı eğitime değinmiştir. Babasının modern eğitim verirken annesinin geleneksel eğitim verdiğini belirtmiştir. Kadınların tahsilden mahrum bırakılmalarının neticesinde ailede yaşanan dengesiz tutum çocukların yaşantısını dahi etkilemiştir. Emine Semiye bu yazısında eğitimsiz anne ile ileri derecede eğitim almış babanın çocuklarına karşı tutumunu kaleme almıştır.

Emine Semiye 1892 senesinde İstanbul'da öğretmenliğe başlamıştır. Eşi Reşit Bey'in Selanik'te Maarif Müdürü olması nedeni ile öğretmenliğine Selanik'te devam etmiştir. Selanik'te yalnız okulda değil evinde de memur kızlarına dersler vermiştir. Yine burada kız okulları müfettişliği yapmıştır. "*Hanımlara Mahsus Gazete"*'de (1896) "*Selanik inas mekteplerinin imtihanlarına mümeyyize intihap ve tayin edildi*" ibaresi yer almaktadır. Emine Semiye eşi Reşit Bey'in Edirne'ye vali olarak tayin edilmesi ile Edirne'ye yerleşmiştir. Burada öğretmenlik ve müfettişlik görevlerine devam ettiği bilinmektedir.[408]

Emine Semiye bu dönemde İttihat ve Terakki yöneticileriyle görüşmüş gizli faaliyetlerde bulunmuştur. İttihat ve Terakki cemiyetinin ileri gelenlerinin tutuklandığı haberini alınca hasta bakıcılığı görevinden ayrılarak Paris'e gitmiştir. Osmanlı topraklarına döndükten sonra farklı şehirlerde öğretmenlik yapmıştır. Beş yıl İstanbul ortaokullarında Türkçe öğretmeni olarak çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda öğretmenlik görevine devam etmiştir. Emine Semiye yalnız öğretmen, yazar ve edip kimliği ile değil politik tutumları ile de dikkat çeken bir kadındır.

Emine Semiye Arapça, Farsça ve Fransızca dillerinde dersler almıştır. Fransız edebi eserleri onu yazmaya itmiştir. İlk eserini 1895 senesinde "*Bir Mütehassisenin Tefekkürâtı"*'nı Emine Vahide imzası ile yayınlamıştır. "*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikaye"* romanı yine Emine Vahide imzası ile "*Hanımlara Mahsus Gazete"'de* tefrika edilmiştir. Bu yazıları ilgi ile karşılanmış, bu ilgi karşısında

[408]Şefika Kurnaz, *Emine Semiye*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 33.

yazarlığa büsbütün adım atmıştır. Yazılarında Emine Semiye binti Cevdet, Semiye binti Cevdet, Emine Semiye imzalarını kullanmıştır. Selanik ve İstanbul'da yayınlanan pek çok gazetede yazıları yer almıştır. "*Hanımlara Mahsus Gazete*"'nin yazar kadrosundandır.

Emine Semiye yazmayı topluma fayda sağlamak amacıyla gerçekleştirilen bir eylem olarak görmüştür. Bu nedenle daha çok ahlak ve fen üzerinde durmuş, bu hususlarda yazılar kaleme almıştır. Emine Semiye'ye göre edebi eserler halktaki aksaklıkları gidermek ve halkı uyandırmak için önemlidir. Romanlar okurları etkileyip okuyucuya mesajını iletiyorsa ona göre başarılıdır. Fen üzerine de yazılar kaleme almış, kadınları bilgilendirmiştir. Kadınların ilim öğrenmesini, terakki etmesini önemli görmüştür.

"Terbiye Efale Ait Üç Hikaye" romanı birbiri ile alakalı üç hikayeden meydana gelir. Havf, Felaket ve Zekavât bölümlerinden oluşan bu romanında çocukların terbiyesi üzerinde durmuştur. Tanzimat Dönemi'nde yaşanan batılılaşma hareketlerinin neticesinde eski- yeni çatışması eğitim alanında kendisini göstermiştir. Emine Semiye Tanzimat sonrası üç nesli konu aldığı bu eserinde çocukların nasıl eğitilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre doğu ve batı eğitiminin sentezinin yapılması daha doğru bir tekniktir.

"*Bikes"* romanı 1897'de "*Hanımlara Mahsus Gazete"*'de tefrika edilmiştir. Bu eserinde evlilikteki denkliğe dikkat çekmiştir. Eşler arasındaki eğitim farkının neticelerini ortaya koymuştur. Evliliklere ailelerin müdahil olması gerektiğini savunmuştur. Diğer eserleri 1977'de "*Sefalet",* 1899'da "*Muallime",* 1920'de "*Gayya Kuyusu"* farklı gazetelerde tefrika edilmiştir. Emine Semiye eğitim, siyaset, vatan konulu makaleler kaleme almıştır. Bunun yanında Fatma Aliye, Makbule Leman, Nigar Hanım gibi dönemin öncü kadınlarına yazdığı mektuplar "*Hanımlara Mahsus Gazete"*'de yayınlanmıştır.

Emine Semiye roman ve hikaye, türlerinden yazılar kaleme almıştır. Eserleri arasında matematik kitabı olduğu görülmektedir. Makale ve mektupları da dönemin gazetelerinde tefrika edilmiştir. Servet-i Fünun edebiyatından etkilenmiş eserlerini bu yönde kaleme almıştır. Yazılarının bir kısmı çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmış, bir kısmı ise el yazması olarak korumuştur.Gazete yazılarını "*Selanik Hataları"* kitabında derlemiştir. Eserlerinde genellikle çocuk terbiyesi, batılılaşma, kadın ve eğitim konularını ele almıştır.

Tanzimat'tan itibaren kadınların kamusal alanda görünürlüğü artmış, her alanda faaliyet göstermişlerdir. Emine Semiye eğitimci olması ile de topluma karşı görevlerinin olduğunu düşünerek pek çok alanda faaliyet göstermiştir. Siyasete de bu görev bilinci ile dahil olmuştur. Edirne yıllarında İttihat ve Terakki'de gizli faaliyetler yürütse de Meşrutiyet'in ilanı sonrası hayal kırıklığı yaşamıştır. İttihat ve Terakki'ye tepki olarak Osmanlı Demokrat Fırkası'na katılmıştır.[409]

Emine Semiye kadın derneklerinde faaliyet göstermekle kalmamış, yardım dernekleri de kurmuştur. 1898'de Yunan savaşında şehit olan ailelere destek olmak için Selanik'te Şefkat-i Nisvan Cemiyeti'ni kurmuştur. Edirne'de ise yardıma ihtiyacı olanlar için Hidmet-i Nisvan Derneği'ni teşkil etmiştir. Farklı cemiyetlerde de aktif rol almıştır.[410]

Kaleme aldığı roman ve hikayelerde eğitimli kadınları konu edinmiştir. İslamiyet'tin erkekler kadar kadınlara da haklar verdiğinin altını çizmiştir. Yazılarını da bu doğrultuda kaleme almıştır. Ona göre kadınlar alafrangalığa heves etmek yerine Kuran'ın tefsirini öğrenmelidir. Hürriyet yanlısı tutumunu kadın hususunda da göstermiştir. Kadın ve erkek akıl ve yetenek olarak birbirine denktir. O halde kadınların haklardan mahrum bırakılması onları insan yerine koymamak demektir. Kadınlar ile ilgili konular üzerinde durmuş, eserlerinde okuyan, çalışan kadınları işlemiştir.

Eserlerinde Meşrutiyet sonrası kadınlara karşı artan saldırı olaylarına yer vermiştir. Kadınların çarşaflarının yırtılmasına, peçelerinin çekilmesine tepki göstererek hürriyetin kadınlar için de var olduğunu belirtmiştir. Toplumun yarısı kadınken, kadınların insan yerine konulmamasına karşı çıkmıştır. Emine Semiye kadınların hareme kapatılmasına da tepkilidir. Vapur gibi alanlarda kadınlara ayrılan bölümlerin bakımsız ve temiz olmamasından şikayet etmiştir. Lokanta ve millet bahçesi gibi yerlerde kadınlara alan tahsis edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kadınlara her alanda saygıyı vurgular. Kadınların eğitimini gelecek nesillerin inşası olara görür. Kadınlara içtimai hak verilmesi gerektiğini İslami kaynaklarla açıklar.[411]

[409]Şahika Karaca, "Modernleşme Dönemi'nde Bir Kadın Yazarın Portresi: Emine Semiye Hanım", *Bilig Dergisi*, Sayı: 57, 2011, s.118.
[410]Ortaylı, *a.g.e.*, s.78.
[411]Kurnaz, *Emine Semiye*, s.171.

4.4.3 Nigar Hanım

1862'de İstanbul'da doğan Şair Nigar Hanım'ın babası Macar asıllı Osman paşa'dır. Annesi sadrazam Fuat Paşa'nın mühürdârı Nuri Bey'in kızı Emine Rifati Hanım'dır. Yedi yaşına kadar dini eğitim almış, yedi yaşında ise Madame Garos'un Kadıköy'deki yatılı okuluna verilmiş, burada 11 yaşına kadar eğitim görmüştür. Bu okulda Fransızca, Rumca, İtalyanca ve Ermenice dersler almış, piyano, resim gibi dersler görmüştür. Şükrü Efendi'den Türkçe, Arapça ve Farsça dersler almıştır. Kaynaklarda sekiz dil bildiği yazılır. Henüz on üç yaşındayken İhsan Bey ile evlenmiş, bu evlilikten üç çocuğu dünyaya gelmiştir. 1889'da eşinden boşanan Nigar Hanım bu süreçte çocuklarının eğitimi ile ilgilenmiştir.

Nigar Hanım, ilmiye sınıfı bir aileden gelmemesi ile devrinin kadınlarından ayrılmaktadır. Geniş sosyal çevresi ile düzenlediği toplantılarla dikkat çekmiştir. Abdülhak Hamit, Recâizade Mahmut Ekrem gibi isimlerle ilmi ve edebi meclislerde bir araya gelmiş, hatta kendi salonunda toplantılar tertip etmiştir. Osmanlı Devleti'ne alafranga yaşam tarzını getirenlerdendir.[412] Çeşitli ülkelere seyahat eden Nigar Hanım I. Dünya Savaşı yıllarında yaşadığı maddi sıkıntılarla mücadele etmiş, 1918'de yakalandığı tifüs hastalığını nedeniyle Şişli Etfal Hastanesi'nde hayatını kaybetmiştir.[413]

Nigar Hanım yazmaya on dört yaşında başlamıştır. Şiire olan alakası annesinden gelmektedir. Kültürlü ve sanata alaka duyan bir çevrede yetişmiş olması yeteneğini geliştirmesinde etkili olmuştur. İlk şiir kitabı olan "*Efsus*"'un birinci bölümünü 1887 yılında yayınlanmıştır. Henüz on dört yaşında yayınladığı bu eserine ikinci bir bölüm eklemiş ve 1896'da da bu kısmı yayınlanmıştır. 1899'da "*Aks-i Seda"* ve 1916'da "*Elhan-ı Vatan"* yine "*Efsus"* kitabının bölümleri olarak tefrika etmiştir. "*Aks-i Seda"* Nigar Hanım'ın olgunluk eseri olarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde farklı türden yazılar yazmıştır.[414]

Nigar Hanım'ın mecmualarda yayınlanan pek çok şiiri vardır.[415] Şiirlerinde insanın iç dünyasını hitap eder. Kullandığı üslup onu diğer şairlerden ayırır. Yeniliğe açık bir şairdir ancak "*Efsûs"* kitabında "*Münacat*", "*Nât*" ve "*Mehdiye*" başlıkları ile yer alan şiirlerinde geleneklerinden kopmadığını göstermektedir.

[412] Ortaylı, *a.g.e.*, s.78.
[413]Hafize Şahin, "Gönlündekini Söyleyen Bir Şair: Nigar Hanım", *Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 20 (20), 2018, s.197.
[414]Bekiroğlu, a.g.m., s.84.
[415]Kurnaz, Emine Semiye, s.115.

Erkek kardeşinin vefatından derin üzüntü duyan Nigar Hanım, "Mersiye" başlıklı şiirini yazmıştır. 1896 Hanımlara Mahsus Kütüphanesinde "*Niran"* kitabı yayınlanmıştır. Bu kitabında şiirlerinin yanında düz yazı kaleme almıştır .

Nigar Hanım kadının eğitim konusunda dönemin ileri gelenleri ile paralel bir tutum sergilemiştir. Ona göre çocuk ilk terbiyesini annesinden almaktadır. Bu nedenledir ki anneler vatana hizmet etmek için en mukaddes vazifeyi ifa eder. "*Aks-i Seda*" bölümünde çocuk eğitimi, evlilik, kadın- erkek ilişkilerine yer vermiştir. 1916 neşredilen "*Elhan-ı Vatan"* kitabında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sıkıntılardan ötürü vatan temalı şiirler kaleme almıştır. Bu eser Nigar Hanım'ın son eseridir.[416]

Nigar Hanım şiirleri ile modern Türk edebiyatının kadın temsilcisi olarak görülmektedir. Gelenek ve modern unsurları bir arada kullanarak eserler kaleme almıştır. Yazılarında toplumun kadına biçtiği rolleri benimsediği görülmektedir. Eserlerinde kadının anneliğine vurgu yapmış, kadının toplumsal rolünü benimsemiştir. Şiirlerinde yaşadığı sıkıntılara yer vermiştir.

4.4.4 Leyla Hanım

Leyla Hanım (1850), babası çeşitli nazırlıklarda ve valiliklerde görev yapan İstanbul şehreminlerinden İsmail Hakkı Paşa'nın kızıdır. İsmail Hakkı aynı zamanda şairdir. Kültürlü bir çevrede yetişen Leyla Hanım okumayı da bu çevre sayesinde öğrenmiştir. Küçük yaşta saraya girmiş, Abdülmülmecid'in kızlarından Münire Sultan'a nedimelik yapmıştır. Babası Girit valisi olarak tayin edilince onunla beraber beş yıl kadar burada kalmıştır. Girit'de Elizabeth Vasilaki Kontaksaki'den Fransızca ve Yunanca dillerini öğrenmiştir. Kandiyeli Esat Efendi'den hüsnü hat dersleri almıştır.

Şairliğe ilk adımını Giritli Kutbîefendizâde Sadık Efendi'den şiir ve aruz dersleri alarak atmış, bu yönde istidadını geliştirmiştir. Bu derslerden sonra ilk şiir denemelerine başlamıştır. 1869'da babasının İzmir Valiliği görevinde bulunduğu esnada vilayet mektubu muavini Şair Selim Sırrı Efendi ile evlenmiştir. Selim Sırrı Paşa'nın görevi gereği farklı şehirlerde bulunmuştur. Paşa'nın ölümünden sonra İstanbul'a yerleşmiş ve sarayla münasebetlerini sürdürmüştür. Sarayda Şefkat ve Mecîdi nişanına layık görülmüştür. 1936 yılında vefat eden Leyla Hanım Edirnekapı şehitliğine defnedilmiştir.

[416]Bedri Aydoğan, "Nigar Hanım'ın Elhan-ı Vatan Kitabı ve Vatan", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29 (2), 2020, s.98.

XIX. yüzyıl şairleri arasında yer alan Leyla Hanım cemiyet hayatına aktif olarak katılmış, dönemin önemli kadın bestekârlarındandır. Leyla Hanım kaleme aldığı şiirleri ile şairlerin arasında ismini duyurmuştur.[417] Bestekâr yönünün daha etkili olduğu ifade edilmektedir. Mûsikiye küçük yaşlarda piyano çalarak başlamış, sarayla olan alakası bu yönünü geliştirmesinde etkili olmuştur. Zira sarayda musikiyle uğraşan kimseleri tanıma fırsatı bulmuştur. Nikogas Ağa'dan 1876-1895 yılları arası musiki dersleri almıştır. Batılı musikişinaslarından Medeni Aziz Efendi'nin de Leyla Hanım'ın üzerine etkili olduğu bilinmektedir.

Leyla Hanım hece vezniyle kaleme aldığı eserleri türkü formunda bestelemiştir. Bilhassa eşinin ölümünden sonra musiki etkinliklerini İstanbul'da evinde gerçekleştirmiştir. Leyla Hanım'ın kendi ifadelerine göre iki yüzden fazla eser bestelemiştir. Ancak çocukluktan beri kaleme aldığı eserlerinin tümü evinde çıkan yangında yanmıştır. Bu olaydan sonra hafızasında kalan eserlerini "*Külliyyatı Mûsiki"* adı altında üç bölümde yayınlamıştır.

Leyla Hanım ilk şiirini 1881 yılında "*Hazine-i Evrak*" dergisinde yayınlanmıştır. Divan şiirlerinin yanında modern tarzda yazdığı şiirleri de vardır. Abdülmecid devrinden Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar bu dönem padişahlarını ve saraylarını yakından görmüştür. Saray hatıralarını anlattığı eseri de çıkan yangında yok olmuştur. Leyla Hanım bunun üzerine saray çevresi insanlarını anlatan yazılarını "*Vakit ve İleri"* gazetesinde yayınlanmıştır.[418]

[417]Ortaylı, *a.g.e.*, s.77.
[418]Nuri Özcan, "Leyla Hanım", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 27, Ankara, 2003, s.158.

SONUÇ

Tanzimat Dönemi'nde Batılılaşma neticesinde yaşanan kültürel bir değişim söz konusuydu. Bu değişim süreli yayınlar ile daha geniş kitlelere yayılmıştır. Osmanlı Devleti'nde yaşanan değişim kadının hayatını da etkilemiş, kadınlara pek çok konuyu sorgulamasına zemin hazırlamıştır. Kadınlara yönelik çıkarılan "*Terakki"* gazetesinin ilavesi "*Muhadderat"* bu anlamda önemli görülmektedir. Gazete kadınlara ailevi görevlerini hatırlatırken kadının daha yabancı olduğu siyasete dair haberlere yer vermiştir. İlk özel gazete ile ilk kez kadınlara mahsus çıkarılan gazetenin tarih aralığına bakıldığında yazarların Osmanlı kadınını çok da arka plana atmadıkları, aksine onları bilhassa eğitimlerini önemsedikleri göstermektedir.

"*Terakkî-i Muhadderat*"'ta kadın mektuplarına yer verilmesi kadınlara fikirlerini beyan edecek, düşüncelerini ifade edecek bir alan oluşturmuştur. Bu mektuplarla ilk kez kadın meselesi kadınlar tarafından ele almıştır. Kadınlar muharrir olarak yazdıkları mektuplarla yazarlığa ilk adımlarını atmışlardır. İlk kadın mecmuası ile kadınların çıkardıkları ilk mecmua arasında on altı sene vardır. Bu süreçte kız çocuklarına mahsus okullar açılmış, eğitim faaliyetleri artmıştır. Neticede kadınlar kamusal alanda etkin olmaya başlamıştır.

"*Şükûfezar*" mecmuasına kadar kadınlara yönelik farklı yazarlar tarafından gazeteler çıkarılmıştır. Bu mecmualarda kadınlar eğitime teşvik edilmiş, kadının da en az erkekler kadar eğitim alabileceği bu vasıtalarla telkin edilmiştir. Ancak bu gazetelerde kadınlar münferit değerlendirilmemiş, ailenin bilhassa çocuğun sorumluluğunun annede olması nedeni ile kadınlar adına hak talep edilmiştir. Devletin düştüğü durumdan kurtulması ancak kadının eğitimi ile mümkün görülmüştür. Zira kadın eğitilirse onun terbiyesinde yetişen çocuk da iyi yetişir ve ülkesine faydalı işlerde bulunurdu.

Bu dönem matbuatında yer alan kadın mektupları Tanzimat kadınının düşünce ve hayat tarzını kadınların kaleminden okunmasına olanak sağlamıştır. "*Terakki-i Muhadderat"* mecmuasına gelen varakaların, gazetede bizzat yer alması, kadınları düşüncelerini ifade etmeleri için cesaretlendirmiştir. Kadınlar gazete ve dergilerde fikirlerini paylaşmışlar, sorunlarını dile getirmişlerdir. Kadın toplumun bir parçası olması yolunda adım atmıştır. Bunun yanında "*Terakkî-i Muhadderat"* kadınlara yayım hayatına girmeleri için bir anlamda yol açmıştır. Kadınlar

"*Şükûfezar"* ile kısa ömürlü de olsa basın hayatına imtiyaz sahibi olarak dahil olmuştur.

"*Terakkî-i Muhadderat*" ilk kez toplumun farklı kesimlerinden kadınların sesi olmuştur. Kadınlar gönderdikleri mektuplarla "*Terakkî-i Muhadderat"* mecmuasına memnuniyetlerini ifade etmişlerdir. Bu gazete ile kadınlar muhatap alınmış ve ilk kez kadınların sorunları konuşulmaya başlanmıştır. Gönderilen çoğu varakada teşekkür ve memnuniyete dair bir bölüm yer almıştır. "*Şükûfezar"* mecmuasında kadınlar özellikle şükranlarını arz etmek için varaka göndermişlerdir. Muharrirler, çıkarılan bu mecmuaların vatan için büyük bir hizmet olduğunu belirtmişlerdir. Kadınlar bu vasıtalar ile ilk kez toplum nezdinde muhatap alındıkları hususunda hem fikirlerdi. Kadınların mecmualara alakalarının olduğu söz konusu bu varakalarda görülmektedir.

Kadınlara mahsus çıkarılan bu mecmuaların uzun ömürlü olabilmesi için halkın alakasına muhtaçtı. Ancak "*Şükûfezar"'ın* beş sayısı günümüze kadar ulaşmıştır. Bu mecmuanın kısa ömürlü olması Osmanlı toplumundan yeteri kadar ilgi görmediğini göstermektedir. Tanzimat mecmualarının kısa ömürlü olmasının sebebi okuma- yazma oranının düşük olmasının yanında Osmanlı halkının mecmuaların önemini kavrayamamış olmasındandır. Kadınlar her ne kadar kendilerine mahsus gazete ve dergilerin çıkarılmasından memnun olsalar da bu mecmular yeteri kadar ilgi görmemiştir.

Mecmualar milletin ihyası için gerekli görülmüştür. İnsanların hakikate uyanması gazetelere bağlanmıştır. Kadınlar da mecmuaları önemsemişler, toplumun terakkisinde bu vasıtaları kıymetli görmüşlerdir. Mecmualar kadınları eğitim konusunda yönlendirirken toplumun kadın algısını da değiştirmeye başlamıştır. Kadın hakları da bu mecmualarla gündeme gelmiştir. Ancak Tanzimat aydınları kadınlar için hak talep ederken bu hakların sınırlarını İslami çerçeve ile çizmiştir. Kadın hakları konusunda aşırıya kaçılmamış, belli ölçüler geçilmemiştir. Kadından çok yetiştireceği çocuk üzerinde durulmuştur.

Muharrirler bu mecmuları, kadınları dikkate almasından dolayı önemsemişlerdir. "*Terakkî-i Muhadderat*"'ın yayınlandığı 1869'da kadınlara mahsus okulların sayısı oldukça azdı. Bu husus göz önüne alınırsa mecmualar, bilhassa ailesinin imkânları ile eğitim alan kadınların nezdinde önemli hale gelmiştir. Ancak bazı kadınlar, "*Terakkî-i Muhadderat"*'ın dilinin ağır ve anlaşılmaz olması üzerinde durmuştur. Mecmuaların dilinin yeterince

anlaşılmaması kadınların eğitim durumunu ortaya koyarken halk ile aydın sınıfının arasındaki dil farkını da göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Mecmuaya gönderilen varakaların konuları ikiye ayrılmaktadır. İlk husus kadınların yaşadığı sorunlar iken ikincisi ise kadınların istek ve görüşleridir. Kadınlar taleplerini iletmek, seslerini duyurmak için bu vasıtaları kullanmışlardır. Mecmualar aracılığıyla Osmanlı toplumundan ve bilhassa Osmanlı Devleti'nden isteklerini mektuplar aracılığı ile iletmişlerdir. Kadınlar taleplerini dile getirirken nazik ve ölçülü bir üslup kullanmışlardır. Şikâyet ettikleri hususları dahi devleti eleştirmeden dile getirmişler, dönemin padişahına övgü sözcükleri ile hitap etmişlerdir.

Kadınların varakalarda ısrarla belirttiği bir husus da kadınların kendi hallerine bırakılmalarıydı. Kadınların eğitimine kıymet verilmemiş bu durum ailelerin tasarrufuna bırakılmıştır. Kadın adeta rastgele bir yaşam sürmekteydi. Kadının fikirleri kıymetsiz, terakkisi gereksiz görülmüştür. Bazı kadınlar ise Osmanlı Devleti'nin eğitim hususuna yeterince alakadar olamamasının sebebini siyasi sebeplerle açıklamıştır. Bunun yanında varakalarda kadınların gayreti üzerine de oldukça durulmuştur. Zira kendi haline bırakılan kadınlar, kendi kaderlerini gayret ederek ve çalışarak çizmeliydiler. Kadınların terakkisinin kendi haline bırakıldığı görülürken, kadınların da bu hususta somut bir adım atmaması ve sessiz kalması bu süreci uzatmıştır.

Kadınların bahsettiği bir diğer nokta ise Osmanlı toplumunda eğitim ve tedrisatın kadınlar için ayıp sayılmasıdır. Yine kadınların yazılarından bu düşüncenin Tanzimat Dönemi şehir kadını için geçerliliğini yitirmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde okullar açılmış, kadınlar eğitime teşvik edilmiştir. Dönemin aydınları kadınların eğitim hakkı için mücadele etmiş, halkı bu konuda uyandırmak için çaba sarf etmiştir. Bütün bu adımların neticesinde kadına karşı tutum nispeten değişmiştir.

Mektuplar, kadınların eğitim hayatlarına dair az çok bilgi vermektedir. Zira tahsilli kadınların yazıları diğerlerinden farklıdır. Eğitimli kadınların Arapça ve Farsça dillerine hakim olmaları onları diğer kadınlardan ayırmıştır. Mektuplarda Fransızca bildiğini yazan kadınlar dahi vardır. Bu anlamda kadınların kullandıkları dil ve üslup tahsilleri hakkında bilgi vermiştir. Eğitimli kadınların yazdığı mektuplar diğer kadınların ilgisini celp etmiştir. Bu kadınlar ile kendilerini kıyaslamışlar, eğitimsiz oluşlarından müteessir olmuşlardır. Tahsilli kadınlar ise

daha çok baba ve eşlerinin bilgi ve birikiminden yararlanmış ya da onların alakaları sayesinde özel hocalardan dersler almışlardır. Eğitimde ailenin maddi durumu belirleyici olmuştur. Kimi kadın ailesinin gayretleri ile ileri düzeyde eğitim alırken kimisi de maddi yetersizlik sebebi ile okula dahi devam edememiştir.

Gelen varakalarda kendilerini iyi eğitimli olarak tanıtan ancak okumayı dahi beceremeyen bir zümreden bahsedilmektedir. Bu zümreye iki mecmuada da yer verilmiş ve eleştirilmiştir. Toplumun geneli okuma yazma dahi bilmemesi ile az bir eğitim alanların kendilerini edibe olarak tanıtmaları kaçınılmaz hale gelmiştir. Kadınlar pek çok konuda kendilerini Avrupa kadını ile mukayese etmişlerdir. Kadın mektuplarında Osmanlı kadınının geri kaldığı ifade edilmiş, pek çok konuda Avrupa kadını örnek alınmıştır.

Mecmualara gelen varakalarda kadınların kaç yaşında olursa olsun eğitime hala istekli olduğu görülmektedir. Bu kadınlar kendilerine uygun mektep olsa hala gidebileceklerini belirtmişlerdir. Bu mektuplar bir talep niteliğindedir. Bu talepleri mektupları aracılığı ile duyurmuşlardır. Kadınlar en çok eğitim talebinde bulunmuşlar, eğitim üzerinde durmuşlardır. Zira konu ne olursa olsun kadınlar eğitimle ilişkilendirmişlerdir. Varakaların konuları dört ana başlıkta toplansa da bütün bölümler bir şekilde eğitimle ilişkilidir.

İstanbul dışından gelen varakalar da vardır. Bu varakalar daha çok Balkan coğrafyasından gelmiştir. Gönderdikleri varakalarla bulundukları şehirlerin sosyal, kültürel, ekonomik işleyişinden haber verirken bu şehirlerin eğitim seviyesine ayrıca değinmişlerdir. Mektuplarda okuma- yazma oranının ne kadar düşük olduğundan bahsedilmiştir.

Kadınların eğitim telakkisi daha çok ahlaki eğitim üzerineydi. Eğitim kadınlar arasında farklı yorumlanmıştır. Eğitimli kadınların maarif tanımı ile eğitim alamayan kadınların maarif tanımı birbirinden ayrılmıştır. Tahsilden mahrum kalan kadınların eğitim telakkisi daha çok dini eğitimden ibarettir. Oysa ailelerinin gayretleri ile ileri derecede tahsil görmüş kadınlar farklı alanlarda da bahsetmiştir.

Kadınlar ailevi rolleri üzerinde de durmuş, bu konuda birbirlerine nasihat etmişlerdir. Ancak yaşadıkları sorunları da dile getirmişlerdir. Bu mecmualar Tanzimat kadınının evindeki sorumluluklarını, sokaktaki sınırlarını göstermesi açısından önemlidir. Kadınların evlilikte yaşadığı sorunlar, evin dışında gördüğü muamele, toplumun kadın telakkisini kadınların kaleminden yorumlanmıştır.

Ancak kadınlar varakalarda daha ziyade olumsuz hadiselere değinerek şikayet etmişlerdir.

Yine bu varakalarda kadınların evin dışına çıkmasının hoş karşılanmadığı görülmektedir. Kadın evin dışında kendini güvende hissetmediği de yine varakalardan anlaşılmaktadır. Kadınlar sokağa çıktıklarında erkekler tarafından ne denli rahatsız edildiklerini kaleme alarak toplumun kadına bakış açısını da gözler önüne sermişlerdir. Ancak bazı kadınlar dahi kadınların sosyal alanda etkin olmalarını gereksiz ve malayani iş olarak yazmıştır.

Osmanlı Devleti'nde kadın erkeğe göre fıtraten zayıf görülmüş, bu bir kusur gibi değerlendirilmiştir. Nihayetinde kadının çalışması sakıncalı olarak görülmüştür. Ekonomik bağımsızlığı olmayan kadın ise büsbütün erkeğin gerisinde kalmıştır. Kadınlar çalışma alanlarında yetersiz görülmüş, yeterli hale gelebilmeleri için eğitim imkanı da verilmemiştir. Eğitim kadınların en çok talep ettiği hakların ilk sırasındadır. Kadınlar kendi konumlarından rahatsızdı ancak buna itiraz edecek vasıta ve araçları yoktu. Gazete ve dergiler kadına bu konuda yol açmıştır.

Kadının toplumsallaşabilmesi için erkeklerle müsavi haklara sahip olması gerekli görülmüştür. Bu haklar ise hukuk tarafından verilmeliydi. Kadına hukuksal haklar verilmeli, iş hayatına kazandırılmalıydı. Tanzimat Dönemi tam da kadının toplumsallaşmaya başladığı bir dönem olmuştur. Kadınlara haklar verilmiş, iş imkânı sağlanmıştır. Meslek okulları açılmış kadınlar öğretmen olarak istihdam edilmiş, kamusal alanda kadınlara yer verilmiştir.

Söz konusu bu varakalar kadınların sorunlarını ortaya koyarken ilgi duydukları ve takip ettikleri alanları da göstermiştir. *"Terakkî-i Muhadderat"*'a gelen bütün varakalarda ve "*Şükûfezar"* mecmuasında modanın ne kadar gereksiz olduğundan dem vurulmuştur. Ancak yine bu varakalarda kadınların büyük bir kısmının modaya karşı alakalı oldukları görülmektedir. Batılılaşmanın etkisi ile kadınlar daha çok Alafranga modasına ilgi göstermişlerdir.

Osmanlı kadın hareketinin temeli bu mecmualar olarak görülse de aslında halktan gelen bir istekten ziyade aydın sınıfının yönlendirmesi ile ortaya çıkmıştır. Kadınların yazım dünyasına girmeleri ile kadınlar bu süreci yönetmeye başlamıştır. II. Meşrutiyetle başlayan kadın hareketinin temeli Tanzimat döneminde atılmıştır. "*Terakkî-i Muhadderat*" da kadınlar daha çok varlık mücadelesi vermiştir. Eğitim ve içtimai hak talep ederken toplumun bir parçası olduklarını yinelemişlerdir. "*Şükûfezar*" mecmuasında kadınlar, kadın ve erkeğin müsavi, denk olduğu

vurgulanmıştır. "*Şükûfezar*"'da yer alan "*biz ki saçı uzun aklı kısa diye küçük görülen taifeyiz*" ifadesi kadınların konumlarına karşı bir başkaldırıdır. Nihayetinde iki mecmua arasında geçen süre zarfında değişen bir şeylerin olduğu görülmektedir

Osmanlı Devleti'nde süreli yayınlar ile halkın düşüncelerini paylaşması yeni bir süreci başlatmıştır. İsteklerini, şikayetlerini paylaşan halk, devletin adımlarını denetleyen bir mekanizma haline dönüşmüş, bu durum meşrutiyete de zemin hazırlamıştır. Kadınlara mahsus mecmular ile kadın hakları gündeme gelmiş, kadın hareketi başlamıştır. Kadınlar önce yazdıkları mektuplarla varlık göstermişler, zamanla imtiyaz sahibi olarak basım hayatına dahil olmuşlardır. Ailesinden nitelikli eğitim alan kadınlar kadın hareketinin başını çekmiş, kadınları örgütlemişlerdir.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında APA 6 atıf sistemi kullanılmıştır.)

1. ARŞİV BELGELERİ

Osmanlı Arşivi:

BOA, A.MKT, 26/64.

BOA, HR.MKT, 142/26.

2. TERAKKÎ-İ MUHADDERAT

Adile. (1869), Adile Hanım İmzası İle Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, s.3-4.

Ahmet Farisi Efendi'nin Harem Fezail-i Tevemi Hanım Efendi Tarafından İrsaline Himmet Buyrulan Varakası. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3,s.2.

Ali Raşit. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 28, s. 4-5.

Ali Raşit. (1869), Terbiye ve Temeddün, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 14, s.1.

Ali Raşit. (1869), Mukaddime, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı:1, s.1.

Belkıs. (1869) Hanım İmzasıyla Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, s.3.

Belkıs. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 4, s.3.

Beş On Hanım İmzasıyla Matbaamıza Gelen Varaka. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 22, s.3.

Bir Varaka. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 23, s.2.

Bir Hanım İmzasıyla Mektup. (1870), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 34, s.1.

Bir Hanım Tarafından Matbaamıza Gelen Mektup. (1870), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 48, s.2.

Buna Dair Matbaamıza Gelen Mektup. (1870), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 41, s.2.

El-Cevaib-i Muharreri Ahmet Farisi Efendi Hazretlerinin Harem-i İsmet Hanım Efendi Tarafından Gelen Varaka. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, s.4.

Eski Zağra'dan Mektup. (1870), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 36, s.2.

Fâika. (1869), Faika Hanım İmzası İle Gelen Varaka, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, 1286 (1869), s.5.

Faris Efendi'nin Haremi Safiye. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 7, s.3.

Hayriye Hanım İmzası ile Vürud Eden Varaka. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, s.3.

Hayriye. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 15, 1286 (1869), s. 4.

İşkodra'dan Mektup (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 39, s.2.

Kamile. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 11, s.3.

Maarif Sever Bir Hanım Safiye. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 3, s.2.

Meryem. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 7, s.5.

Mektup Dârülmuallimât Talebesinden Cenab. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 29, s.2.

Mektup. (1870), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 32, s.2.

Mektup. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 28, s.3.

Mektup. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 29, s.2.

Mektup Ülker. (1870), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 37, s.2.

Mûmaileyh Ahmet Farisi Efendi Hazretlerinin Haremi İffetli Hanım Efendi Tarafından Gelen Varakadır. (1869) , *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 6, s.2.

Osmanlı Kadınlarının Terbiyesine Dair Manzume-i Efkar Gazetesinde Görülen Benddir. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 7, s.2.

Sıdıka. (1869), Diğer, *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 11, s.4.

Sofya'da Sakin-i Astaneli Leyla Hanım İmzasıyla Gelen Varaka. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 6, s.3.

Trabzon'dan Mektup. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 20, s. 2.

Üsküdar'da Sâkine Bir Hanım Tarafından Gelen Varakadır. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 9, s.5

Ünye'den Mukime Bir Hanım Tarafından Mektup. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 17, , s. 7.

Ünye'de İkamet Etmekte Olup Geçenlerde Bir Mektubunu Derç Etmiş Olduğumuz Hanım Tarafından Bu Defa Dahi Gelen Mektuptur. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 20, s.2.

Üsküdar'da Sakine Bir Hanım Tarafından Gelen Varaka. (1870), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 33, s.1.

Ülker Hanım Tarafından Mektup II. Defa. (1870), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 38, s. 2.

Ülker Hanım Tarafından Vârid Olan mektup Defa III. (1870), ,*Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: s.3.

Varaka Rabia. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 5, s.1-2.

Varaka. (1869). *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 15, s.4.

Zağra-i Atik'ten Mektup. (1869), *Terakkî-i Muhadderat*, Sayı: 33, 1287 (1870), s.2.

3. ŞÜKÛFEZAR

Arife. (1885), Arzı-ı Şükran, *Şükûfezar*, Sayı: 2, s. 1.

Arife. (1885), Bora, *Şükûfezar*, Sayı: 2, s. 7-10.

Arife. (1885), Kıta, *Şükûfezar*, Sayı: 2, s. 10.

Arife. (1885), Kıta, *Şükûfezar*, Sayı: 5, 1301 (1885).

Arife. (1885), Mektup, *Şükûfezar*, Sayı: 5, s. 15-16.

Arife. (1885), Mukaddime, *Şükûfezar*, Sayı:1, s. 1-9.

Arife. (1885), Seher, *Şükûfezar*, Sayı:1, s.13.

Arife. (1885), Şükûfezar, *Şükûfezar,* Sayı: 2, s.6-7.

Arife. (1885), Şükûfezar, *Şükûfezar*, Sayı: 4, s. 10-16.

Arife. (1885), Zevk-i Vicdan, *Şükûfezar*, Sayı: 3, 1301 (1885), s.15-16.

Dârülmuallimât. (1885), Mülahazat, *Şükûfezar,* Sayı: 4, s.6.

Dârülmuallimât'tan. (1885),Kıta, *Şükûfezar*, Sayı: 5, 1301 (1885), s. 7.

Dârülmuallimât'tan. (1885). Şükûfezar Risale-i Latifesi Heyet-i Edebiyesine, *Şükûfezar*, Sayı: 2, s. 4.

Emin Bey Kerimesi. (1885), Edirne'den Şükûfezar Heyet-i Tahririye Namına Arz-ı Nesimi Tebrik ve Tehniye, *Şükûfezar*, Sayı: 4, s. 4.

Fatma Naima. (1885), Şükûfezar Edibin Sahibe-i İmtiyazı Hanım Efendiye *Şükûfezar*, Sayı: 4, s.1-2.

Fatma Nevber. (1885), Bir Asker Lisanından, *Şükûfezar*, Sayı: 5, s.5.

Fatma Nevber. (1885), Eldiven Üzerine Yüzük Takmak Ne oluyor Bu Da Mı Moda, *Şükûfezar*, Sayı: 3, s. 12-14.

Fatma Nevber. (1885), Kıta, *Şükûfezar*, Sayı: 2, s. 13.

Fatma Nevber. (1885), Teşvik, *Şükufezar*, Sayı: 1, s.16.

Fatma Nevber. (1885), Zevkli Bir Gece, *Şükûfezar*, Sayı: 2, s. 11-13.

Fatma Nigar. (1885), *Şükûfezar*, Sayı: 5, 1301 (1885), s. 6.

Fatma Nigar. (1885), Şükûfezar Risalesi Sahibe-i İmtiyazı Arife Hanım'a Tabrikname, *Şükûfezar*, Sayı: 2, s.5-6.

Münire. (1885), Gazel, *Şükûfezar*, Sayı: 1, s.15-16.

Münire. (1885), Gazel, *Şükûfezar*, Sayı: 5, s.3.

Münire. (1885), Gül Ağacı, *Şükûfezar*, Sayı: 2, s. 14-16.

Münire. (1885), Kıta, *Şükûfezar*, Sayı: 5, s. 4.

Münire. (1885), Üdebâ Bolluğu, *Şükûfezar*, Sayı: 3, s. 10-11.

Neva Nehri Sahilinde Bir Yaz Gecesi. (1885), *Şükûfezar*, Sayı: 5, s. 10- 15.

Sezaiye. (1885), Şükûfezar Heyet-i Tahririyesi (Sezaiye), *Şükûfezar*, Sayı: 4, s.7-9.

Şükûfezar. (1885), *Şükûfezar*, Sayı: 1, s. 1-2.

Şükûfezar. (1885), *Şükûfezar*, Sayı: 2, s.3-4.

Şükûfezar. (1885), *Şükûfezar*, Sayı: 2, s.4-5.

Şükûfezar Heyet-i Tahririyesi. (1885), *Şükûfezar*, Sayı: 3, s.2.

Şükûfezar Heyet-i Tahririyesine. (1885), *Şükûfezar*, Sayı: 3, s.1.

Şükûfezar Heyet-i Tahririyesi. (1885), *Şükûfezar*, Say: 4, s. 7-8.

Şükûfezar Heyet-i Tahririye Namına Arz-ı Nesimi Tebrik ve Tehniye. (1885), *Şükûfezar*, Sayı:4, s.4.

Şükûfezar Maarife Düşünür. (1885), Şükûfezar Heyet-i Tahririyesine, *Şükûfezar*, Sayı: 2, s.2.

Tahmis-i Gazel Malum. (1885), *Şükûfezar*, Sayı: 5, s. 8-10.

Temaşa. (1885), *Şükûfezar*, Sayı: 3, 1301, s.1-7.

4. KİTAPLAR, MAKALELER, TEZLER

Kitaplar:

Ahmet Mithat. (2011), *Fatma Aliye*, (çev. Bedia Ermat), İstanbul: Sel Yayıncılık.

Ahmet Mithat. (2018), *Dürdane Hanım*, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Akman, F. B. (2017), *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını*, İstanbul: Kopernik Yayınları.

Akyüz, Y. (1993), "*Türk Eğitim Tarihi*", İstanbul: Kültür Koleji Yayınları.

Argunşah, H. (2022), *Türkiye'de Kadın: Siyasi, Sosyal ve Kültürel Alanda Değişim*, (Esma Özdaşlı Ed.), Ankara: Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın, Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2015.

Atabay, M. (2015), *Türk Basın Tarihi*, Edirne: Paradigma Akademi.

Biçer, R. (2011), *Ortaçağda Kadın*, Alan Çetin (Ed.), Ankara: Lotus Yayınları.

Celal Nuri (1993), *Kadınlarımız*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Çakır, S. (2010), *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.

Davis, F. (2009), *Osmanlı Hanımı*, çev. Bahar Tırnakcı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Demirdirek, A. (2011), *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ankara: Ay İzi Kitap.

Denman, F. K. (2009), *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, İstanbul: Libra Yayınları.

Doğramacı, E. (1992), *Türkiye Kadının Dünü ve Bugünü*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Düzgün, Ş. A. (2011), *Ortaçağ'da Kadın*, Alan Çetin (Ed.), Ankara: Lotus Yayınları.

Ellison, G. (2017), *İstanbul'da Bir Konak ve Yeni Kadınlar*, Çev. Neşe Akın, İstanbul: Dergah Yayınları.

Erdem Y.T., Yiğit, H. (2010), *Bâcıyan-ı Rum'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Fatma Aliye, (2012), *Nisvan-ı İslam*, (Haz.: Hülya Argunşah), İstanbul: Kesit Yayınları.

Fatma Aliye, (2012), *Osmanlı'da Kadın Cariyelik, Çok Eşlilik ve Moda, (Haz. Orhan Sakin)*, İstanbul: Ekim Yayınları.

Göksel, B. (1993), *Çağlar Boyunca Türk Kadını*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Gültepe, N. (2008), *Türk Kadın Tarihine Giriş*, Ankara: Ötüken Yayınları.

Karakışla, Y. S. (2014) , *Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869- 1927)*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

Kartaloğlu, Y. (2017), *Osmanlı Konuşma Dili*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Kurnaz, Ş. (2008), *Emine Semiye*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kurnaz, Ş. (2015), *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923),* Ankara: Ötüken Yayınları.

Metin, T. (2011), Ortaçağda Kadın, Alan Çetin (Ed.), Ankara: Lotus Yayınları.

Ortaylı, İ. (2019), *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Şemsettin Sami (2022), *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Topaloğlu, Y. (2012), *Şemsettin Sami Yayınları Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Yıldız, S. (2006), *Tanzimat Dönemi Edebiyatı*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Makaleler:

Acar, H. (2019), " Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın", *İnsan ve İnsan*, Cilt: 6, Sayı: 11, s.395-411.

Akün, Ö. F. (1996),"Fitnat Hanım", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13, İstanbul, s. 40.

Albayrak, A. "Ziya Gökalp'te Kadın ve Aile", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6 (4), s.244-252.

Altın, H. (2008), "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretim Yetiştirme Tarihteki Yeri", *İlahiyat Dergisi*, 13 (1), s.271-283.

Arslan, M. (2010), "Şeref Hanım", İstanbul: *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:38, s.550.

Aslan,T, (2009) "Osmanlı Aydınları'nın Gözüyle Batılılaşma", *Erdem*, Sayı: 55, s.1-32.

Avcı, Y. (2007), Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde "Otoriter Modernleşme" ve Kadının Özgürleşme Meselesi, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* 21 (1), s. 18.

Aybet, G. Ü. (2006), "17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyal İlişkiler", *VIII th International Congress on the Economic and Social History of Turkey*, s. 103- 111.

Aydın, H. (2009), "Kadın 1908-0909): Selanik'te Yayınlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 22, s.147- 156.

Aydoğan, B. (2020), "Nigar Hanım'ın Elhan-ı Vatan Kitabı ve Vatan", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 29 (2), s.91- 115.

Balcı, C. (2004) "Osmanlı'da Mektep", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:29, s.7.

Bozkurt, N. (2004), "Mektep", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, Ankara, s.7-9.

Ceyhan, A. (2000). Ahmed Muhtar Bey'in "Şâir Hanımlarımız" İsimli Eseri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1*(8), 299-350.

Çavuş, B. (2021), "Osmanlı Kazın Yazınında Şükûfezâr Dergisi ve Derginin Tam Çevirisi", *Edebi Eleştiri Dergisi*, Takvim-i Vekayi'den 1928 YılınaSüreli Yayınlar ve Edebiyat Özel Sayısı, s.398-429.

Davulcu E., Temel M. (2017), "Osmanlı Devleti'nde İlk Kadın İlavesi Terakkî-i Muhadderat'taki Kadın Mektuplarının Tahlili", *İletişim Kuram ve Araştırma Kuram Dergisi*, Sayı: 44, s. 227-242.

Dingeç, E. (2010),"Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları", *History*, Cilt: 2, Sayı:1, s. 9-30.

Demir, K. (2014), "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı: 5, s. 57-88.

Demiryürek, M. (2010), "Tanzimat'tan Cumhuriyete Değişen Moda Anlayışının Edebiyata Yansımaları (1860- 1923), *Turkısh Studies*, 5 (3), s.1009-1043.

Doğramacıoğlu, H. (2010), "Şemsettin Sami'nin Kaleminden Dil ve Edebiyat Meseleleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, s. 250-258.

Döğüş, S. (2015), "Kadın Alplardan Bacıyân-ı Rum'a (Anadolu Bacıları Teşkilatı) Türklerde Kadının Siyasal Sosyal Mevkii", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:1, s.127-145.

Ebuzziya, Z. (1993), "Ceride-i Havâdis", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İstanbul, s. 406- 407.

Güven, İ. (2001), "Tanzimattan Cumhuriyete Kadın Eğitimi Düşüncesinin Gelişimi (Osmanlı Düşünürlerinin Kadın Eğitimine Bakışları), *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 34.(1), s. 61-71.

Hanioğlu,Ş.M. (1992) "Batılılaşma", *TDV Diyanet Ansiklopedisi*, Cilt:5, İstanbul, s. 148-152.

Karabulut, M. (2013), "Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Tematik Bir İnceleme", *Erdem*, Sayı: 64, s.49- 69.

Karaca, Ş. (2011), "Modernleşme Dönemi'nde Bir Kadın Yazarın Portresi: Emine Semiye Hanım", *Bilig Dergisi*, Sayı: 57, s.115-134.

Kızılca, G. K. (2016), "Osmanlı Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", *İlef Dergisi*, 3 (1), s.71-90.

Koçak, Ü. (2020), "Tanzimat Dönemi Kadın Hareketlerinin Eğitime Etkisi", *Ekev Akademi*, Sayı: 82, s.487-512.

Küçüksayacıgil, A. ve Küçükşen, K. (2021) "Tanziamattan Günümüze Türk Edebiyatına Toplumsal Cinsiyet Yansımaları ve Kadın", *Edebi Eleştiri Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, s.377-386.

Malkoç, S. (2019), "Osmanlı Kadın Dergileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:63, s.664- 659.

Özcan, A. (2013)," Zaptiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 128-130.

Özcan, N. (2003), "Leylâ Hanım", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 27, Ankara, s.157- 158.

Özger, Y. (2012), " Osmanlı'da Kadınların Medeniyete İstihdam Meselesi ve Sicil-i Ahvalde Kayıtlı Memurelerin Resmi Hal Tercümeleri", *History*, 4 (1), s. 419- 447.

Özkiraz, A., Baş, G. İ. (2016) "Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplumunda Aile Yapısı Boşanma", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (30), s.87-95.

Öztürk, C. (1999), "Islahhane", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, İstanbul, s.190- 191.

Peltekoğlu, F. B. (1995), "Dergilerin Gelişimi ve Türkiye'de Kadın Dergileri", *Marmara İletişim Dergisi, Sayı*: 9, s.113- 136.

Seydi, S., Çapraz, H. (2014) (Ed.), "Osmanlı Modernleşmesinde Basın*", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 32, s. 131- 142.

Şahin, H. (2018), "Gönlündekini Söyleyen Bir Şair: Nigar Hanım", *Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 20 (20), s.197- 203.

Şakiroğlu, M, H. (1996), "Frenk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:13, İstanbul, s.197- 199.

Tanrıkorur, C. (1989), "Alaturka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul, s.343- 344.

Temizer, N. C. (2022), "19. Yüzyılda Batı'da ve Osmanlı'da Kadının Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 2. (1), s.51-70.

Tezler:

Akgün, B. (2018), "Osmanlı Kadın Kimliğinin İnşasında Terakki-i Muhadderat", *Yüksek Lisans Tezi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı.

Bıçak, S. (2007), "Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın", *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırması Enstitüsü.

Çağlayan, H. (2002), "Defining the Ottoman Woman: The Terakki-i Muhadderat (1869-1870) as the First Woman's Journal in the Ottoman Emire", *Yüksek Lisans Tezi*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köksal, H. Y. (2010), "Rivayetler Işığında Hz. Peygamber Döneminde Gündelik Hayat ve Kadın", *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kurt, F. (2020), "Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı Kadının Modernleşmesi", *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EK 1

Bir Varaka

Haftada bir defa pazar günleri çıkarılmakta olan (Terakki Muhadderat) namıyla muanven[419] bulunan gazetenizin mündericatını mütalaa ile istifade etmekte olduğumdan beher nüshasına intizar etmekteyim.

Menafi' umumiyeye dair olan hususâtın meccanen[420] tabi' gazete-i mezkurun serlevhasında[421] münderiç olmakla okuyup yazmak bilen kadınlar taraflarından şimdiye kadar menfaat yahşi olacak birçok bendler gönderilerek yazılmış olduğundan bu kere bende mazereti cümlenin malumuyla bir şeyin bervech zir ifadesine ibtidar eyledim. Gerek zükak (sokak) aralarına ve gerek cadde mahallelerde bir takım ipsiz sapsız kimseler ile bildiğine at koşturmalarından ara sıra vuku' gelen sakatlık inkar olunur şey değildir. Bu kabilden olarak beş yaşında bulunan oğlum Mahmut ile beraber geçen gün bir yağmurlu havada Haydar'da kain validemden vakıa uyma gelir iken Fatih'ten sarı gözle gidecek caddede iki sarhoş birer sürücü bargirine binerek dolu dizgin gelirler iken onlarında giden bir tablakâr çarparak herifi devirmiş olduklarını hiç öldürmeyip hayvanları çala kamçı sürdüklerini görünce derhal oğlumu kucağıma alıp kenara savuşmakta iken gelip çattılar. Hele şükürler olsun vücutça bir zarar görmedik. Lakin iki at ayağından gelen zifoslar [422]ile baştan ayağa kadar sanki çamurdan bir adam oldum şehir içerisinde at koşturmakla her halde muhataralı bir şeyi olduğundan canip hükümet-i saniyeden bunun mani olunmasını istirham ediyoruz.

(Nuriye Hasekili)

[419] Muanven: Bir unvanla tanınmış, unvanlı.
[420] Meccânen: Parasız, ücretsiz olarak, bedava.
[421] Serlevha: Bir yazının başlığı, başlık.
[422] Zifos: Yerden sıçrayan çamur.

EK 2

Şükûfezar Heyet-i Tahririyesine

Hemşireler!

Şükûfezar gibi latif bir risaleyi neşre muvaffak olduğunuzdan dolayı benat-ı[423] vatan size teşekkür etmeye borçludur. Haddim olmayarak risalenizi o kadar dilnişîn[424] o kadar mükemmel buluyorum ki bir dakika için elimden ayırmaya gönlüm razı olmuyor. Mukaddemeyi hakikaten arifane yazmışsınız. Say ve ameli ve fevâidini pek güzel tarif etmişsiniz. Mukayeseniz de pek âdilane surette olmuş. Hülasa risaleniz gibi âcizeleri müstefit[425] edecek bir halde siz de şayan-ı iftihar bir mevkide. Hemşireler! Buyurduğunuz gibi çalışalım ki mesudiyeti kesp eyleyelim. Şimdiki halde başlıca temenniniz risalenin devamıdır. Bunu temin edecek şey evvela sizin gibi muktedir sebat ve gayreti saniyen umumun hevahiş ve rağbet olacaktır. İnşallah bunların cümlesi hasıl ve benat-ı vatanda arzu eylediği saadete nail olur. Baki arz-ı muhabbettir.

Fi 12 kanun-ı sani 1301

Şükûfezar Maarife Düşünür

[423] Benat: Kızlar
[424] Dilnîşin: Hoş, makbul.
[425] Müstefit: Yararlanma, faydalanma.

EK 3

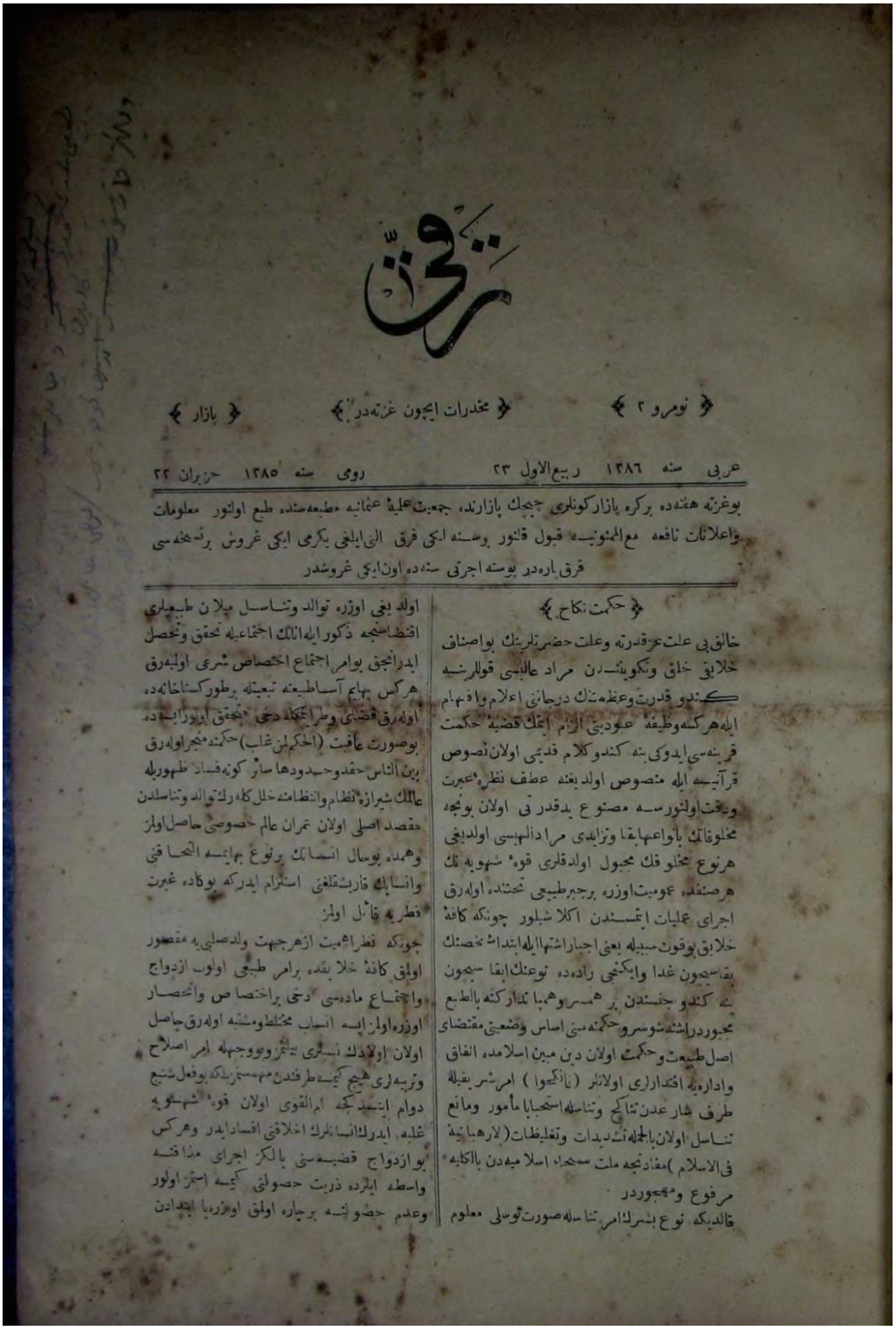

ترقی

﴿ نومرو ۲ ﴾ ﴿ مخدرات ایچون غزته در ﴾ ﴿ بازار ﴾

عربی سنه ۱۳۸۶ ربیع الاول ۲۳ رومی سنه ۱۳۸۵ حزیران ۲۲

بو غزته هفته ده برکره بازار کونلری چیقه پازارنده، جمعیت علیهٔ عثمانیه مطبعه سنده طبع اولنور معلومات واعلانات نافعه مع المنونیه قبول قلنور یوسنه لکی قرق التی ایلغی یکرمی ایکی غروش برنسخه سی قرق اره در یوسته اجرتی سنه ده اون ایکی غروشدر

﴿ حکمت نکاح ﴾

خالق بی علت عز قدرته وعلت حضرتلرینك بو اصناف خلایق خلق ونکوینندن مراد عالیسی قوللرینه کندو قدرت وعظمتك درجاتنی اعلام وافهام ایله هر کسه وظیفهٔ عبودیتی الزام ایچك قضیهٔ حکمت قرینه سی ایدوکی بنه کندو کلام قدیمی اولان نصوص قرآنیه ایله منصوص اولدیغنه عطف نظر ایله غیرت وقت اولنورسه مصنوع یدقدرتی اولان بونجه مخلوقاتك بأنواعها بقا وتزایدی مرادالهیسی اولدیغی هر نوع مخلوقك مجبول اولدقلری قوهٔ شهویه نك هر صنفده عمومیت اوزره برجیه طبیعی تحتنده اوله رق اجرای عملیات ایتمسندن اکلا شیلور چونکه کافهٔ خلایق بوقوت سبیله یعنی اجرا شهوا ایله ابتداء شخصنك بقاسیجون غدا وایکنجی رادده نوعنك ابقا سیجون بنه کندو جنسندن بر همسر وهمپا تدارکنه بالطبع مجبور دراشته شو سر وحکمته مبنی اساس وضعیتی مقتضای اصل طبیعت وحکمت اولان دین مبین اسلامده اتفاق واداره یه اقتدارلری اولانلر (یا نکحوا) امر شریفه سیله طرف شارعدن تناکح وتناسله استحبابا مأمور ومانع تناسل اولان بالجمله تشدیدات وتغلیظات (لارهبانیة فی الاسلام) مفادنجه ملت سمحاء اسلامیه دن بالکلیه مرفوع ومهجوردر

فالدیکه نوع بشرك امر تناسله صورت توسلی معلوم اولدیغی اوزره توالد وتناسل میلان طبیعیلری اقتضاسنجه ذکور ایله اناثك اجتماعیله تحقق وتحصل ایدرانجق بوامر اجتماع اختصاص شرعی اولیه رق هر کس بهایم آسا طبیعته تبعیله بر طور کستاخانه ده اوله رق قضای وطر ایتمکله دنی درجه ده ایبورایده بوصورت عاقبت (الحکم لمن غلب) حکمنه منجر اوله رق بین الناس حقد وحسد ودها سائر کونه فساد ظهوریله عالمك شیرازهٔ نظام وانتظامنه خلل کلمه رك توالد وتناسلدن مقصد اصلی اولان عمران عالم خصوصی حاصل اولمز وهمده بومثال انسانك بر نوع بهایمه التحاقی وانسانك فاریه قلغی استلزام ایدرکه بوکاده غیرت فطریه قائل اولمز

چونکه نظرا همیت ازهر جهت ولد صلبیه مقصور اولمق کافهٔ خلایقده برامر طبعی اولوب ازدواج واجتماع مادهسی دنی براختصاص وانحصار اوزره اولمز ایسه انساب مختلطه ومشتبه اوله رق حاصل اولان اولادك نسلری بیتمز وبووجهله امر اصلاح وتربیه لری هیچ کیمسه طرفندن مهمسز بلکه بوفعل شنیع دوام ایتسه دکچه ام القوی اولان قوهٔ شهویه غلبه ایدرك انسانلرك اخلاقی افسادایدر وهر کس بو ازدواج قضیه سنی بالکز اجرای مذاقنه واسطه ایتدره ذریت حصولنی کیمسه استمز اولور وعدم حصولنه برچاره اولمق اوزره یا ایجادن

EK 4

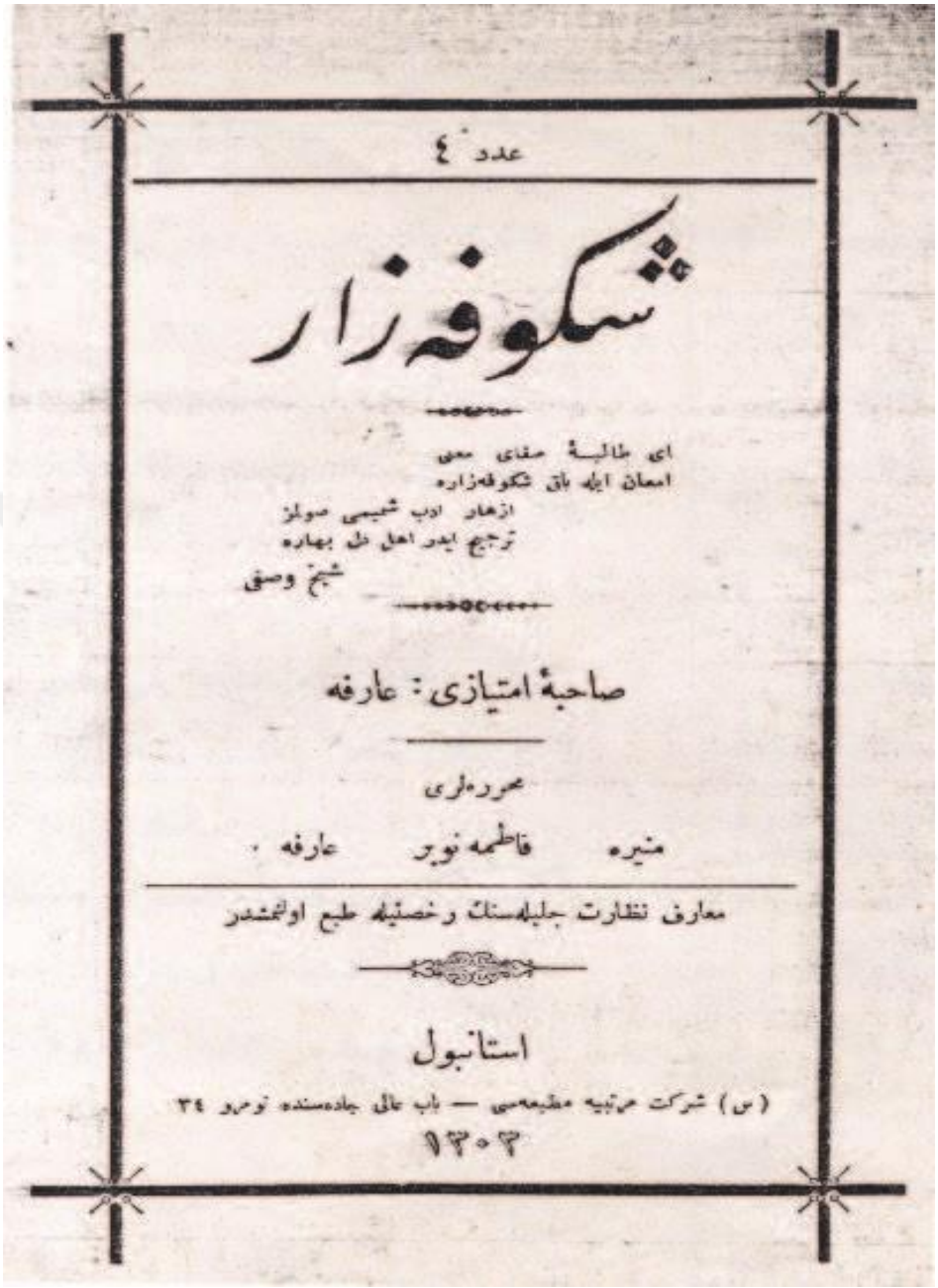

عدد ٤

شکوفه‌زار

ای طالبهٔ صفای معنی
امعان ایله باق شکوفه‌زاره
ازهار ادب شمیمی صولمز
ترجیح ایدر اهل دل بهاره
شیخ وصفی

صاحبهٔ امتیازی: عارفه

محرره‌لری

منیره فاطمه نوبر عارفه

معارف نظارت جلیله‌سنك رخصتیله طبع اولنمشدر

استانبول

(س) شرکت مرتبیه مطبعه‌سی — باب عالی جاده‌سنده نومرو ٣٤

١٣٠٣